

Shri Ashtapad Maha Tirth

Part 1

Collection of Articles from Scriptures
A Creation : Making of Ashtapad Maha Tirth

Compiled & Edited By :

Dr. Rajnikant Shah

Dr. Kumarpal Desai

Published By :

Jain Center of America Inc.

43-11 Ithaca Street, Elmhurst, New York, 11373

U.S.A.

Tel: (718) 478-9141

info@nyjca.org

Fax: (718) 478-9144

www.nyjca.org

First Edition - March 26th, 2011

(Veer Samvat 2537, Vikram Samvat 2067)

Shri Rushabhadev Janma & Diksha Kalyanak,

કશ્ચક વદ આઠમ - ચૈત્ર વદી અષ્ટમી

2000 Copies

Designed and Typeset By :

Samir Parekh

CREATIVE PAGE SETTERS

Fort, Mumbai – 1.

Cell - 098690 08907

Printed By :

Nilesh Parekh

PARAS PRINTS

32, Singh Ind. Estate No.3, Ram Mandir Road,

Goregaon (West), Mumbai – 400104.

Tel. - (022) 2676 0142

SHRI RUSHABHDEVAY NAMAH :

निर्वाणं यत्र संजातमादिनाथस्य मुक्तिदम् ।
गिरिमष्टापदं वन्दे सदानन्दप्रदं सताम् ॥१॥

જ્યાં શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું નિર્વાણ થયું છે તે
મુક્તિને આપનાર તથા સજ્જનોને આનંદ આપનાર
અષ્ટાપદગિરિને હું વંદન કરું છું.

***Dedicated to all Jains
around the world***

Ashtapad Maha Tirth
written on the book ledge (side strip)
is carved from
Original Ammolite Stone

Shri Chovisi

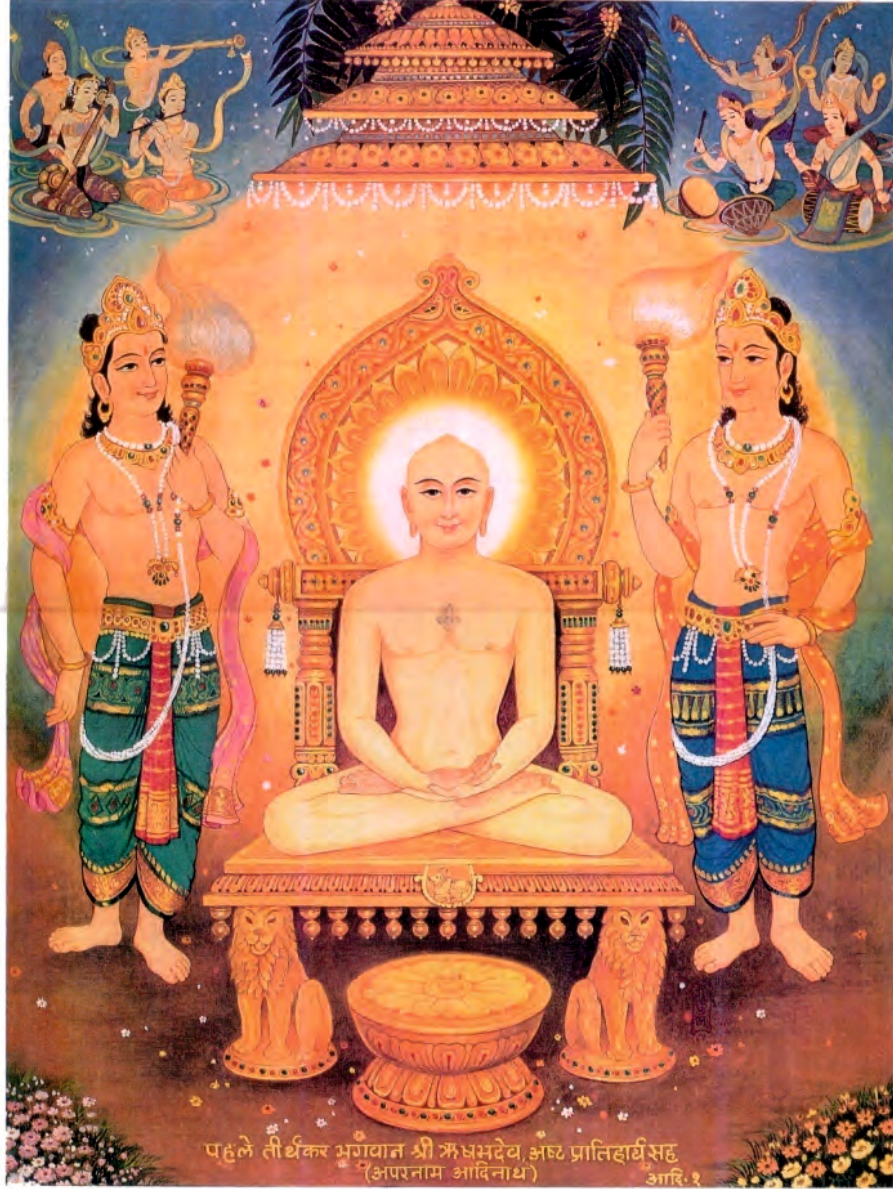
अष्टापदे श्री आदि जिनवर, वीर पावापुरी वरुं,
वासुपूज्य चंपानयर सिद्धा, नेम रैवत गिरि वरुं;
सम्मेत शिखरे वीस जिनवर, मुक्ति पहुंच्या मुनिवरुं,
चउवीस जिनवर नित्य वंदु, सयल संघ सुखकरुं.

Adinath Bhagwan attained Nirvana at Ashtapad,
Mahavir Swami at Pavapuri, Vasupujya Swami at Champapuri
and Neminath Bhagwan attained Nirvana at Girnar. The other 20
Tirthankars attained Nirvana at Sametshikhar. I always bow down
with reverence to all the twenty four Tirthankars,
which brings eternal happiness to all.

Courtesy : Shri Nathmalji Chandalia, Jaipur

Bhagwan Rushabhdev with Ashta Pratiharya

આજ દેવ અરિહંત નમું, સમરું તારું નામ,
જ્યાં જ્યાં પ્રતિમા જિન તાણી, ત્યાં ત્યાં કરું પ્રણામ;
શત્રુંજય શ્રી આદિદેવ, નેમ નમું ગિરનાર,
તારંગે શ્રી અજિતનાથ, આબુ ઋષભ જુહાર;
અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપરે, જિન ચઉવિસે જોય
મણિમય મૂરતિ માનશું, ભરતે ભરાવી સોય.

- શ્રાવક કવિ ઋષભદાસ (૧૭મી સદી)

I bow down in reverence to Arihanta Bhagwan repeatedly recite the name of Arihanta with great reverence. I bow to Shri Adidev at Shatrunjay, Shri Neminath at Girnar, Shri Ajitnath at Taranga and Rushabhdev at Abu. I bow down to his idol wherever it is installed, may it be on the Ashtapad Mountain where Chakravarti Bharat has installed beautiful gemstone idols of all the twenty-four Tirthankars.

Rushabhadas - 17th Century

Courtesy: Shrenuj & Company, Mumbai

Message from Chairman

Dear Sadharmik Brothers and Sisters

Jai Jinendra

It is a great pleasure to inform you that Pratishtha ceremonies of installing shri Chovisi carved from the gem stones in Shri Ashtapadji Mountain sculpted from crystal was successfully completed on June 20,2010. Eleven days event at Jain Center of America Temple, Ithaca Street, Elmhurst, Queens, NY. This event was blessed by many Gurujis and also attended by many Sadharmik brothers and sisters around the world to witness the history in making. The event was a grand success.

Shri Chovisi and Shri Ashtapadji Mountain is a generous gift from Dr. Rajnikant Shah and his family to the Jain Center of America, New York. All members of Jain Center of America, New York thank Dr. Rajnikant Shah and his family and will cherish this for generations to come.

Now Shri Ashtapadji Granth is being presented to Jain community around the world. This Granth is a collection of articles from scriptures compiled in XX volumes on Ashtapadji, never published before. Granth also contains two DVDs containing XX volumes along with master index to help and guide the reader to understand the contents. This Granth will shed light on history of Shri Ashtapadji. These two part Ashtapad Granth are one of a kind. Literature on Ashtapadji has never been compiled and there has not been a Granth written exclusively on Ashtapadji.

Research work was done under leadership of Dr. Rajnikant Shah, who has devoted his time and efforts. Many scholars and scientist have visited Kailash Mansarover mountain region for research work. The research work has taken more than five years. Jain Center of America, New York thanks all of them for their joint efforts, time and dedication.

Printing of this Granth was made possible by generous donation from Sadharmik brothers and sisters of our Center. Jain Center of America, New York thanks all sponsors for their support.

1. Shri Jayantibhai Punamchandbhai Shah
2. Shri Ravchandbhai Kakkalbhai Sanghavi
3. Shri Dhudalal Punamchandbhai Hekkad
4. Shri Lalitbhai Ratanchandbhai Kothari
5. Shri Bachubhai & Madhuben Mehta
6. Smt Chameli Bai, M/o. Kushal, Suresh & Sunita Sacheti
7. Shri Revchandbhai and Pasi Ben Shah
8. Drs. Rajnikant and Niranjana Shah

Jain Center of America, New York is a unique and united Temple where all five Jain traditions pray under one umbrella. Now Shri Chovisi and Ashtapadji mountain makes it more of a very unique Jain Tirth for Jains around the world to visit. Jain Center of America, New York welcomes all. This Granth is a reminder to all Jains to keep our heritage going.

I thank all our members and supporters without whom it would not have been possible.

Thanks and Regards

Jawahar A. Shetti

Chairman, JCA

Blessings

from

Pujya Ganivarya Naypadmsagar M.S.

ચિનશાસન સેવારત્ન, વિદ્વાન સુપ્રાવકશ્રી:-
રજનીભાઈશાહ
સસ્નેહ ધર્મભાભ.

અત્યંત જ્ઞાનંદ થાય છે સમાચાર મડગીને કે
જ્ઞાપના તથા J.C.M. ના સંદર પ્રયત્નો થી
અષ્ટાપદ મહાતીર્થશોધ નું પુર્ણાતકાર્ય ચાલી
રહ્યું છે. પ્રથમતીર્થકર પ્રભુની નિર્વાહાભૂમિ-
મોક્ષ ભુંદાર છે આ મહાનતીર્થ.
અનંત લાબ્ધિ નિદાન ગુરુ ગૌતમ સ્વામિ સાથે આ
પવિત્ર તીર્થ મેડાયેલું છે. અજબ - ગજબનો રોચક
ઈતિહાસ છે આ મહાતીર્થનો. સમગ્ર સંસાર નીસામે
ધર્મગ્રંથો - અન્ય ધર્મગ્રંથો - ઈતિહાસ. પુરાતત્વના
મહાકાર વિદ્વાનો તથા જ્ઞાપ સર્વે દ્વારા થયી રહેલ
નિષ્પક્ષ શોધ નું સંદર પ્રકાશન જ્ઞાપ કરવા જઈ
રહ્યા છો તેનો અત્યંત જ્ઞાનંદ છે. કદાચ આ
પવિત્રતીર્થ નો આરસો સુવ્યવસ્થિત - માહિતી
સત્તર - પૂર્ણ વિસ્તાર વાળો આ પ્રથમ ગ્રંથ હશે.
અમેરીકા માં જ્ઞાપે સ્વદૂત્યથી સ્કાર્ટેકરત્ન તથા
વિવિધ રત્ન પ્રતિમાઓ દ્વારા અષ્ટાપદતીર્થની
સ્થાપના પ્રતિષ્ઠા કરાવી તેપણ અદ્ભુત છે.
વિશેષ જ્ઞાનંદ એટલે છે કે પ્રાવકવર્ગ માં શોધકર્તા
દાડગા જોઈ છે આ સમયે જ્ઞાપે કરેલું કાર્ય ગજબ
છે. આગ્રંથના વાંચન થી અષ્ટાપદતીર્થના માધ્યમે
સર્વે આત્માઓ મોક્ષને પામે એ જ મંગલ ભાવના
ભવદીવ્ય નયપદ્મ સાગર.

Blessings

from

Pujya Ramyadarshan Vijay M.S.

‘અષ્ટાપદ વંદું ચોવીશ...’

મહાન તીર્થ સંબંધિત સંશોધન કરવાનું બીડું શ્રી ડૉ. રજનીકાંતભાઈ શાહ અને અનેક મહાનુભાવે પ્રારંભ્યું, તે જ અનુદા આશ્ચર્યભરી ઘટના કહેવાય. જેન સેન્ટર ઓફ અમેરીકા, ન્યુયોર્ક ના નેષ હેઠળ એક સહકાર્યની શરુઆત થઈ અને અનેક સ્થળે ભારત દેશમાં રત્નોના પ્રતિમાનું પ્રદર્શન પણ રાખવામાં આવ્યું. તે દિવસો દરમ્યાન એક નાનકડું જાઉસર સ્વ. રાજેશ જેન માર્ગ મને જોવામાં આવ્યું. તે વેળાએ શરુઆતનું મોડલ-રૂપરેખા સ્વરૂપે જતાવવામાં આવેલ. તેમાં જરૂરી ફેરફાર-અનેક સૂચન-સલાહ સાથેનો પત્ર અમેરીકા લખતા ડૉ. રજનીકાંતભાઈ શાહ રૂમર પાલીતાણા મળવા આવ્યા. ત્યાર બાદ અનેક મુલાકાતો થતાં મોડલમાં આમૂલચૂસ પરિવર્તન કરવામાં આવેલ, જે અત્યારે અંતિમ મોડેલ છે, તે અનેક સુધારા-વધારા પછીનું છેલ્લું સ્વરૂપ છે.

પરદેશમાં વસવા છતાં વિજમતા અને વિવેકશીલતાના સાક્ષાત દર્શન થયા, તે હૃદયસ્પર્શી છે. જ્યારે પણ ‘અષ્ટાપદ’ સંબંધિત વાતો નિકળે ત્યારે તેમાં એકતાન થઈ વિવિધ અને વિશિષ્ટ સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવાનો મોકો ક્યારેય ચૂક્યા નથી. તેના ફળસ્વરૂપે આજે દળદાર પુસ્તક તૈયાર થયેલ છે. જે વિચારકોને જરૂર આહ્વાદકારી અનુભવ કરાવશે.

પૂજ્યપાદ આચાર્ય હવેશ શ્રીમહા વિજય રામચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાષ્ટ્રી અસીમ દિવ્યકૃપાથી આ કાર્યમાં માર્ગદર્શક બનવાનું અહોભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. આ ગ્રંથના માધ્યમે આપણા સહુ ચોવીશો જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરનારા બનીએ અને અન્તે! મોહા સુખને પામનારા બનીએ, તેવી એકની એક સદા માટેની શુભાભિલાષા.....

રામચન્દ્રના ચરણરેણુ
શ્રી રમ્યદર્શન વિજય
મા. વહ. ૧૦, ૩૩,
૩૧ પાર્શ્વનાથ જન્મકલ્યાણક
વલ્લભીપુર

Blessings

from

Pujya Jinchandra M.S.

અનુમોદના...

જિનધર્માનુરાગી શુશ્રાવક ડૉ. રજનીલાલ,
તીથલથા મુનિ જિનચન્દ્ર વિજયના ધર્મલાલ.

ન્યુયોર્ક જૈન સેન્ટરના વિજાલયમાં તમે
રત્નમય અષ્ટાપદજી મહાતીર્થનું નિર્માણ
કરીને એક નવો ઇતિહાસ રચ્યો છે.

તેની સાથે સાથે અષ્ટાપદજી મહાતીર્થના
પ્રાચીન ઇતિહાસને પણ તમે ગ્રંથબદ્ધે કરાવી
રહ્યા છો તે જાણીને આનંદ થયો.

પ્રભુ આદિનાથની એ નિર્વાણભૂમિ વિષે,
અને અષ્ટાપદજી મહાતીર્થ વિષે... શ્રદ્ધાની
દૃષ્ટિએ, ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ, પુરાતત્ત્વની
દૃષ્ટિએ અને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણોથી
વિવિધ માહિતીઓ સંગ્રહિત કરવાનો જે
ભગીરથ પુરુષાર્થ, છેલ્લા ૧૦ - ૧૨ વર્ષોથી
તમે કરી રહ્યા છો તે જોઈને હું અત્યંત
આનંદ અનુભવું છું અને તમારા હૃદયમાં
રહેલી તીર્થભક્તિ અને સ્તુતભક્તિની હું
ફાર્દિક અનુમોદના કરું છું.

અષ્ટાપદજી તીર્થ વિશેના આ
મહાગ્રંથને સુંદરરીતે પ્રકાશિત કરવાનો
તમારો પ્રયત્ન સફળ થાઓ અને
સકલસંધને માટે એ ઉપયોગી બની
રહો તેવી શાશ્વત્વને પ્રાર્થના કરું છું.

— મુનિ જિનચન્દ્ર વિજય...
તીથલ.

With Best Compliments

In loving Memory of our parents,

Jayaben and Hirjibhai Mehta

From

Madhuben and Bachubhai Mehta
Pramodiniben and Hasmukhbhai Mehta

With Best Compliments

Shah Jayantibhai Punamchandbhai (Junadeesa)
& Shah Shardaben Jayantibhai

As a symbol of respect to our parents for showing us
the path of religious values and knowledge.

From,

SNEHAL JAYANTIBHAI SHAH
VIPUL JAYANTIBHAI SHAH
MEHUL JAYANTIBHAI SHAH

SALONI SNEHAL SHAH
KETU VIPUL SHAH
ANUVI MEHUL SHAH

With Best Compliments

Chameli Bai Sacheti

M/O

Kushal- Suresh and Sunita Sacheti

With Best Compliments

In ever grateful and reverential remembrance of Param Pujya Vardhaman
Taponidhi Acharya Bhagwant Shri Vijay Bhuvan Bhanu Surishwarji Maharaja:

Kesarben Ratanchand Kothari family - Lalitbhai-Sumitraben
Mitesh-Rupal(Romil, Saumil, Maunil)
Jagruti-Kalpesh(Himani,Prina,Parth)
Sejal-Sachin(Moksh, Harsh)

With Best Compliments

Hekkad Dhudalal Punamchand

Hekkad Bhuriben Dhudalal

Param puja Ba tatha Bapuji,

Aapnaa sanskaar vaarsaa ne naman kare chhie..

Sadaa vahetaa prem ane ashirvaad naa abhilashi chhie..

HEKKAD DHUDALAL PUNAMCHAND PARIVAR (JUNADEESA)

S.VINODKUMAR USA, INC

f.k.a. INDIAN DIAMOND IMPORTS, INC

With Best Compliments

Ravchandbhai K. Sanghavi

Chanchiben R. Sanghavi

Sevantibhai R. Sanghavi

Vasantlal R. Sanghavi

This granth is dedicated in fond memories to our beloved ones!

Smt. Ramilaben S. Sanghavi - Smt. Bhartiben V. Sanghavi
Kirtibhai R. Sanghavi - Rameshbhai R. Sanghavi - Chandrakantbhai R. Sanghavi
Sanjay - Kalpesh - Ketan - Amit - Jayesh - Abhay - Viren - Aagam - Yash

(Sanghavi Family & Sanghavi Exports International Pvt. Ltd.)

With Best Compliments

In Loving Memory Of

Revchand Bhai & Pasi Ben Shah

From,

Drs. Rajnikant & Niranjana

Kumarpal & Mridula

Smt. Subhadra Ben Tarachand

Chandra & Narottam

Late Bhogilal & Kamla Ben

Subhash & Pramila

With Best Compliments

Dr. Rajnikant Shah

Dr. Niranjana Shah

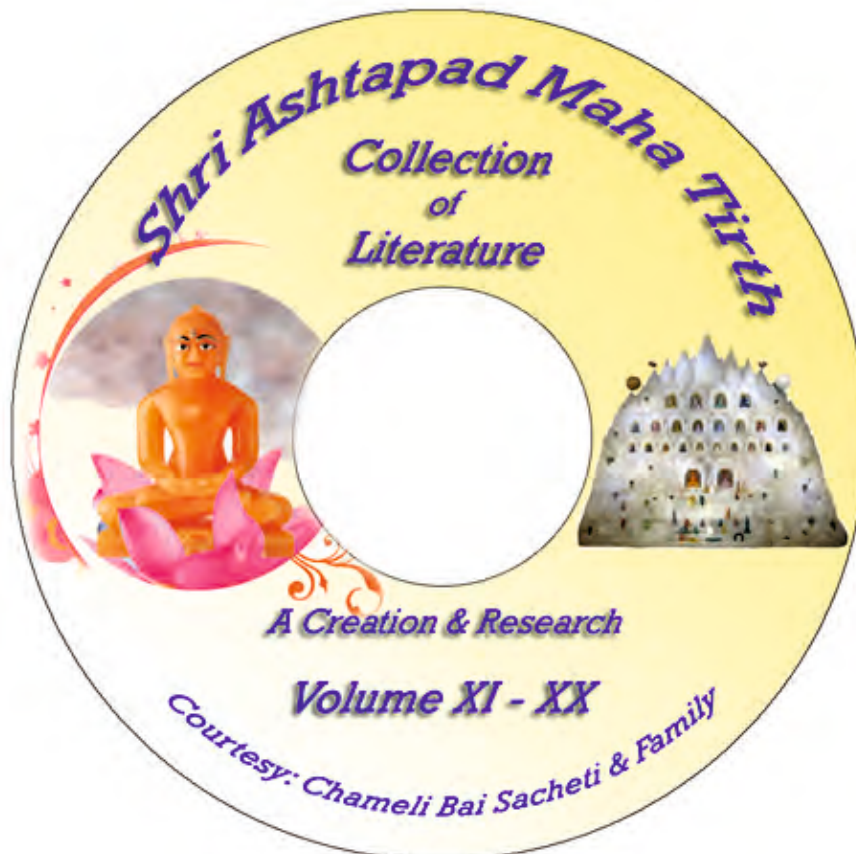
With Regards

Shekhar & Purvi Shah
Priti & Atul Shah
Sonal & Amar Munsiff
Shilpa & Rahul Palawat

Gaurav & Heena Shah
Kavita & Nakul Bafana
Ankur & Aditi Shah
Atika & Bhavik Jhaveri

Two Ashtapad literature DVD and the Bag was sponsored by Chameli Bai Sacheti and Family

A SILVER PLATED BOOK MARK

A Unity In Diversity

Smt. Asha Rani M. Pandya
Smt. Bharti Ben H. Shah
Smt. Hansa Ben J. Sanghvi
Smt. Indumati Ben G. Sanghvi
Smt. Kalaben H. Shah

With Best Compliments

Smt. Lilavati Ben J. Kothari
Smt. Mangla Ben K. Vakani
Smt. Nimmi K. Mehta
Smt. Padmavathi J. Shetti
Smt. Raj Kumari R. Jain

All traditions took part in Ashtapad Research, Pratishtha & in preparation of Granth.

CONTRIBUTORS FOR THREE RESEARCH TRIPS TO KAILASH MANSAROVAR

Research Trip I - 2006

Ms. Jyoti Ben R. Gandhi
Dr. Kirit Bhai Gosalia
Fine Gems (NY) Inc. - Sunil Ji Daga
Ramesh S. Lakhani
Ashi Diamonds- Sanjay Babu Pandya
Right Solitaire Jewelry- Naresh Bhai Shah
Ms. Ulka Ben Kothari
Dr. Ashok Kumar Surana
Ms. Saroj Ji Ajmera
Dr. Rajnikant Shah
A.G. Color
Ms. Niranjana Shah

Research Trip II - 2007

Dilip Bhai S. Dr.
Girish Bhai Sanghvi
Maya Jewels
Chunilal G. Shah
Gems Int'l of CA
Pointers Inc. Harnish Ji Kasliwal
Kothari & Co
Dr. Rajnikant Shah
Hemendra Bhai Sheth

Research Trip III - 2009

Ms. Niranjana Shah
Deepankar Sogani
Gyan Chand Ji Baradia
Daulat Raj Singhvi
Mukesh Bhai Shah

Later Part of Research Work was coordinated in association with Lal Bhai, Dalpat Bhai, Institute of Indology at Ahmedabad under the supervision of Director Shri Jitendra Bhai Shah and Assisted by Archana ben Parikh

Our thanks to all of them

Following Members joined and helped in the Research Trips
Our Thanks to all of them

Research Trip I - 2006

Vimal Kumar Boradia
Lata Kumari Bothara
Umaji Boradia
Niranjana Shah
Dr. Rajnikant Shah
Yogeshbhai Kothari
Dr. Kirit P Gosalia
Bharatbhai Hansraj Shah
Dr. P. S. Thakker
Dr. Jitendrabhai B. Shah
P. Mrigendra Vijayji MS
Abhay Kumar Jain

Research Trip II - 2007

Yogeshbhai Kothari
Dr. P. S. Thakker
Bharatbhai Hansraj Shah
Abhay Kumar Jain
Navin Juyal

Research Trip III - 2009

Sally Walkerman
John Bellazza
Dr. Alok Tripathi
Dr. P. S. Thakker
Dr. A. K. Verma

From Editor's Desk

Jain Center of America Inc., New York has constructed a new temple for worship and other religious activities in 2005. Since then JCA has been gifted with a replica of Shri Ashtapad Maha Tirth, sculpted from crystal and gemstones, which was installed at the center in 2010.

To learn more about Ashtapad a lot of literature was collected from scriptures and compiled in XX Volumes. These articles are now being reviewed and a 10% selection of appx. 900 pages are being printed in 2 parts. Part 1 contains articles from scriptures (presented in this volume). While Part II which is related to research on Ashtapad will be published later on.

Whole granth is divided in eight chapters. A small introduction to each chapter is as follows:

Chapter 1 contains original articles from scriptures. Some articles are complete while others are abstracts which are related to Ashtapad. First reference has been found in Aacharang Niryukti. Articles are rearranged that older ones come first in a chronological order. We have tried to collect and put all the material from scriptures in the original format in this granth.

Chapter 2 has analytical articles by many Acharyas and Scholars and the interpretations of articles from the scriptures. Only few articles are selected which has a direct reference to Ashtapad. For all other articles one can refer to Code A in the index with cross reference as given in volume XX chapter 157 and in the DVD.

Chapter 3 has a summary about Shri Rushabhdev Bhagwan and analytical review. We have given the life of Shri Rushabhdev in short. Analytical review includes references about Shri Rushabhdev in Jain Vedic and Western Literature. For other details one can refer to Code R in the index with cross reference in the DVD.

Chapter 4 has Ashtapad related stories like King Bharat, Shri Gautam Swami, and others. All the stories are given as a short summary. For other details one can refer to Code S in the index with cross reference in the DVD.

Chapter 5 has Ashtapad Pooja by Shri Deepvijayji M.S. and various Stavans, Aarti and Stutis. Explanation of all the Poojas with its meanings are also given in detail. There are couple of more poojas written by others which you can find in DVD – under heading of Pooja and stavans. We also have over hundred stavans in the DVD which one can refer to. For more details refer to code P & Q in the index with cross reference in the DVD.

Chapter 6 is about Jain Center of America, with details about 5 floors in the building, an information wall, floor plans, and a small description about the facilities provided. Also included is a summary of artwork including pat, paintings, panels, posters and others – A pictorial guide to Jainism. It is a place of worship for all 5 traditions - A Unity in Diversity. To best of our knowledge this is the

only temple where all 5 different traditions can worship at one place, pray at Ashtapad, meet in the Bhojanshala and eat together.

Chapter 7 discusses about Ashtapad- the 10 year story of model making, development of concept, sculpting of mountain from crystal and carving of idols from gemstones. Details about various exhibits, seminars, and research work is given. Religious ceremonies including installation of Ashtapad Mountain and Shri Chovisi is described as well. This is the only Ashtapad Tirth carved from crystal and gemstones that exist. All are welcome to pray and have Darshan of this Tirth till we are able to locate the lost one.

Chapter 8, the last chapter, includes a selected article index with cross reference and their code from Volume I to XX. List of authors whose articles are taken in XX volumes has also been given. Full listing of all XX volume index with cross reference and code is given in DVD which one can refer under Code I. You can also find the listing in Volume XX Ch. 157 Page 8890 to 9100 in the DVD. List of reference books is given at the end of Chapter 8.

Details about each article as it appears in volume I to XX with chapter and page numbers are given at the bottom for ready reference at the beginning of each article. Granth name is printed on upper corners while article name is printed on lower corners of all the pages.

All the above material is presented in over 500 pages in part I. About one hundred pages are printed on art paper with plenty of pictures and photos about the temple, model making, exhibits, seminars, research and various functions including Pratishtha ceremonies.

The cover page shows Shri Ashtapad Maha Tirth as installed at New York and the back page has the building elevation. Inside cover page we have Shri Chovisi and in the back Kailash Mansarovar. Bookmark has Shri Rushabhdev idol, building elevation, and Ashtapad image.

The granth has a hard cover and it includes 2 DVDs of all the material collected and compiled into XX volumes. These DVDs are placed in the pockets inside the hard back cover.

We have collected many articles from scriptures and various other sources. We have tried to give original reference from where the article was collected. This will give the authenticity to the article. Some articles are presented as a whole while in some articles only a part is selected which relates to Ashtapad. This was done to avoid other than Ashtapad material. We have tried to clarify this in the beginning of each article. Hope the reader and the writer will excuse us for this.

Regarding the language of this granth it is multi-lingual. We have articles in Prakrut, Sanskrit, Ardhamagadhi and Shorshaini. Also we have articles in Hindi, English and Gujarati. All the original articles have been presented in their own languages as to maintain their authenticity and with translation if necessary.

A word about the part II which will follow soon: It will contain research related material on Ashtapad, field trips to Kailash Mansarovar region, satellite imaging, discussion seminars and related articles. A small summary of Tibetan history and Bon Po, an indigenous religion of Tibet, is also given. The research work done previously and at present is being put together along with analytical review. A proposal for further research is also suggested.

These 2 parts of the Granth is a kind of work on Ashtapad literature which has never before been compiled and there hasn't been a granth written exclusively on Ashtapad .

We acknowledge with great honor and pleasure and pay our respect to all the Acharyas, scholars and authors whose articles have been collected and compiled in XX volumes specially those, whose articles have been selected and put together in this granth.

Pujya Ganivarya Naypadmasagar M. S. under his guidance we organized many exhibits and seminars. With his blessings Adhar abhisek were performed at Mumbai before sending 24 idols to New York for final installation on Ashtapad mountain at JCA.

Pujya Muni Shri Ramyadarshanvijay M. S. He advised and guided us regarding construction of Ashtapad model and various story carvings. He was instrumental in forcing us to do 5 Shikhar design as well as Ash Pratiharya carvings which in the beginning was thought to be not practical.

Pujya Shri Jinchandra M. S. who helped us all along the way for 10 years during temple construction and till Ashtapad Pratishtha was performed.

Pujya Bhadrabahu and Pujya Chandanbala shriji M. S. for their guidance and help.

We wish to thank staff at Kailashsagarsuri Gyan Mandir, Koba for giving us original Granths and books whenever needed for reference.

Many individuals have helped in collecting the articles from literature. We wish to mention about (Late) Shri Babubhai Kadiwala, Shri Prameshbhai Gandhi, Bharatbhai Hansaraj Shah, Dr. Lata Bothra, Dr. Ajitbhai Shah, Shri Mayurbhai Desai, (Late) Dr. Kamal Sogani and many other individuals whose list is endless. There were many helping hands without which such a long journey was not possible.

We wish to thank Dr. Kumarpalbhai Desai and his staff for their help in collecting the articles and guiding us in the granth printing.

Our thanks to Rahul Jain and Miss Sonali Daga who organized and put all the articles together and prepared and printed all the XX volumes at New York. At the same time we wish to thank Mr. Vimal Bordia who took care of printing at Jaipur and mailing all the volumes. He also looked after Ashtapad research activity for last 10 years at Jaipur.

Our thanks to Naresh T. Shah for his help in preparing cross reference and in the selection of articles.

Special thanks to Miss Archana Parikh who constantly helped in preparing the index and editing the articles including proof-reading. She also looked after Ashtapad research activities at L.D. Institute of Indology, Ahmedabad. She helped in organizing the meetings, seminars and research tours. Thanks to Miss Nirali Shah who helped all along in editing & proof reading. They both also helped in Pratishtha ceremonies at New York.

We wish to thank our research team members - scholars and scientists details for which will be given in part II. Special thanks to Shri Jitendrabhai Shah, director at L. D. Institute of Indology and the staff where part of research work was co-ordinated.

We wish to thank Mohnot family (Shri Nareshji, Dineshji and Rakeshji) and their staff for supervising the making of Shri Ashtapad Maha Tirth. Special thanks to all the artisans who carved the Mountain and the Idols.

Our thanks to Shri Nilesh Parekh of Paras Prints and Shri Samir Parekh of Creative Page Setters, who took the responsibility of putting all the pages in order, from typesetting, arranging the articles, and finally printing and shipping the granth and putting it in your hand.

We wish to thank all our sponsors whose generous donation has helped to print this granth (both parts) and contributed towards the DVD.

We wish to thank members, executive committee and board of trustees (past and present) at Jain Center of America inc., New York for granting us the permission to construct the temple and to install Shri Ashtapad Maha Tirth with Shri Chovisi at JCA.

For the information of the readers, it was my desire to make Ashtapad Tirth in India. This was in my mind and heart since our first exhibit in Mumbai in year 2004. I was not present then but when I read the visitors books, I could not hold my tears. Since then I had decided that after I finish my work at New York I will take up this project in India.

Some of the newer articles collected are included in the Granth. They will be put together in upcoming Volume XXI. We will continue collecting material and include them in further upcoming Volumes.

I have requested the research team at L.D. Institute of Indology, Ahmedabad to continue research work and follow it up till the lost Tirth is located. I wish them success.

Some of the articles related to Ashtapad may still be missing from our collections. If any reader comes across any Ashtapad related material please forward it to us, we will appreciate.

Jai Jinendra.

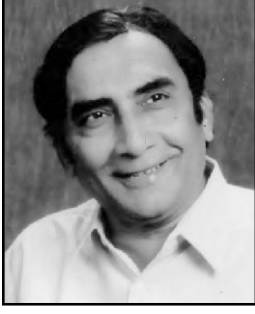
Dr. Rajnikant Shah

Feb 1, 2010 Meru Teras

Veer Samvat 2537 Vikram Samvat 2067

Shri Rushabhdev Nirvan Kalyanak.

પોષ વદ તેરસ - મહા વદી તેરસ

Preface

Dr. Kumarpal Desai

‘SHRI ASHTAPAD MAHA TIRTH’ is a unique volume of its kind. It is not a work, but a volume which shows the methodology of research.

It provides exhaustive information about the ‘Ashtapad Maha Tirth’ where the First Tirthankar of the Jain Religion, Shree Rushabhdev Bhagwan, attained NIRVANA. In India, there are five prominent places of Jain pilgrimages. We find only four: Sametshikhar, Abu, Girnar and Shatrunjay, but we have not been able to find the fifth one called the Ashtapad Tirth.

According to the ancient scripture, the son of Bhagwan Rushabhdev, Chakravarti Bharat, had built a palace adorned with gems on the Ashtapad mountain situated on the beautiful and serene region of the Himalayas. If one were to reach there, one had to climb eight steps and hence it was named Ashtapad.

A decade ago, attempts were made to collect details about Ashtapad from a variety of sources including religious books. While the information about the Ashtapad was being collected, references were found in the ancient Jain Aagams and in ‘Avashyak Niyurkti’, ‘Kalpasutra’, ‘Nishithchurni’, ‘Shree Ashtapada Maha Tirthkalp’, ‘Trishshti Shalaka Purush charit’, ‘Vasudev Hindi’. ‘Abhidhan Chintamani’. A couple of other references, notes and descriptions were also stumbled upon. We also came across references about the glorious stories related to this Maha Tirth. References about this Maha Tirth were also found in the religious books of Hinduism. Moreover, the most important information that was found was from the religious books written in the Tibetan language. In order to dig out more information, Dr Thomas Parmar went to Dharmashala and studied the Tibetan Literature there.

The Yogis residing in Himalayas and the various places of pilgrimages also provided useful information. In some of the manuscripts, one found descriptions about the Tirth and Dr. Rajnikant Shah was of great help in guiding the research project.

The present volume incorporates details about crystal and gemstones used in creating this tirth.

When the Ashtapad project was undertaken, in the initial stage a lot of valuable information about the tirth was provided by Babubhai Kadiwala. Then Shri Kailashsagarsuri Gyanmandir of Koba provided useful details. Pramesh Gandhi, Bharat Hansraj Shah, Dr. Lata Bothra and others also extended their helping hand. The volumes were displayed wherever the sacred idols of Ashtapad were exhibited and Jains and non-Jains evinced keen interest in the project. The volumes were released in Delhi, Kolkata, Mumbai, Los Angeles and New York. Twenty such volumes are ready. Dr. Rajnikant Shah thought of culling some very important information and details from these volumes and preparing a new volume and it has now seen the light of the day.

It is a Herculean task to collect information from ancient volumes and through satellite about the lost Tirth. In order to accomplish this task, the editor had to refer to not only the Jain and Hindu scriptures but also to volumes written in the old Tibetan script. Tours to the Himalaya regions were arranged for scientists, scholars and geologists. Efforts were also made to collect archaeological and climatic evidence and through satellite useful data was obtained, which indeed is a rare thing. The Ashtapad research project helped to unearth information about the earliest human civilisation and also about Mt. Kailash and Mansarovar. Second part of this volume will incorporate all these details and it will be a guide to scientific research into a very ancient subject.

Dr. Rajnikant Shah is neither a historian nor a researcher nor a scholar, but the volume shows what an individual can achieve if he is passionate about what one does. He has been working for the last 10 years and at last his painstaking research has resulted into a very exclusive volume.

The Ashtapad Maha Tirth Ratna Mandir in New York will inspire future researchers to undertake researches into Jainology, and the crystal and gem stones will enkindle devotion in them. It is also hoped that the stories about Ashtapad carved from gem stones will help the next generation to imbibe the Jain culture.

The search for Ashtapad Tirth is still on and how long it will be on, one does not know. The present volume, which is a gold mine of information and the Ashtapad Ratna Mandir in New York, is with us today and I express my feeling of joy for the same.

A Ten Year Story

Collection, Creation and Research

Dr. Rajnikant Shah

I would like to take you back in time, to the end of the 20th century. It was then that Shri Sangh first granted me permission to construct our new temple.

By the end of the year, plans were drawn, submitted, and approved. The final plans were approved by the city in November of 2000 and the construction was completed in the year 2005. The building was awarded the “Best Religious Building” by the Queens Chamber of Commerce, New York.

Now let's go to the main temple on 2nd floor. The area is small but many things needed to be accommodated. We wanted to accommodate Shri Chovisi around Bhamati area, however, due to the limitation of space, I could not do it. Then something unusual happened, I saw a couple of statues carved in gemstones in our office, one of which was a Tirthankar idol carved in Amethyst. This inspired me to carve 24 idols of Shri Tirthankars in gemstones and accommodate them in the Bhamati area. Thus the concept of Ratna Mandir was evolved. Our building architect, Ms. Rashmi Sen, helped a great deal with the design, drawing, and execution of the plans.

Then I happened to visit a temple in Jaipur, my hometown as well as the color stone business center, to learn about temple construction, check the designs, idols and Pat details. While walking around the temple, I saw a Pat of the Ashtapad. I had heard a little about Shri Ashtapad that it was made of Crystal (Sfatik) and Gemstones (Ratnas). I began to wonder if I could use these idols and recreate a replica of Ashtapad. This was the second turning point, when building Shri Ashtapad became my dream. Looking back, it was easy to dream but twice as hard to accomplish. I had no idea on where to start this project. I spoke with my cousin, Naveen Shah, who introduced me to Shri Dineshji Mohnot and I asked him to help us to make a sample replica of the Ashtapad, which he enthusiastically agreed to.

We all worked together, designing the Ashtapad on a piece of wood and then on serpentine. It took us a couple of months to finalize the concept. By April 2001 the 1st model of Ashtapad Tirth was ready. The 1st Model was 2 Dimensional, and 1' x 1' in size.

I took the model to Mumbai where late Pujya Yashodev Suriji Maharaj gave his blessings before it was brought to New York.

We then started working on the 2nd model, which was also 2 dimensional but larger in size, 2' x 2'. It was in the 3rd model that we changed the design to 3 dimensions which was carved from Serpentine stone. Story carvings were added to the model. Finally a 3' x 3' model of the Ashtapad along with story carvings was installed at the 74th street temple – the temporary abode for Shri Mahavir Swami - Mulnayak.

It was in the 5th model that we transitioned from carving in serpentine to crystal. The 5th Ashtapad model was 3' x 3' and carved from natural crystal. This model was first exhibited at Mumbai. There we received very enthusiastic response and reports. This model was finally installed at the new JCA temple building on the 4th floor conservatory at Ithaca St, Elmhurst, Queens, New York.

As devotees saw these models in various exhibits, many suggestions were received. Shri Pramesh Bhai Gandhi requested for Asht Pratiharya design, which I frankly said that it would not be possible to carve in Crystal. A couple of years went by, and Muni Shri Ramyadarshanvijay M.S. also asked for a similar design to be incorporated into the Ashtapad model. I realized it was possible and decided to try to incorporate the Ashta Pratiharya design in the model. We first tried carving it in marble and gained some success. We then moved to Crystal and finally all 24 Crystal gokhalas in the Ashtapad model were fully carved with Ashta Pratiharya design. Now all the 24 Tirthankar idols carved in gemstones are installed in ornate gokhalas carved with Ashta Pratiharya design.

As we progressed in the project, I happened to visit a temple in New Delhi, where I saw a model of the Ashtapad with a 5 Shikhar design. Till then all models were made with peaks of mountain at the top. Upon discussing this observation with Muni Shri, he also suggested to incorporate the Shikhar design into the Ashtapad model. I agreed to correct the design, only to realize this was a major change in design, and we would have to change all the upper crystal blocks of the mountain. We started by redesigning and redrawing the model. Ultimately we created an Ashtapad Tirth replica with 5 Shikhar design with Kalash and a Dhawaja, which was incorporated in the 10th model.

As the work continued in Jaipur, before carving the final 14.7" x 13'1" model, we decided to carve a full size marble model, to ensure no mistakes were made on the final crystal carving of the Ashtapad model. By the end of the year 2008, the final crystal model was ready. This model was exhibited at the JITO conference in Mumbai in January 2008. It was an arduous task to transport and assemble the Ashtapad model in Mumbai, but the joy and appreciation by over five hundred thousand devotees made every obstacle vanish.

The final 11th Ashtapad model was made out of rough crystal stone imported from Brazil, weighing 7.5 tons. The rough stones were cut into blocks and subsequently a total of 59 crystal blocks were used, each weighing 50 to 750 lbs. These blocks were set on a steel frame weighing over a ton. It took 3 years, 3 engineers, 2 architects, and our team to finalize the structure of a frame which would be able to hold a concentrated weight of 10 tons.

Simultaneously to the Ashtapad model designing and creation, various colored gemstones were collected and imported from all over the world to carve idols of the 24 Tirthankars. Each idol is made from a single piece of gemstone as found in nature. Each idol is carved precisely as per religious rules and measurements. All stones are certified by the Gemological Lab. For example a few of the precious gemstones used to carve the idols are a midnight blue Lapis Lazuli from Afghanistan, a rare deep pink Rhodocrosite from Argentina, and a translucent lavender Amethyst from Brazil.

Special thanks to the Mohnot family (Shri Nareshji, Dineshji & Rakeshji). Without their dedication, many of my dreams would not have been accomplished. They have actively managed all the exhibits in India. It was the artisans from Jaipur whose skill and hard work helped to carve each model and idol to perfection.

It took 5 years to construct the temple, another 5 years to complete the art work and finally this was the 10 year journey of how a replica of Ashtapad Maha Tirth was installed in the JCA temple at New York.

There are five floors in the building, each representing different Jain traditions. To the best of my knowledge this is the only temple in the world that does not have the names of donors in the building. The finished building was handed over to Shri Sangh on Nov. 28th 2004, and Pratishtha was performed in June 2005. It has been five years since the temple has been operational. We recently celebrated the 5th anniversary of all of our 5 traditions at our JCA temple in June of 2010- A unity in diversity.

In the last five years, after the JCA temple was inaugurated, I continued to work on Jain art to embellish the building. Over 500 pieces of artwork: Pats, posters, paintings and panels were displayed throughout the building in stairs, lobbies and halls. I often wonder how we accommodated over 500 pieces of art work in such a small space of 65' x 65'.

We have talked about one side of story of the construction of the JCA temple and the Ashtapad model. However, the other side of the story was to learn about Ashtapad and locate its whereabouts in the Himalayas. This took us deep into ancient Jain literature. We started collecting literature from scriptures and from various other sources. Padmashri Kumarpal Desai was our driving force. All the collected literature and research work was put together and published in XX different volumes. Now these pages have been examined for a 10% selection, and the upcoming summarized literature will be published as Ashtapad Granth in 2 parts. Part 1 is a collection of historical articles collected from scripture relating to Ashtapad and the development and construction of the Ashtapad Tirth. Part 2 consists of articles on the possible whereabouts of the Ashtapad as written by archaeologists and scholars based on data from research trips to Mt. Kailash. These 2 parts of the granth will become a reference Granth to Ashtapad for generations to come.

As per the scriptures, the Ashtapad Tirth is lost (Lupt) in time. It is believed to be situated in the Kailash Mansarovar area. We made 3 research trips to the Kailash Mountain in search of the Ashtapad Maha Tirth. Many scholars, scientists, archeologists, geologists and space satellite experts were involved. To date we have found only some clues but

have not been able to locate the Maha Tirth. An Ashtapad Research International Foundation (ARIF) was established, which organized four seminars and various lectures to discuss all research related issues. I wish to thank all research team members, scholars and scientists for their help and guidance in this project.

Shri Rishabhdev era was the dawning of world civilization and if Ashtapad is located, it will tell us about early growth of human civilization. This will open a new chapter on world history and will become a potential source of information about religion and culture of that period.

All 3 research trips to Mt. Kailash have been funded by members of JCA and other Sadharmik brothers. JCA trustee board (past and present), executive committees and all members have been extremely helpful and supportive to all various research projects.

Niranjana, my wife, has been my backbone. She took care of our family and supported me in every way possible, from trekking to Mt. Kailash in blistering cold to reading and correcting errors in papers. She has taken my passions and made them her own. It has been because of her care and concern that I have been able to finish this ten year endeavor. I would also like to thank my family members who remained patient with me during this period.

Kumar, my brother, has taken care of the business while I was involved with the temple, and his wife, Mridulaben, supervised the construction of the temple building.

I am especially grateful to my cousin, Naveen Shah, and his wife, Prabhaben, who coordinated all the work in Jaipur and helped me during all the exhibits in India.

We have organized over twenty exhibits in many major cities all over the world to raise awareness about the Ashtapad Maha Tirth. The 1st exhibit at Mumbai was blessed by late Pujya Shri Yashodevsuriji M.S. and the second exhibit at Surat was blessed by late Pujya Shri Ramsuriji Dehlawala M.S. The exhibit with JITO took place in January 2007; there I was introduced to Pujya Shri Nayapadmasagarji M.S. He gave a great deal of encouragement and blessings. The exhibit at Mumbai, JITO 2008, was a grand success. Over 500,000 people visited and paid their respect to Shri Chovisi and Shri Ashtapad Maha Tirth. We are thankful to many individuals, trustees & volunteers who helped during exhibitions and seminars.

Pamphlets & flyers were duly distributed during exhibitions & seminars to make people aware about Ashtapad and on going research.

This is the first time in history that a model replica of the Ashtapad Maha Tirth has been sculpted from crystal and all 24 Tirthankars idols have been carved out of colored gemstones and installed on the crystal mountain. It is worth mentioning that there aren't any replicas carved out of natural crystal and gemstone of Shri Ashtapad Tirth, similar to the original one made by King Bharat Chakravarti. You may find limited number of Tirthankar idols carved out of gemstones.

It will not be out of place to mention another small but important story here. Ist exhibit in year 2004 at Mumbai was organized which I could not attend. After few days when I returned to India I was given visitors books. While traveling from Mumbai to Jaipur in the train ride I read those books – I virtually had tears in my eyes. Many people wrote and requested an Ashtapad Tirth should be made in India. Since then it was in my mind and heart to make an Ashtapad Tirth in India when I complete my work at JCA, New York. Project plans are already on paper and we are working to achieve this next milestone. It took nearly seven years when finally the project in India was declared by Pujya Naypadmasagar M.S. before leaving Chennai after Ashtapad exhibit there in January 2011.

This is not only a replica of a tirth, but it is also a huge piece of art. You will be mesmerized by the radiance of the twenty-four colorful gemstone idols on a backdrop of pure white crystal. Installation of these idols was a history making event. The mountain soars high; it is open to the sky and looks magnificent in the sunlight and colorful with artificial lights in the night. You have to visit this masterpiece in order to truly appreciate the beauty of this work of art.

To put plans on paper is easy but to carve gemstones is a different story – a totally different world. We have tried, are trying, and will keep trying until it is achieved, and achieved to the best of our knowledge, workmanship and creativity!

Now you can visit the temple at New York and worship at the Ashtapad Tirth until the original one is traced and located. Not only will you be visiting the Ashtapad Tirth, you will also be visiting the only temple where all five Jain traditions worship together – A UNITY IN DIVERSITY.

JAI JINENDRA.

Milestones – Chronology of Events - A Ten Year Story

2000	• Ratna Mandir Concept (a Preliminary Design drawn)
2001	• April- JCA temple design changed to 4 floors • Concept of Ashtapad visualized. • June- Ashtapad plan moved to 4th floor • Idol Carvings started at Jaipur. • 1st model (1'x1') carved from Serpentine • Exhibited at JCA
2002	• April- Mahavir to Mahatma conference - model exhibited • July- JCA Shila Ropan • 2nd model (2' x 1'.5") carved from Serpentine • Rough crystal imported.
2003	• 3rd model (3'x 3')carved from Serpentine • Installed at 74th Street Temple with story carvings • 5th model (3'x3') carved from crystal with story carvings • Exhibited at Mumbai, JCA, JAINA at Cincinnati and Antwerp
2004	• Exhibited at Tuscan: AGTA • Exhibited at Surat • Exhibited at Palitana
2005	• Ashtapad exhibit & Pooja at Ahmedabad • Seminar at Ahmedabad • Pratishtha at JCA • Exhibited at Jaipur
2006	• 7th model (3'x3') carved with 3 Chovisi • Exhibited at Delhi and Kolkata • Lecture and DVD presentation on literature
2007	• 9th model (full size 14'.6" x 12'.7") carved from marble • Exhibited at JITO, Mumbai • Exhibited at Jaina, New Jersey, and Los Angeles
2008	• 11th Model (14'.6" x 13'.1" x 5'.1")carved • Exhibited at JITO, Mumbai
2009	• Exhibited at Mumbai • Adhar Abhishek and Ashtapad Pooja at Mumbai. • Mountain installation at JCA, N.Y.
2010	• Volume no. XX (last in the series) presented to JCA. • Shri Ashtapadji Pratishtha at JCA, New York
2011	• Exhibited at JITO, Chennai and Hyderabad • Ashtapad Granth Part 1 Publication and Granth release • Research Granth Part 2 Publication

Index

Chapter 1

Collection of Articles from Scriptures

1	Jamboodweep Pragnapti	Ed. Kanaiyalaji	3
2	Kalpasutra	Pujya Bhadrabahuswami	4
3	Uttaradhyayana-Sutra	Ed. Pujya Kamalsaiyamvijay/Jaykirtisuri	6
4	Aavashyak Nirukti	Pujya Bhadrabahuswami	10
5	Paumachariyam	Pujya Vimalsuri	17
6	Vasudev Hindi	Pujya Sanghdas gani	23
7	Aadipooran - 1	Pujya Jinsen Acharya	26
8	Aadipooran - 2	Pujya Jinsen Acharya	32
9	Puran Sarsangrah	Pujya Sakalkirti Bhattarak	36
10	Shri Gautam Ashtak	—	40
11	Gyanprakash Diparnav	Vishvakarma	42
12	Trishashti Shalaka Purush Charitra	Pujya Hemchandracharya	48
13	Shri Shatrunjay Mahatmya	Pujya Dhaneswarsuri	65
14	Shri Ashtapadkalp	Pujya Dharmghoshisuri	70
15	Ashtapadgiri Kalp	Pujya Jinprabhsuri	76
16	Panchshati Prabandh	Pujya Shubhshil gani	82
17	Pratikraman Sutra Prabodh Tikka	Pujya Bhadrakarvijay - Kalyanvijay	85
18	Ashtapad in Various Dictionaries	Archana Parikh	92
19	References in Scriptures on Ashtapad	Pujya Chandanbalashriji	94

Chapter 2

Analytical Articles by Various Authors

1	Shri Ashtapad Maha Tirth	Kumarpal Desai	103
2	Shri Ashtapad Tirth	Purvacharya	114
3	Ashtapad	Jitendra Shah	118
4	Where is Ashtapad ?	Pujya Darshanvijay, Gunvijay, Nyayvijay	123
5	Where is Ashtapad ?	Ramanlal Bababhai Shah	125

6	Period of Adinath	Jitendra Shah	131
7	Prachin Jain Tirth	Pandit Kalyanvijay Gani	137
8	Bharat ke Digamber Jain Tirth	Balbhadra Jain	142
9	Jainism in Middle Asia	Hiralal Duggad	149
10	Adinath Rishabhdev & Ashtapad	Lata Bothra	152

Chapter 3

Bhagwan Rushabhdev

1	Shri Rushabh Panchashika	Kavi Dhanpal	211
2	Karmayogi & Aatmardh Praneta		
	Bhagwan Rushabhdev	Prem Suman Jain	215
3	Jain Puran - Kalaparak Adhyayan	P. L.Vaidya	220
4	Rushabhdev : Ek Parishilan	Pujya Devendra Muni Shastri	224
5	Jain Dharma ka Maulik Itihas	Pujya Hastimalji Maharaj	274
6	Rushabhdev Charitra (Summary)	Diptiben Shah (Pujya Hemyashashriji)	278

Chapter 4

Stories related to Ashtapad

1	Bharat Chakravarti	Kuvarji Aanandji	281
2	Sundari & 98 brothers	Kuvarji Aanandji	284
3	Sagar Chakravarti's sons	Kuvarji Aanandji	288
4	Ravan & Vali Muni	Kuvarji Aanandji	294
5	Ravan-Mandodari Bhakti and Dharnendra Samvad	Pujya Bhadragnptsuri	296
6	Rani Virmati	Pujya Manikyasuri	298
7	Gautamswami	Pujya Purnanandsagar	303
8	Padlipt Suri	Pujya Mahabhadrasagar	308

Hindi Stories

9	Bharat Chakravarti	Pujya Dhaneshwarsuri	311
10	Ravan & Vali Muni	Pujya Bhadragnptsuri	316
11	Mahamani Chinatamani	Pujya Harshabodhivijay	317
12	Aacharya Vraj ka Itivrutt	Samani Kusumpragya	322

Chapter 5

Ashtapad Tirth Pooja

1. Pooja	Pujya Deepvijayji	327
2. Stavans		360
3. Rushabh ni Sobha Si Kahu	Pujya Chirantanacharya	365
4. Aarti - Mangal Divo		368

Chapter 6

Jain Center of America Inc., New York

1 JCA Building Elevation	371
2 Blessings from Shri Mahavir Swami	372
3 Milestones	373
4 Information Wall	374
5 JCA Activities	375
6 Building Floor Plans	377
7 A Word About Art Work	381
8 Pictorial Guide to Jainism	382
9 Temple Gabharas	383
10 Gokhalas in the Temple	384
11 Shri Ashtapad Maha Tirth – Ratna Mandir	385
12 Dada Gurudeo & Shrimad Rajchandra – Life Events	386
13 Nem Rajul and Shri Sadhuji Paintings	387
14 Yantras & Bijaxar - Shri Shantinath Idol	388
15 Shri Bhaktamar Stotra	389
16 Calendar, Stamp, Coin, and Foil – Silver Panels	390
17 Silver Pat & Etching Work on Glass	391
18 Ceiling Painting with 16 Vidhya Devi	392
19 Pictorial Guide Posters (300+)	393
20 A Dream Come True	394

Chapter 7

Shri Ashtapad Maha Tirth - Ratna Mandir

1	Shri Ashtapad Maha Tirth – A Creation	397
2	Introduction	398
3	Shri Ashtapad Maha Tirth	399
4	History - References from Scripture	401
5	Development of Concept – Ratna Mandir	403
6	Development of Ashtapad Design	405
7	Making of a Crystal Mountain	407
8	Model Making - A 10 year Story	409
9	Rough Crystal	411
10	Rough Gemstones	412
11	Aesthetic Beauty of Idols	414
12	Ashtapad Related Stories	420
13	Collection of Literature on Ashtapad	424
14	Research and Field Trips	426
15	Seminars	430
16	Exhibition in Various Cities	433
17	Adhar Abhishek, Pooja and Bhavana	440
18	Mountain Installation Ceremony	442
19	Ashtapad Pratishtha Mahotsav	443
20	Ashtapad Calendar, Stamp, Coin, and Foil	451
21	Ashtapad Research International Foundation (ARIF)	452
22	What Newspaper Says ?	453
23	Reflections	462

Chapter 8

Selected Index with Cross Reference

1	Introduction for Index	471
2	Code Index	472
3	Selected Articles Index with cross reference	474
4	Author's Name with Code	481
	● List of Reference Books	484

Chapter 1

Collection of Articles from Scriptures

ભરત મહારાજાએ કરેલી ચોવીશ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ

ઋષભ-અજિત-સંભવ જિન વંદના...

પરમેસર ! સંસારં, જહા અસેસં ચઙ્થ દુહ્મરિયં ।
તહ નિમ્મમોવિ ચિત્તં, ન ચયસુ કયાવિ મમ નૂણં ॥

હે પરમેશ્વર ! જેવી રીતે મમતારહિત એવા તમે આ સર્વ સંસારનો ત્યાગ કર્યો
તેવી રીતે હવે કદાપિ મારા મનનો ત્યાગ કરશો નહીં.

ઇઅ થુણિઠ્ઠણં ઉસહં, પહું તઓ જિણવરે ય અણ્ણે વિ ।
નમિઠ્ઠં નમિઠ્ઠં ભરહો, પત્તેગં વણ્ણિઠ્ઠં લગ્ગો ॥૧॥

એવી રીતે આદીશ્વર ભગવંતની સ્તુતિ કરીને ભરત બીજા દરેક જિનેશ્વરોને
નમી-નમીને પ્રત્યેકની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧

વિસયકસાયા અજિઠં, વિજયામાયર સુકુલ્લિવરહસં ।
જિયસત્તુનરિંદસુયં, નમામિ અજિયં અજિયનાહં ॥૨॥

વિષય કષાયથી અજિત, વિજયામાતાની કુક્ષિમાં માણિક્યરૂપ અને જિતશત્રુ
રાજાના પુત્ર હે જગત્સ્વામી અજિતનાથ ! તમે જય પામો. ૨

ભવગયણ પારગમણે, સૂરં સેણોયરસ્સ વરરયણં ।
નરવહ્નિજિયારિજાયં, સંભવજિણ્ણાહમરિહામિ ॥૩॥

સંસારરૂપી આકાશનું અતિક્રમણ કરવામાં સૂર્યરૂપ, શ્રીસેનાદેવીના ઉદરથી ઉત્પન્ન
થયેલા અને જિતારી રાજાના પુત્ર-એવા હે સંભવનાથ ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું. ૩

॥ जंबूद्वीप प्रज्ञप्ति ॥

વિગત : અષ્ટાપદ ઓર ઋષભદેવ સંબંધિત વિવરણ

પ્રસ્તાવના :

૪૫ આગમ ગ્રંથોના ૧૨ ઉપાંગ વિભાગમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનો ૬૬૩ ઉપાંગરૂપે સમાવેશ થાય છે. તેમાં પણ ઋષભદેવ ભગવાનનું અષ્ટાપદ પર નિર્વાણ વિષયક ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે. અત્રે મૂળ ગ્રંથની ભાષાને સરળતાથી સમજી શકાય તે હેતુથી શ્રી કનૈયાલાલજી મહારાજ કૃત ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે.

સસ્રભેણં અરહા એગ વાસહસ્સં છઠમત્થપરિયાયં પાઝણિત્તા એગં પુવ્વસયસહસ્સં વાસસહસ્સૂણં કેવલિપરિયાયં પાઝણિત્તા એગં પુવ્વસયસહસ્સં બહુપડિપુણં સામણ્ણપરિયાયં પાઝણિત્તા ચઠરાસીઙં પુવ્વસયસહસ્સાઙં સવ્વાઝયં પાલઙ્ગત્તા જે સે હેમંતાણં તચ્ચે માસે પંચમે પક્કહે માહબહુલે, તસ્સ ણં માહબહુલસ્સ તેરસી પક્કહેણં દસહિં અણગારસહસ્સેહિં સઙ્ઘિં સંપરિવુઢે અઢ્ઢાવયસેલસિહરંસિં ચોદ્દસમેણં ભત્તેણં અપાણેણં સંપલિયંકણિસણ્ણે પુવ્વણ્ણહકાલસમયંસિ અભીઙ્ગા ણક્કલ્લેણં જોગમુવાગેણં સુસમદૂસમાએ સમાએ એગૂણ્ણવઝડ્ઢિં પક્કહેહિં સેસેહિં કાલગાએ વીઙ્ગકંતે જાવ સવ્વદુક્કલ્લપહીણે ॥

- દ્વિતીય વક્ષસ્કાર, સૂત્ર ૪૫

ઋષભદેવ ભગવાન છઠ્ઠસ્થ અવસ્થા મેં એક હજાર વર્ષ રહે, એક હજાર વર્ષ કમ એક લાખ વર્ષ તક કેવલિપર્યાય કા ઁન્હોંને પાલન કિયા । ઁસ તરહ પૂરે એક લાખ પૂર્વ તક શ્રામણ્ય પર્યાય કા પાલન કરકે ઁન્હોંને અપની ૮૪ લાખ પૂર્વ કી પૂરી આયુ સમાપ્ત કર હેમન્ત ઋતુ કે માઘકૃષ્ણ પક્ષ મેં ત્રયોદશી કે દિન દશ હજાર મુનિયોં સે સમ્પરીવૃત્ત હુએ અષ્ટાપદ શૈલશિખર સે નિર્જલ છહ ઉપવાસ કરકે પર્યાઙ્કાસન સે, કાલ કે સમય, અભિજિત નક્ષત્ર કે સાથ ચન્દ્રયોગ મેં મુક્તિ પધારે, જબ યે મોક્ષ પધારે ઁસ સમય ચતુર્થ કાલ કે ૩ વર્ષ ૮ ॥ માસ બાકી થે । ઁસ પ્રકાર જન્મ, જરા, મરણ આદિ લક્ષણ વાલે સંસાર કા પરિત્યાગ કર વે પ્રભુ યાવત્ સર્વ દુઃખોં સે પ્રહીણ હો ગએ ।

- દ્વિતીય વક્ષસ્કાર, સૂત્ર ૪૬

ઋષભદેવ ભગવાન છઠ્ઠસ્થ અવસ્થામાં એક હજાર વર્ષ રહ્યા. એક હજાર વર્ષ ન્યૂન એક લાખ પૂર્વ સુધી કેવલી પર્યાયનું તેમણે પાલન કર્યું. આ રીતે પોતાનું ૮૪ લાખ પૂર્વનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય સમાપ્ત કરીને હેમન્ત ઋતુના માઘ કૃષ્ણ પક્ષમાં તેરસને દિવસે દસ હજાર મુનિઓથી યુક્ત થઈને અષ્ટાપદ શૈલ શિખરથી નિર્જલ છ ઉપવાસ કરીને પર્યાકાસનથી પૂર્વાર્ધ કાળના સમયે અભિજિત નક્ષત્રની સાથે ચંદ્રમાનો યોગ થયો ત્યારે તેઓશ્રી મુક્તિગામી થયા. જ્યારે તેઓશ્રી મોક્ષે પધાર્યા ત્યારે ચતુર્થ કાળના ૩ વર્ષ અને ૮ ॥ માસ બાકી હતા. આ પ્રમાણે જન્મ, જરા, મરણ આદિ લક્ષણવાળા સંસારનો પરિત્યાગ કરીને તે પ્રભુ યાવત્ સર્વ દુઃખોથી પ્રહીણ થઈ ગયા. - દ્વિતીય વક્ષસ્કાર, સૂત્ર ૪૫

॥ कल्पसूत्र ॥

श्री ऋषभदेवनું અષ્ટાપદ પર નિર્વાણ

પ્રસ્તાવના :

કલ્પસૂત્ર શ્રી દશાશ્રુતસ્કન્ધ નામના છેદસૂત્રના ‘પજ્જોવસણાકપ્પો’ (સં. પર્યુષણાકલ્પ) નામનું આઠમું અધ્યયન છે. તે ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીની રચના છે. શ્વેતાંબર પરંપરામાં પર્યુષણા મહાપર્વ અંતર્ગત આ ગ્રંથનું વાંચન થાય છે. તેમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું અષ્ટાપદ પર નિર્વાણ વિષયક ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે. જે અત્રે કલ્પસૂત્રના મૂળ શ્લોક ૧૮૦ અને ૧૮૮ દ્વારા દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

* કૌશલિક અર્હત્ ઋષભદેવ :

તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઉસહે અરહા કોસલિણે ચઠ ઉત્તરાસાદે અભીઙ્ પંચમે હોત્થા,
તંજહા - ઉત્તરાસાદાહિં ચુણે ચઙ્ગત્તા ગલ્ભં વલ્લકંતે, જાવ અભીઙ્ગા પરિનિવ્વુણે ॥૧૯૦॥

૧૯૦. उस काल और उस समय कौशलिक अर्हत ऋषभ के चार (कल्याणक) उत्तराषाढ़ा नक्षत्र में और पाँचवां अभिजित नक्षत्र में इस प्रकार हुए :- कौशलिक अर्हत ऋषभदेव स्वर्गलोक से च्युत हुए और च्युत होकर गर्भरूप में उत्पन्न हुए, यावत् अभिजित नक्षत्र में निर्वाण को प्राप्त हुए।

190, In that epoch, in those times, four prime events in the life of Arhat Rishabha, the Kosalin, occurred when the moon was in conjunction with the constellation uttarashadha, the fifth occurred when the moon was in conjunction with the constellation abhijit. He descended, was conceived, took birth, became a monk and attained Kevala-gyan, when the moon was in conjunction with the constellation uttarashadha. He breathed his last and attained parinirvana, when the moon was in conjunction with the constellation abhijit.

તેણં કાલેણં તેણં સમણં ઉસહે અરહા કોસલિણે વીસં પુવ્વસયસહસ્સાઈં કુમારવાસમજ્ઞે વસિત્તા
ણં, તેવટ્ઠિં પુવ્વસયસહસ્સાઈં મહારાયવાસમજ્ઞે વસિત્તા ણં, તેસીઈં પુવ્વસયસહસ્સાઈં અગારવાસમજ્ઞે વસિત્તા
ણં, એણં વાસસહસ્સં છઠમત્થપરિયાયં પાઠણિત્તા, (એણં પુવ્વસયસહસ્સં વાસસહસ્સૂણં કેવલિપરિયાયં
પાઠણિત્તા,) સંપુણં પુવ્વસયસહસ્સં સામણ્ણપરિયાયં પાઠણિત્તા, ચઠરાસીઈં પુવ્વસયસહસ્સાઈં સવ્વાયં
પાલઙ્ગત્તા, સ્ત્રીણે વેયણિજ્ઞાઠયનામગોત્તે, ઇમીસે ઓસપ્પિણીણે સુસમદુસમાણે સમાણે બહુવીઙ્ગકંતાણે તિહિં

वासेहिं अद्धनवमेहि य मासेहिं सेसेहिं जे से हेमंताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहबहुले तस्स णं माहबहुलस्स (ग्रं. १००) तेरसीपक्खेणं उप्पिं अट्ठावयसेलसिहरंसि दसहिं अणगारसहस्सेहिं सद्धिं चउदसमेणं भत्तेणं अप्पाणएणं अभीइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पुव्वह्णकालसमयंसि संपलियंकनिसण्णे कालगए विइक्कंते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥१९९॥

१९९. उस काल और उस समय कौशलिक अर्हत् ऋषभ बीस लाख पूर्व वर्ष पर्यन्त कुमार अवस्था में रहे । वे त्रेसठ लाख पूर्व वर्षों तक महाराजा (सम्राट) के रूप में रहे । वे तिरासी लाख पूर्व तक गृहवास में रहे । वे एक हजार वर्ष पर्यन्त छद्मस्थ श्रमण पर्याय में रहे । वे एक हजार वर्ष न्यून एक लाख पूर्व तक केवली पर्याय में रहे । वे संपूर्ण एक लाख वर्ष पूर्व तक श्रमण पर्याय में रहे । कौशलिक ऋषभ चौरासी लाख पूर्व पर्यन्त पूर्णायु का पालन कर वेदनीय, आयु, नाम और गोत्रकर्म के क्षीण होने पर इसी अवसर्पिणी के सुषम-दुषम नामक तीसरे आरे के बहुत कुछ व्यतीत हो जाने पर और इस तीसरे आरे के मात्र तीन वर्ष, साढ़ेआठ महीने शेष रहने पर, जब हेमन्त ऋतु का तीसरा महीना, पाँचवां पक्ष माघ कृष्ण चल रहा था तब उस माघ कृष्ण त्रयोदशी के दिन, अष्टापद पर्वत के शिखर पर, दश हजार श्रमणों के साथ जल रहित चतुर्दश भक्त (छह उपवास) तप करते हुए, अभिजित नक्षत्र का योग आने पर, पूर्वाह्न काल में, पर्यङ्कासन में बैठे हुए भगवान् कालधर्म को प्राप्त हुए । समस्त प्रकार के दुःखों से पूर्णरूपेण मुक्त हुए ।

199. In that epoch, in those times, Arhat Rishabha, the Kosalin, lived the life of a prince for two million purva years and ruled as a king for six million and three hundred thousand purva years; he thus lived as a house-holder for a total of eight million and three hundred thousand purva years. He dwelt in a state of partial ignorance for a thousand years. He dwelt in a state of kevala knowledge for a hundred thousand purva years, minus a thousand years. He thus lived as a shraman for a full hundred thousand years and his total span of life comprised eight million and four hundred thousand purva years.

Then, after his karmas arising due to name, gotra and a man's allotted span of life and consciousness were extinguished, he attained parinirvana and passed away into a state beyond all pain. A major part of the sushma-dushma phase of the present avasarpini was over; a period of only three years eight-and-a-half months of this phase remained, when on the thirteenth of the dark-half of Magha, that is, the third month and the fifth fortnight of the winter season, Arhat Rishabha, the Kosalin, attained parinirvana, while sitting cross-legged in meditation on the summit of mount Ashtapada. The time was forenoon. The moon was in conjunction with the constellation abhijit. Arhat & Rishbha was practising the vow of taking one meal, without water, out of fourteen regular meals. He had with him the company of ten thousand homeless mendicants.

॥ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ॥

પ્રસ્તાવના :

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર આગમગ્રંથનો એક પ્રકાર છે, ઉત્તમ પ્રકારના આચાર અને ઉત્તમ પ્રકારના આચારપાલકોના દૃષ્ટાંતોથી ભરપૂર પ્રત્યક્ષ પરમાત્માની દેશનાનું સંકલન એટલે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર.

આ ગ્રંથ પર નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણ, ટીકા, વૃત્તિની રચના પૂર્વના મહાપુરુષોએ કરેલ છે. અહીં ખરતરગચ્છીય મુનિશ્રી કમલસંયમ ઉપાધ્યાય વિરચિત ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ’ ટીકા તથા આચાર્ય શ્રી જયકીર્તિસૂરિ વિરચિત ‘દીપિકા’ ટીકાનો ઋષભદેવ તથા અષ્ટાપદ સંબંધી સંદર્ભ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે. (નવીન સંસ્કરણ સંપાદિકા - સાધવી ચંદનબાલાશ્રી, નવીન સંસ્કરણ પ્રકાશન - ભદ્રંકર પ્રકાશન)

દશમં દ્રુમપત્રીયમધ્યયનમ્

(૧) ઉપા. કમલસંયમકૃત ટીકા

ઇતશ્ચ દેવગીરાસીદદ્ય વ્યાખ્યાદિદં જિનઃ ।
 નરોઽષ્ટાપદયાત્રાકૃત્ તદ્ભવે મુક્તિમૃચ્છતિ ॥૨૫॥
 તચ્છુત્વા ગૌતમોઽપૃચ્છદ્ યામ્યહં ચૈત્યવન્દનમ્ ।
 આધાતું તત્ર સર્વજ્ઞોઽન્વજ્ઞાસીદમું લઘુ ॥૨૬॥
 તુષ્ટોઽથ ગૌતમોઽચાલીદિતશ્ચૈતે તપસ્વિનઃ ।
 કૌડિન્ય-દત્ત-સેવલાઃ પ્રત્યેકં પશ્ચાભિઃ શતૈઃ ॥૨૭॥
 તાપસાનાં પરિવૃતા એક-દ્વિ-ત્ર્યુપવાસિનઃ ।
 ક્રમાત્ કન્દાદિસેવાલશુષ્કસેવાલપારણાઃ ॥૨૮॥
 તપઃ શક્ત્યૈકક-દ્વિ-ત્રિસોપાનારોહશક્તયઃ ।
 તે ક્લિશયન્તે સ્મ કૈલાસચૂલિકામારુક્ષવઃ ॥૨૯॥
 આયાન્તં ગૌતમં દૃષ્ટ્વા યાવદ્ દધ્યુરમી હૃદિ ।
 ચૂલાં ગન્તું કથં શક્તઃ સ્થૂલ ઇષ હિ નિસ્તપાઃ ॥૩૦॥
 ક્ષણાચ્ચારણલઘ્યાઽથ તાવદુત્પ્લુત્ય ગૌતમઃ ।
 નિશ્ચિત્ય ગૌતમં માર્ગં પશ્યન્તસ્તસ્થુરુમુખાઃ ॥૩૧॥
 સોઽપ્યદ્રિશિખરે સિંહનિષદ્યે જિનવેશ્મનિ ।
 ચતુરોઽષ્ટૌ દશ દ્વૌ ચ વવન્દે વિધિનાઽર્હતઃ ॥૩૨॥
 સમ્ભવાદ્યાનપાચ્યાદિસ્થિતાન્ દ્વાવિંશતિજિનાન્ ।
 નત્વા સૃષ્ટિક્રમાદ્ યાવત્ પૂર્વસ્યામૃષભાજિતૌ ॥૩૪॥

પૂ. ઉપા. કમલસંયમકૃત ટીકાર્થ

પૃષ્ઠિયંપાનગરીમાં શાલ નામનો રાજા અને મહાશાલ યુવરાજ છે. તેમની યશોમતી નામની બહેન છે, તે કાંપિલ્યપુરના રાજા પિઠરની પત્ની છે. શાલ વગેરે પરમાત્મા મહાવીરસ્વામીને વંદન કરવા આવે છે. શાલને ભગવાનની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય થાય છે. મહાશાલને રાજ્યભાર સોંપીને દીક્ષા ગ્રહણ કરવા ઉદ્યત થાય છે. મહાશાલ પણ કહે છે કે, હું પણ આપની સાથે સંયમ સ્વીકાર કરીશ.

હવે કાંપિલ્યપુરથી ભાણેજ ગાગલીને બોલાવીને રાજ્યમાં સ્થાપન કરીને શાલ અને મહાશાલ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. શાલ-મહાશાલની બહેન યશોમતી અને તેના સ્વામી પિઠર પૃષ્ઠિયંપામાં હોવાથી ગૌતમની સાથે શાલ-મહાશાલ પરમાત્માની આજ્ઞાથી પૃષ્ઠિયંપામાં જાય છે. ત્યાં ગૌતમસ્વામીની સંસારની અસારતાને બતાવતી વાણીને સાંભળીને ગાગલિ માતા-પિતાને પ્રતિબોધ કરીને પોતાના પુત્રને રાજ્યમાં સ્થાપીને દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. ગૌતમસ્વામી તેઓને લઈને ચંપાનગરીમાં પરમાત્મા પાસે જવા નીકળે છે. શાલ-મહાશાલને રસ્તામાં જતાં જતાં શુભધ્યાનથી કેવલજ્ઞાન થાય છે અને ગાગલિ વગેરે ત્રણેને શાલ-મહાશાલના ઉપકારનું સ્મરણ કરતાં કરતાં કેવલજ્ઞાન થાય છે. આ રીતે પાંચેને કેવલજ્ઞાન થાય છે. આ પાંચે સહિત ગૌતમસ્વામી ચંપાના ઉદ્યાનમાં જઈને પ્રદક્ષિણા આપીને વીર જિનને નમ્યા. આ પાંચે જણા વીરપરમાત્માને વંદન કર્યા વગર કેવલીની પર્ષદામાં જાય છે ત્યારે ગૌતમસ્વામી તેઓને કહે છે કે સર્વજ્ઞ પરમાત્માને વંદન કરો. પરમાત્માની આશાતના ન કરો. ત્યારે પરમાત્મા ગૌતમને કહે છે કે આ પાંચેને કેવલજ્ઞાન થયું છે. તેથી કેવલીની આશાતના ન કર. તેથી અત્યંત સંવેગથી ગૌતમસ્વામી તેઓને ખમાવે છે અને મને હજુ સુધી કેવલજ્ઞાન થયું નહિ એ પ્રમાણે કાંઈક ખિન્ન થયા.

“આ બાજુ દેવવાણી થાય છે કે જે મનુષ્ય અષ્ટાપદની યાત્રા કરે છે, તે તે જ ભવે મુક્તિ પામે છે.” એ પ્રમાણે સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને પૂછ્યું કે હું અષ્ટાપદના ચૈત્યોને વાંદવા જઉં ? ભગવાને પણ તેમને તુરંત અનુજ્ઞા આપી. ખુશ થયેલા ગૌતમસ્વામી ચાલ્યા, કૌડિન્ય, દત્ત, સેવાલ તાપસો પાંચસો પાંચસો તાપસોથી પરિવરેલા ક્રમશઃ એક, બે, ત્રણ ઉપવાસના પારણે કંદાદિ સેવાલ, શુલ્કસેવાલને પારણામાં વાપરે છે. તપની શક્તિથી તેઓ એક, બે, ત્રણ પગથીયાં સુધી ક્રમશઃ આરોહણ કરવાની શક્તિ પામ્યાં છે. તેઓ કૈલાસપર્વત ઉપર ચડવા માટે આ પ્રમાણે કલેશ કરે છે. ગૌતમસ્વામીને આવતાં જોઈને વિચારે છે કે સ્થૂલ, તપસ્યા નહિ કરતો આ કેવી રીતે ચૂલા ઉપર જવા માટે સમર્થ થશે. ગૌતમસ્વામી તો ક્ષણવારમાં ચારણ લલ્બ્ધિથી પહોંચી ગયા. આ તાપસો અધોભુખ રહેલા ગૌતમસ્વામીના માર્ગને જુવે છે. ગૌતમસ્વામી પર્વતના શિખર ઉપર રહેલા સિંહનિષઘાપ્રાસાદમાં ચાર-આઠ-દસ અને બે જિનેશ્વરોને વિધિપૂર્વક વાંદે છે.

સંભવ વગેરે પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા બાવીસ જિનોને સૃષ્ટિના ક્રમથી વાંદીને પૂર્વ દિશામાં ઋષભ અને અજિતનાથ ભગવાનને વાંદે છે.

(૨) આચાર્ય જયકીર્તિસૂરિકૃત ટીકા

ચરણનિશ્ચલતા ચાનુશાસનાત્ સ્યાદિતિ દશમં દ્રુમપત્રકાઘ્યાધ્યયનં ગૌતમમુદિશ્ય શ્રીવીરોક્તમાહ-

इतो यो भूमिगोऽष्टापदमारुह्य देवान्नमेत् स तद्भवे सिद्ध्यतीति देवालापं श्रुत्वा तत्र देवान्नन्तुं स स्वामिनं पप्रच्छ। स्वाम्यपि तदाशयं ज्ञात्वाऽस्य स्थैर्यार्थं तापसबोधार्थमनुमेने, यथा सुखं देवानुप्रिय इति, सोऽर्हन्तं नत्वा तपःशक्त्या चलन् पादचारेणाष्टापदं गतः, इतः कोडिन्नदिन्नसेवालनामानस्त्रयस्तापसाः पञ्चपञ्चतापसशतसहिता अष्टापददेवनत्या तद्भवसिद्धिकताप्रवादं श्रुत्वाऽष्टापदमारोक्ष्याम इति दध्युः, कोडिन्नः सतन्त्रश्चतुर्थं कृत्वा मूलकन्दानदन्नाद्यां मेखलामारूढः । दिन्नः सतन्त्रः षष्ठं कृत्वा शटितपत्राण्यदन् द्वितीयमेखलामारूढः । सेवालः सतन्त्रोष्टमं कृत्वा शुष्कसेवालमदन्स्तृतीयमेखलां विलग्नः, एवं ते तिष्ठन्ति, गौतममुदाराङ्गं हुतभुक्तडितरुणार्कभिमायान्तं ते वीक्ष्योचुरेषः स्थूलदेहः कथमारोहयिष्यति? वयं महातपः शुष्का न शक्नुम

આરોહું । ગૌતમસ્તુ જઙ્ગાચારણલબ્ધ્યા લૂતાતન્તુનિશ્રયાપિ ચલંસ્તેષાં પશ્યતામેવાગતો ગતશ્ચાઽદૃશ્યતાં । તે વિસ્મિતાઃ પશ્યન્તો યદૈષ ઉત્તરેત્તદાઽસ્યૈવ શિષ્યા વયં ભવિષ્યામ ઇતિ દધ્યુઃ ।

અથ ગૌતમસ્ત્ર ચૈત્યાનિ નત્વેશાન્યાં દિશિ પૃથિવીશિલાપટ્ટેઽશોકદ્રોરધો રાત્રિવાસકં સ્થિતઃ, ઇતો ધનદોઽષ્ટાપદે ચૈત્યાનિ નન્તુમેતો ગૌતમં નત્વા દેશનાયાં સાધુગુણાન્ ‘અન્તાહારાઃ પ્રાન્તાહારાઃ સાધવઃ સ્યુઃ’ ઇત્યાદિકાન્ શ્રુત્વા દદ્યૌ, યદેષ ગુરુદેવં સાધુગુણાન્ વક્તિ, સ્વયં ચ તાં રૂપશ્રિયં ધત્તે, યા દેવાનામપિ ન, એવં તદાકૂતં ગૌતમો જ્ઞાત્વા પુણ્ડરીકાધ્યયનમૂચે ।

સગરઃ પૂર્વાઙ્ગાધિક ૭૧ પૂર્વલક્ષૈરુત્પન્નચતુર્દશરત્નો જિતષ્ટ્રખण्डो भारतराज्यं चक्रे । जातास्तस्य षष्टिसहस्राणि सुताः, तेषु ज्येष्ठो जह्नुकुमारो राज्ञोऽनुमत्या समस्तबन्धुयुक् पृथ्वीं पश्यन्नष्टापदं प्राप्य तदधः सैन्यं निवेश्य सुरसान्निध्यात्तच्छिरोऽधिरुह्य भरतकारितचतुर्विंशतिजिनबिम्बानि नत्वा स्तूपादींश्च दृष्ट्वा मन्त्रिमुखात् स्वपूर्वजकारितं च तद् ज्ञात्वोचे भो वीक्षध्वमेतत्सममन्याद्रिं, ततो राजनरैः सर्वा क्ष्मां निभाल्योचे स्वामिन्नास्तीदृशोऽद्रिः, ततोऽस्यैव रक्षां कुर्म इति सर्वे चक्रिपुत्रा जह्नुमुख्या दण्डरत्नेनाष्टापदे परितः परिखां चक्रुः, तदा दण्डरत्नं सहस्रयोजनानि दर्भवद्भुवम्भित्वाऽधो व्यन्तरभवनान्यगात्, भिन्नानि च तद्भवनानि । तद्भुतं दृष्ट्वा भीता नागाः शरणाय ज्वलनप्रभवव्यन्तरेन्द्रं गताः, उक्तः स्वोदन्तः, इन्द्रः सगरसुतानेत्योचे, भो ! व्यन्तरलोकः सोपद्रवो भवति, किमेतदारब्धमनात्मजैर्भवद्भिः ? ततो जह्नुना मृदूचे भो इन्द्र ! अष्टापदतीर्थरक्षणार्थं परिखा कृता, नाऽथ कुर्म इदृक्, कुरु प्रसाद ! क्षमस्व मन्तुं ! सोऽकोपो गतः स्थानं, अथ जहन्वादिभिः परिखा जलपूर्णास्त्विति दण्डरत्नेन गङ्गा बालयित्वानीता, जलैः पूर्णा परिखा, मृज्जलपूरो गतो भवनेषु, त्रस्तो व्यन्तरलोकः, ज्वलनप्रभोऽवधिना तज्जह्नुवादिकृतं ज्ञાત્વા ક્રુદ્ધા દૃગ્વિષાન્નાગકુમારાન્ સ્વસઙ્ગતિકાંસ્તત્ર પ્રૈષીત્ । તૈર્જ્વલન્નૈત્રૈરીક્ષિતા જહ્નુમુખાઃ સર્વે ભસ્મીભૂતાઃ, માન્વિસામન્તાઃ સસૈન્યાઃ પ્રસ્થિતા અયોધ્યાં પ્રાપ્તા મન્ત્રયન્તિ સ્મ, કુમારાન્ મુક્ત્વૈતા રાજઃ કિં મુખં દર્શયામો વહ્નાવેવ પ્રવિશામ ઇતિ ।

અત્રાન્તરેઽષ્ટાપદાસન્નવાસિજના એત્ય ભૂપં વ્યજિજ્ઞપન્ સ્વામિન્ ગઙ્ગાપ્રવાહો જહ્નુનાનીતઃ પરિખાં પ્રપૂર્ય ગ્રામાદીન્ પ્લાવયન્નિવાર્યઃ, તતો રાજા પૌત્રો ભગીરથોઽભાણિ, વત્સેન્દ્રનુમત્યા દણ્ડરત્નેન ગઙ્ગાં પૂર્વાબ્ધૌ નય ! સોઽપ્યષ્ટા-પદપાર્શ્વં ગત્વાઽષ્ટમારાધિતવ્યન્તરેન્દ્રપ્રત્યક્ષાદેશાદ્ ગઙ્ગાં દણ્ડરત્નસ્થાતભૂમાર્ગેણ પૂર્વાબ્ધૌ નિન્યે । તત્રાઽનેકમુખવહનાદ્ ગઙ્ગા સહસ્ત્રમુખ્યભૂત્ । યત્ર ચાબ્ધૌ પતિતા, તત્ર ગઙ્ગાસાગરં તીર્થં જાતં । ગઙ્ગા જહ્નુનાનીતેતિ જાહ્નવી, ભગીરથેન વિનીતેતિ ભાગીરથીત્યુક્તા, સગરસ્ય સમુદ્રયાયિગઙ્ગાકારિત્વાત્ સાગરી કીર્તિર્જાતા ।

પૂ. જયકીર્તિસૂરિકૃત ટીકાર્થ

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં ગૌતમસ્વામીને ઉદેશીને પરમાત્મા મહાવીરસ્વામીએ દ્રુમપત્રકનામનું ૧૦મું અધ્યયન કહ્યું છે-

તેમાં પૃષ્ઠિયંપામાં પરમાત્માથી પ્રતિબોધ પામીને શાલ-મહાશાલ રાજા અને યુવરાજ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. પોતાનું રાજ્ય ભાણેજ ગાગલિને સોંપે છે અને ગાગલિ તેમનો દીક્ષા મહોત્સવ કરે છે. શાલ-મહાશાલની બહેન યશોમતી અને તેના સ્વામી પિઠર પૃષ્ઠિયંપામાં હોવાથી ગૌતમની સાથે શાલ-મહાશાલ પરમાત્માની આજ્ઞાથી પૃષ્ઠિયંપામાં જાય છે અને ત્યાં ગૌતમસ્વામીએ કહેલ ધર્મથી ગાગલિ પિઠર-યશોમતી (માતા-પિતા) ની સાથે પોતાના પુત્રને રાજ્યમાં સ્થાપીને દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. ગૌતમસ્વામી તેઓને લઈને ચંપાનગરીમાં પરમાત્મા પાસે જવા નીકળે છે. શાલ-મહાશાલને રસ્તામાં જતાં ગાગલિ આદિની દીક્ષાના હર્ષથી અને

ગાગલિ આદિ ત્રણેને શાલ-મહાશાલથી અમે પ્રતિબોધ પામ્યા અને તર્યા એ પ્રમાણે શુભ ધ્યાનથી કેવલજ્ઞાન થયું... પાંચે જણા ચંપામાં સ્વામી પાસે જઈને પ્રદક્ષિણા આપીને કેવલીની સભામાં બેઠા. ગૌતમસ્વામી પરમાત્માને વંદીને તેમને કહે છે- પરમાત્માને વંદન કરો. સ્વામી કહે છે કે હે ગૌતમ ! કેવલીની આશાતના ન કર. ગૌતમસ્વામીને ખમાવે છે અને સંવેગથી વિચારે છે કે શું મને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત નહિ થાય ?

આ બાજુ જે ભૂમિ ઉપર રહેલા અષ્ટાપદ ઉપર ચડીને પરમાત્માને નમે છે તે, તે ભવે સિદ્ધિ પામે છે એ પ્રમાણે દેવનો આલાપ સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ પરમાત્માને પૂછ્યું, પરમાત્માએ પણ તેમનો આશય જાણીને એમના સ્થૈર્ય માટે તાપસોને પ્રતિબોધ માટે અનુજ્ઞા આપી કે જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. ગૌતમસ્વામી અરિહંત પરમાત્માને નમન કરીને તપશક્તિથી ચાલતાં વિહાર કરવા વડે અષ્ટાપદ ગયા.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં અઢારમાં સંયતીય અધ્યયનમાં ક્ષત્રિયમુનિ સંજયમુનિને મહાપુરુષના દૃષ્ટાંત વડે સ્થિર કરે છે. તેમાં ગાથા-ઉપમાં સગર ચક્રવર્તીના દૃષ્ટાંતમાં સગર ચક્રવર્તીના ૬૦ હજાર પુત્રોએ શુભ આશયથી અષ્ટાપદજી તીર્થની રક્ષા માટે ખાઈ કરી અને દંડરત્નથી ગંગાનદીને વાળીને ખાઈને જલપૂર્ણ કરી. માટી અને જલથી નાગનિકાયના દેવો ત્રાસ પામ્યા અને જવલનપ્રભ વ્યંતરેદ્રે અવધિજ્ઞાન વડે આ જહ્નુ આદિ સગરપુત્રોનું કાર્ય છે એમ જાણીને દૃષ્ટિવિષ નાગકુમારદેવોને ત્યાં મોકલ્યા અને જહ્નુઆદિ સર્વેને ભસ્મીભૂત કરી નાંખ્યા.....!!

આ બાજુ અષ્ટાપદપર્વતની નજીકમાં રહેનારા લોકોએ આવીને રાજાના પૌત્ર ભગીરથને કહ્યું અને તેણે કહ્યું કે વત્સ ! ઈન્દ્રની અનુમતિથી દંડરત્ન વડે ગંગાને પૂર્વસમુદ્રમાં લઈ જા. તે પણ અષ્ટાપદ પાસે જઈને અક્રમતપને આરાધીને વ્યંતરેન્દ્રના પ્રત્યક્ષ આદેશથી ગંગાને દંડરત્નથી ભૂમાર્ગવડે પૂર્વસમુદ્રમાં વાળી ત્યાં અનેકમુખે વહન થવાથી ગંગા સહસ્રમુખી થઈ. જ્યાં સમુદ્રમાં ગંગા પડી ત્યાં ગંગાસાગર તીર્થ થયું.

ગંગા જહ્નુ વડે લવાઈ તેથી ‘જાહ્નવી’ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી, ભગીરથ વડે પાછી વાળી તેથી ‘ભાગીરથી’ તરીકે પ્રસિદ્ધ પામી. સગર વડે સમુદ્રગામી ગંગાને કરી તેથી ‘સાગરી’ કીર્તિને પામી. ભગીરથ ત્યારપછી ઈન્દ્રને મળીને અયોધ્યા ગયો અને સગરે તેને રાજ્યમાં સ્થાપિત કર્યો અને સગર ચક્રવર્તી અજિતનાથ ભગવાન પાસે ૭૨ લાખ પૂર્વાયુ પ્રવ્રજ્યા પાળીને સિદ્ધ થયા.

॥ आवश्यक निर्युक्ति ॥

प्रास्ताविक :

अवश्य करणीय अनुष्ठान आवश्यक कहलाता है। आवश्यक की संख्या सामायिक, चतुर्विंशतिस्तव, वंदना, प्रतिक्रमण, कायोत्सर्ग और प्रत्याख्यान इस प्रकार छह है। जिस ग्रन्थ में यह छह आवश्यक की विस्तृत रूप से चर्चा की गई है वह आवश्यक सूत्र है। इसके कर्ता चौदपूर्वधर श्री भद्रबाहुस्वामी हैं।

[आवश्यक निर्युक्ति-खण्ड-१ संपा: डॉ. समणी कुसुमप्रज्ञा]

इस ग्रंथ में भगवान् ऋषभदेव का अष्टापद पर निर्वाण विषयक उल्लेख प्राप्त होता है। जो इस प्रकार है—

२०५. तित्थगराणं पढमो, उसभरिसी^१ विहरितो निरूवसग्गं^२।
अट्ठावओ^३ नगवरो, अग्गाभूमी जिणवरस्स^४ ॥

तीर्थङ्करों में भगवान् ऋषभ ही प्रथम तीर्थङ्कर थे, जिनका विहार निरूपसर्ग रहा। जिनेश्वर देव की अग्रभूमि-निर्वाण भूमि अष्टापद पर्वत था।

२२८. राया आदिच्चजसे, महाजसे अतिबले स बलभदे ।
बलविरिए कत्तविरिए, जलविरिए दंडविरिए य ॥*

वे आठ पुरुष ये हैं- राजा आदित्यश, महायश, अतिबल, बलभद्र, बलवीर्य, कार्तवीर्य, जलवीर्य तथा दंडवीर्य ।

२२८/१ एतेहि अब्धभरहं, सयलं भुत्तं सिरेण धरिओ य।
पवरो जिणिंदमउडो, सेसेहि न चाइओ वोढुं ॥

इन्होंने समस्त अर्ध भरत पर राज्य किया, उसका उपभोग किया । इन्होंने इन्द्र द्वारा आनीत प्रथम जितेन्द्र का मुकुट शिर पर धारण किया । शेष नरपति उसे वहन करने में समर्थ नहीं हुए ।

१. पल्लगा (य), पणहवा (स्वो), पणहगा (को)।

२. गुसट्टा (ब, स, स्वो, को)।

३. स्वो. २६३/१७०२ ।

४. सिरी (म, रा, ला, को) ।

* स्थानाङ्गसूत्र के अष्टम स्थान के सू. ६१७ में जो आठ सिद्ध, बुद्ध, मुक्त और परिनिर्वाण पाये हैं उन आदित्यश विगेरे का उल्लेख मिलता है :-

(सू.६१७) भरहस्स णं रत्तो चाउरंतचक्कवट्टिस्स अट्ठ पुरिसजुगाइं अणुबद्धं सिद्धाईं जाव सव्वदुक्खप्पहीणाईं, तंजहा-आदिच्चजसे, महाजसे, अतिबले, महाबले, तेतवीरिते, कत्तवीरिते, दंववीरिते, जलवीरिते ।

(टी.) अनन्तरोक्तसूक्ष्मविषयसंयममासेव्य ये अष्टकतया सिद्धास्तानाह-भरहस्सेत्यादि कण्ठ्यम्, किन्तु पुरिसजुगाइं ति पुरुषा युगानीव कालविशेषा इव क्रमवृत्तित्वात् पुरुषयुगानि, अनुबद्धं सन्ततम् यावत्करणात् 'बुद्धाईं मुक्काईं परिनिव्वुडाईं' ति, एतेषां चाऽऽदित्यशः प्रभृतीनामिहोक्तक्रमस्यान्यथात्वमप्युपलभ्यते,

२३१. पुणरवि य समोसरणे, पुच्छीय^५ 'जिणं तु'^६ चक्किणो भरहे।
अप्पुट्ठो य दसारे, तित्थयरो की इहं भरहे^७? ॥

समवसरण में भरत ने वासुदेवों के बारे में न पूछकर तीर्थङ्करों और चक्रवर्तियों के बारे में पूछा। इसके अतिरिक्त इस परिषद् में कौन ऐसा व्यक्ति है, जो इस भरतक्षेत्र में आगामी तीर्थङ्कर होगा, यह भी पूछा।

२३२. जिण-चक्कि-दसाराणं, वण्ण-पमाणाइ नाम-गोत्ताइं।
आउ-पुर-माइ-पितरो, परियाय-गतिं च साहीय^८ ॥

जिनेश्वर, चक्रवर्ती तथा दशार (वासुदेव)-इनके वर्ण, प्रमाण, नाम, गोत्र, आयु, पुर, माता, पिता, पर्याय तथा गति कहे जायेंगे।

२३२/१. अह भणति जिणवरिंदो, 'भरहे वासम्मि जारिसो अहयं'^९।
एरिसया तेवीसं, अन्ने होहिंति तित्थयरा^{१०} ॥

जिनेश्वर देव ने कहा—'इस भरतवर्ष में जैसा मैं हूँ, वैसे ही अन्य तेवीस तीर्थङ्कर होंगे।'

२३३. होही^{११} अजितो संभव, अभिनंदण सुमति सुप्पभ सुपासो।
ससि-पुप्फदंत-सीतल, सेज्जंसो वासुपुज्जो य^{१२} ॥

२३४. विमलमणंतइ धम्मो, संती कुंथू अरो य मल्ली य।
मुणिसुव्वय नमि नेमी, पासो तह वद्धमाणो य^{१३} ॥

तेवीस तीर्थङ्करों के नाम इस प्रकार हैं—अजित, संभव, अभिनंदन, सुमति, सुप्रभ, (पद्म), सुपार्श्व, चन्द्रप्रभ, पुष्पदंत, शीतल, श्रेयांस, वासुपूज्य, विमल, अनन्त, धर्म, शांति, कुन्धु, अर, मल्लि, मुनिसुव्रत, नमि, नेमि, पार्श्व तथा वर्द्धमान।

२३६/१. पउमाभ-वासुपुज्जा, रत्ता ससि-पुप्फदंत ससि-गोरा।
सुव्वयनेमी काला, पासो मल्ली पियंगाभा^{१४} ॥

५. पुच्छई य (रा)। ६. जिणे य (बपा, लापा)। ७. स्‍वो २९३/१७३८।

८. साहीया (को), आहैया (स्‍वो २९४/१७३९), इस गाथा के बाद जारिसगा.... (स्‍वो १७४०, को १७५१, हाटीभा ३८) गाथा मूभा. उल्लेख के साथ सभी हस्तप्रतियों एवं टीकाओं में मिलती है। चूर्णि में भी इसकी संक्षिप्त व्याख्या मिलती है।

९. जारिसओ नाणदंसणेहि अहं (को), जारिसओ नाणदंसणेण अहं (स्‍वो)।

१०. स्‍वो २९५/१७४१, यह गाथा भाष्य तथा टीकाओं में निगा के क्रम में व्याख्यात है किन्तु यह गाथा भाष्य की प्रतीत होती है। क्योंकि भाष्यगाथा जारिसगा... (स्‍वो १७४०) में शिष्य ने जो प्रश्न किया है उसी का उत्तर इस गाथा में है; अतः यह भाष्यगाथा से जुड़ती है। निर्युक्तिकार भाष्यकार के पूर्व हुए हैं; अतः यह गाथा भाष्य को होनी चाहिए। इसके अतिरिक्त इसी शैली में लिखी हुई आगे आने वाली गाथाओं को दोनों विभा में निगा के क्रम में स्‍वीकृत नहीं किया है। इसके निर्युक्ति न होने का एक कारण यह भी है कि २३२ की द्वारगाथा सीधी २३३ से जुड़ती है।

११. होहिंति (म. स्‍वो)। १२. स्‍वो २९६/१७४२। १३. स्‍वो २९७/१७४३,

१४. २३६/१-४० तक की ४० गाथाएँ हा, म, दी में निगा के क्रम में व्याख्यात हैं किन्तु दोनों भाष्यों में यह निगा के रूप में संकेतित नहीं हैं। इन गाथाओं में तीर्थङ्कर तथा चक्रवर्ती आदि के वर्ण प्रमाण, संस्थान आदि का वर्णन है। चूर्णिकार ने मात्र इतना उल्लेख किया है- 'तेसिं वण्णो पमाणं नामं....वत्तव्वया विभासियव्वा।' ये सब गाथाएँ बाद में प्रक्षिप्त सी लगती हैं क्योंकि निर्युक्तिकार संक्षिप्त शैली में अपनी बात कहते हैं। ये सभी गाथाएँ स्‍वो में टिप्पण में दी हुई हैं। इनमें २३६/१७, १८, २०, २१, २६, २८, ३०, ३८, ३९, ४० - ये १० गाथाएँ स्‍वो एवं को में भाष्य गाथा के क्रम में हैं तथा चूर्णि में भी इन गाथाओं का संकेत मिलता है। टीका, भाष्य एवं चूर्णि की गाथाओं में बहुत अधिक क्रम व्यत्यय मिलता है। इन सभी गाथाओं को निगा के क्रम में न रखने पर भी २३६ वीं गाथा विषयवस्तु की दृष्टि से गा. २३७ से जुड़ती है।

२३६/२. 'वर-कणगतवियगोरा,^{१३} सोलसतित्थंकरा मुणेयव्वा।
एसो वण्णविभागो, चउवीसाए जिणवराणं^{१६}॥

चौबीस तीर्थङ्करों का वर्ण-विभाग इस प्रकार है—

- ◆ पद्मप्रभ तथा वासुपूज्य-रक्त वर्ण।
- ◆ चन्द्रप्रभ तथा पुष्पदंत-चन्द्रमा की भाँति गौर वर्ण।
- ◆ मुनिसुव्रत तथा नेमि-कृष्ण वर्ण।
- ◆ पार्श्व और मल्लि-प्रियगु के समान आभा वाले (विनील)।
- ◆ शेष सोलह तीर्थंकर-शुद्ध और तप्त कनक की भाँति स्वर्णभि।

२३६/३. पंचेव अब्धपंचम, चत्तारऽब्धट्ठ तह तिगं चेव।
अड्ढाइज्जा दोणि य, दिवड्ढमेगं धणुसतं च॥

२३६/४. नउई असीइ सत्तरि, सट्ठी पण्णास होति नायव्वा।
पणयाल चत्त पणतीस, तीस पणवीस वीसा य॥

२३६/५. पण्णरस दस धणूणि य, नव पासो सत्तरयणिओ वीरो।
नामा पुव्वुत्ता खलु, तित्थगराणं मुणेयव्वा॥

तीर्थङ्करों का देह-परिमाण इस प्रकार जानना चाहिए—

१. ५०० धनुष्य	२. ४५० धनुष्य	३. ४०० धनुष्य
४. ३५० धनुष्य	५. ३०० धनुष्य	६. २५० धनुष्य
७. २०० धनुष्य	८. १५० धनुष्य	९. १०० धनुष्य
१०. ९० धनुष्य	११. ८० धनुष्य	१२. ७० धनुष्य
१३. ६० धनुष्य	१४. ५० धनुष्य	१५. ४५ धनुष्य
१६. ४० धनुष्य	१७. ३५ धनुष्य	१८. ३० धनुष्य
१९. २५ धनुष्य	२०. २० धनुष्य	२१. १५ धनुष्य
२२. १० धनुष्य	२३. ९ रत्नि	२४. ७ रत्नि

२३६/६. मुणिसुव्वओ य अरिहा, अरिड्ढनेमी य गोयमसगोत्ता।
सेसा तित्थगरा खलु, कासवगोत्ता मुणेयव्वा॥

मुनिसुव्रत तथा अर्हत् अरिष्टनेमि गोतम गोत्रीय तथा शेष तीर्थङ्कर काश्यपगोत्री थे।

२४३. तत्थ मरीईनामं^{१७}, आदिपरिव्वायगो उसभनत्ता^{१८}।
सज्झाणजुत्तो^{१९}, एगंते ज्ञायइ^{२०} महप्पा॥

(भरत ने ऋषभ से पूछा-इस धर्म परिषद् में क्या कोई ऐसा व्यक्ति है, जो भविष्य में तीर्थङ्कर होगा?) उस परिषद् में आदि परिव्राजक मरीचि था। वह भगवान् ऋषभ का पौत्र, स्वाध्याय और ध्यान से युक्त तथा एकान्त में चिन्तन करने वाला महात्मा था।

१५. वरतवियकणग (अ, ला)।

१६. इस गाथा के बाद प्रायः सभी हस्तप्रतियों में अन्या, व्या, उल्लेख के साथ निम्न अन्यकर्तृकी गाथा मिलती हैं—

उसभो पंचधणुसयं, नव पासो सत्तरयणिओ वीरो।

सेसट्ठ पंच अब्ध य, पण्णा दस पंच परिहीणा॥

१७. नामा (ब, म, हा, दी, ला)।

१८. दत्ता (अ, ला, रा)।

१९. जुओ (म)।

२०. अच्छति (स्वो ३०४/१७६८)।

२४४. तं दाएति जिणिंदो, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो।
धम्मवरचक्कवट्ठी, अपच्छिमो वीरनामो त्ति^{२१} ॥

२४५. आदिगरु^{२२} दसाराणं, तिविट्ठुनामेण^{२३} पोयणाहिर्वई।
पियमित्तचक्कवट्ठी, मूयाइ विदेहवासम्मि^{२४} ॥

भगवान् ने चक्रवर्ती भरत के पूछने पर मरीचि की ओर संकेत करते हुए कहा— यह अन्तिम धर्मचक्रवर्ती होगा। इसका नाम वीर होगा और यह पोतना नामक नगरी का अधिपति त्रिपृष्ठ नामक प्रथम वासुदेव होगा। महाविदेह में मूका नगरी में प्रियमित्र नाम का चक्रवर्ती होगा।

२४६. तं वयणं सोऊणं, राया अंचियतणूरुहसरीरो^{२५}।
अभिवंदिऊण^{२६} पियरं, मरीइमभिवंदओ^{२७} जाति^{२८} ॥

भगवान् के वचनों को सुनकर चक्रवर्ती भरत रोमांचित हुआ। वह भगवान् की अभिवन्दना कर मरीचि को वन्दना करने चला।

२४७. सो 'विणएण उवगतो^{२९}' काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो।
वंदति अभित्थुणंतो, इमाहि महुराहि वग्गूहिं^{३०} ॥

२४८. लाभा हु^{३१} ते सुलद्धा, जं सि तुमं धम्मचक्कवट्ठीणं।
होहिसि दसचउदसमो, अपच्छिमो वीरनामो त्ति^{३२} ॥

२४८/१. आदिगरु दसाराणं, तिविट्ठुनामेण पोयणाहिर्वई।
पियमित्तचक्कवट्ठी, 'मूयाइ विदेहवासम्मि^{३३} ॥

२४९. 'णावि य'^{३४} पारिव्वज्जं, वंदामि अहं इमं च ते जम्मं।
जं होहिसि तित्थगरो, अपच्छिमो तेण वंदामि^{३५} ॥

भरत विनयपूर्वक मरीचि के निकट आया और तीन बार प्रदक्षिणा कर वन्दना करते हुए इन मधुर वचनों से उसकी अभिस्तवना करने लगा— 'तुमने निश्चित ही बहुत लाभ अर्जित किया है। जिसके फलस्वरूप तुम वीर नाम वाले चौबीसवें अन्तिम धर्मचक्रवर्ती—तीर्थङ्कर बनोगे। मैं तुम्हारे इस जन्म के पारिव्राज्य को वंदना नहीं करता। तुम अन्तिम तीर्थङ्कर बनोगे इसलिए वन्दना करता हूँ।'

२१. स्‍वो ३०५/१७६८।

२२. गरो (चू)।

२३. तिविट्ठ (ब, हा, दी)।

२४. स्‍वो ३०६/१७७०, द्र. टिप्पण (२४८/१)।

२५. इंचिय (अ)।

२६. आपुच्छित्तूण (स्‍वो)।

२७. मभिवंदिउं (रा, लापा, बपा, हाटीपा, मटीपा)।

२८. स्‍वो ३०७/१७७१।

२९. एणमुव (चू)।

३०. स्‍वो ३०८/१७७२।

३१. हुकारो निपातः स चैवकारार्थः (मवृ)। ३२. स्‍वो ३०९/१७७३।

३३. मूअविदेहायवासम्मि (स्‍वो ३१०/१७७४), इस गाथा का पुनरावर्तन हुआ है (द्र. गा. २४५), स प्रति के अतिरिक्त प्रायः सभी प्रतियों में इसका प्रथम चरण ही मिलता है। हा, म, दी में इसे पुनः निर्युक्ति गाथा के क्रमांक में नहीं जोड़ा है, मात्र गाथा का संकेत दिया है। दोनों भाष्यों में यह पुनः निगा के क्रम में है (स्‍वो ३०६/१७७०, ३१०/१७७४, को ३०६/१७८३, ३१०/१७८७)।

३४. ण वि ते (स्‍वो), णावि अ ते (म)। ३५. स्‍वो ३११/१७७५।

२५०. 'एव ण्हं'^{३६} थोऊणं, काऊण पयाहिणं च तिक्खुत्तो।
आपुच्छिऊण पितरं, विणीतनगरिं अह पविट्ठो^{३७}॥

इस प्रकार मरीचि की स्तवना कर, तीन बार प्रदक्षिणा कर भरत पिता ऋषभ से पूछकर विनीता नगरी में प्रवेश कर गया।

२५१ तव्वयणं^{३८} सोऊणं, तिवइं अप्फोडिऊण तिक्खुत्तो।
अब्भहियजातहरिसो, तत्थ मरीई इमं भणति^{३९}॥

२५२. जइ वासुदेव^{४०} पढमो, 'मूयाइ विदेह'^{४१} चक्कवट्ठित्तं।
चरमो^{४२} तित्थगराणं, 'होउ अलं एत्तियं मज्झ'^{४३}॥

२५३. अहगं च दसाराणं, पिता य मे चक्कवट्ठिवंसस्स।
अज्जो तित्थगराणं, अहो कुलं उत्तमं मज्झ'^{४४}॥

भरत के वचनों को सुनकर तीन बार पैरों को आस्फोटिक कर अथवा अपनी साथल पर तीन बार ताल ठोककर, अत्यधिक प्रसन्न होकर मरीचि बोला— 'यदि मैं प्रथम वासुदेव, विदेह की मूका नगरी में चक्रवर्ती और इस भारतवर्ष में चरम तीर्थङ्कर बनूँगा तो मेरे लिए इतना पर्याप्त है। मैं प्रथम वासुदेव, मेरे पिता प्रथम चक्रवर्ती और मेरे पितामह ऋषभ प्रथम तीर्थङ्कर हैं— अहो! मेरा कुल उत्तम है।'

२५४. अह भगवं भवमहणो, 'पुव्वाणमणूणं सतसहस्स'^{४५}।
अणुपुव्वि^{४६} विहरिऊणं, पत्तो अट्ठावयं सेलं^{४७}॥

भव को मथने वाले भगवान् ऋषभ एक लाख पूर्व तक ग्रामानुग्राम विहरण करते हुए अष्टापद पर्वत पर पहुँचे।

२५५. अट्ठावयम्मि सेले, चउदसभत्तेण सो महरिसीणं।
दसहि सहस्सेहि समं, निव्वाणमणुत्तरं पत्तो^{४८}॥

अष्टापद पर्वत पर महर्षि ऋषभ छह दिनों की तपस्या में दस हजार अनगारों के साथ अनुत्तर निर्वाण को प्राप्त हुए।

उपरोक्त उल्लेख ऋषभदेव के निर्वाण स्थल अष्टापद की पूर्ति करते हैं।

२५६. 'निव्वाण चित्तिगाणि'^{४९}, जिणस्स इक्खाग सेसगाणं च^{५०}।
सकहा थूभ जिणघरे जायग तेणाहितग्गि ति^{५१}॥

३६. ण्हं पादपूत्यै दी. ण्हमिति निपातः पूरणार्थो वर्तते (मटी), एवन्नं (चू)।

३७. स्वो ३१२/१७७६।

३८. तं वयणं (चू)। ३९. स्वो ३१३/१७७७।

४०. देवु (ब, रा, हा, दी)।

४१. मूयविदेहाए (स्वो), विदेहि (हा, दी) विदेहाइ (को)।

४२. चरिमो (म, स, ला)।

४३. स्वो ३१४/१७७८, अहो मए एत्तियं लब्धं (हाटीपा, मटीपा, लापा, अपा)

४४. स्वो ३१५/१७७९, इस गाथा के बाद अ, ब, ला प्रति में "जारिसया लोगगुरू (हाटीमूभा. ३८) इत्यादारभ्य अंतरा एकादशगाथा विहाय सर्वा अपि भाष्यगाथा संभाव्यंते व्या" का उल्लेख मिलता है। जारिसया के बाद हाटी में ६३ निर्युक्ति गाथाएँ तथा ५ भाष्य गाथाएँ हैं। बीच की कौन सी ११ गाथाएँ छोड़ें, यह आज स्पष्ट नहीं है।

४५. संपुण्णं पुव्वसतसहस्सं तु (स्वो, को)। ४६. सामण्णं (स्वो)।

४७. स्वो ३१६/१७८०।

४८. स्वो ३१७/१७८१।

४९. णेव्वाण चित्तग आगिति (स्वो, को), णेव्वाण चित्तगा (ब, चू), चियगाणि (स)। ५०. तु (अ, रा, को)।

५१. स्वो ३१८/१७८२, इस गाथा के बाद प्रायः सभी हस्तप्रतियों एवं टीकाओं में थूभसय... (को १७९६, स्वो १७८३, हाटीमूभा ४५) मूल भाष्य गाथा मिलती है।

भगवान् का निर्वाण। वृत्त, त्र्यस्र तथा चतुरस्र—इन आकृतियों वाली तीन चिताओं का निर्माण। एक चिता तीर्थङ्कर के लिए, एक इक्ष्वाकुवंशीय अनगारों के लिए तथा एक शेष अनगारों के लिए। सकथा-हनु (दाढा), स्तूप तथा जिनगृह का निर्माण। याचक और आहिताग्नि।*

२५७. आदंसघरपवेसो, भरहे पडणं च अंगुलीयस्स^{५२}।

‘सेसाणं उम्मुयणं’^{५३}, संवेगो नाण दिक्खा य^{५४}॥

आदर्शगृह में भरत चक्रवर्ती की अंगुलि से अंगुठी नीचे गिर गई। अंगुलि की अशोभा को देख, उसने सारे आभूषण निकाल दिए। संवेग से कैवल्य की उपलब्धि और प्रव्रज्या का स्वीकरण।

* ऋषभ का निर्वाण :

अष्टापद पर्वत पर भगवान् ने छह उपवास की तपस्या में पादोपगमन अनशन स्वीकार कर लिया। भरत ने जब यह समाचार सुना तो शोक-संतप्त हृदय से पैदल ही अष्टापद पर्वत की ओर दौड़ा। उसने दुःखी हृदय से भगवान् को वंदना की। उस समय शक्र का आसन चलित हुआ। अवधिज्ञान से उसने सारी स्थिति को जाना। भगवान् के पास आकर अश्रुपूर्ण नयनों से उसने भगवान् की वंदना एवं पर्युपासना की। उस समय वे अनेक देवी-देवताओं से संवृत थे। छठमभक्त में दस हजार अनगारों के साथ भगवान् निर्वाण को प्राप्त हो गए।

भगवान् का निर्वाण होने पर शक्र ने देवों को आदेश दिया— ‘नंदनवन से शीघ्र ही गोशीर्ष चंदन लाकर चिता की रचना करो। गोलाकार आकृति वाली चिता पूर्व दिशा में निर्मित करो, वह तीर्थंकर ऋषभ के लिए होगी। एक त्र्यस्र आकार वाली चिता दक्षिण दिशा में निर्मित करो, जो इक्ष्वाकु वंश में उत्पन्न अनगारों के लिए होगी। एक चतुरस्र चिता उत्तर दिशा में निर्मित करो, जो शेष अनगारों के लिए होगी।’ देवताओं ने उसी रूप में चिताओं का निर्माण किया। इसके पश्चात् इन्द्र ने आभियोगिक देवों को बुलाकर उन्हें आदेश दिया— ‘शीघ्र ही क्षीरोदक समुद्र से पानी लेकर आओ। देवताओं ने उस आदेश का पालन किया। तब शक्र ने तीर्थङ्कर के शरीर को क्षीर समुद्र के पानी से स्नान करवाया। स्नान कराकर श्रेष्ठ गोशीर्ष चंदन का शरीर पर लेप किया। भगवान् को श्वेत वस्त्र धारण करवाए तथा सब प्रकार के अलंकारों से उनके शरीर को विभूषित किया। इसके पश्चात् भवनपति और व्यंतर देवों ने गणधर और शेष अनगारों के शरीर को स्नान करवाकर अक्षत देवदूष्य पहनाए।

तब इन्द्र ने भवनपति और वैमानिक देवों को आदेश दिया कि अनेक चित्रों से चित्रित शिविकाओं का निर्माण करो। एक भगवान् ऋषभ के लिए, एक गणधर के लिए तथा एक अवशेष साधुओं के लिए। देवताओं ने आदेश के अनुसार शिविकाओं का निर्माण कर दिया। इन्द्र ने भगवान् के शरीर को शिविका में ले जाकर दुःखी हृदय और अश्रुपूर्ण नयनों से चिता पर स्थापित किया। अनेक भवनपति और वैमानिक देवों ने गणधरों और शेष अनगारों के शरीर को चिता पर रखा। तब इन्द्र ने अग्निकुमार देवों को बुलाकर तीनों चिताओं में अग्निकाय की विकुर्वणा करने का आदेश दिया। अग्निकुमार देवों ने मुख से अग्नि का प्रक्षेप किया तभी से जगत् में प्रसिद्ध हो गया कि ‘अग्निमुखाः वै देवाः।’ वायुकुमार देवों ने वायु की विकुर्वणा की, जिससे अग्नि तीव्र गति से प्रज्वलित हो सके। इन्द्र के आदेश से भवनपति देवों ने चिता में अगुरु, तुरुष्क, घृत, मधु आदि द्रव्य डाले, जिससे शरीर का मांस और शोणित जल जाए। मेघकुमार देवों ने क्षीरसागर के पानी से चिता को शान्त किया।

५२. अंगुलेयस्सस (स्वो), अंगुलेज्जस्स (को)।

५३. सेसाण य ओमुयणं (स्वो)।

५४. स्वो ३१९/१७८४।

* देखें परि. ३ कथाएं।

भगवान् की ऊपरी दक्षिण दाढा को शक्र ने, वाम दाढा को ईशानेन्द्र ने, नीचे की दक्षिण दाढा को चमर ने तथा वाम दाढा को बलि ने ग्रहण किया। शेष देवों ने भगवान् के शेष अंग ग्रहण किए।

इसके पश्चात् भवनपति और वैमानिक देवों ने इन्द्र के आदेश से तीन चैत्य-स्तूपों का निर्माण किया। चारों प्रकार के देव निकायों ने भगवान् का परिनिर्वाण महोत्सव मनाया। फिर देवों ने नंदीश्वरद्वीप में जाकर अष्टाह्निक महोत्सव मनाया। महोत्सव सम्पन्न करके सब अपनी-अपनी सुधर्मा-सभा के चैत्यस्तम्भ के पास गए। वहाँ वज्रमय गोल डिब्बे में भगवान् की दाढा को रख दिया।

नरेश्वरों ने भगवान् की भस्म ग्रहण की। सामान्य लोगों ने भस्म के डोंगर बनाए। तब से भस्म के डोंगर बनाने की परम्परा चलने लगी। लोगों ने उस भस्म के पुंड़ भी बनाए। श्रावक लोगों ने देवताओं से भगवान् की दाढा आदि की याचना की। याचकों की अत्यधिक संख्या से अभिद्रुत होकर देवों ने कहा— ‘अहो याचक ! अहो याचक !’ तब से याचक परम्परा का प्रारम्भ हुआ। उन्होंने वहाँ से अग्नि ग्रहण करके उसे अपने घर में स्थापित कर लिया इसलिए वे आहिताग्नि कहलाने लगे। उस अग्नि को भगवान् के पुत्र, इक्ष्वाकुवंशी अनगारों तथा शेष अनगारों के पुत्र भी ले गए।

भरत ने वर्धकिरत्न से चैत्यगृह^१ का निर्माण करवाया। उसने एक योजन लम्बा-चौड़ा तथा तीन गव्यूत ऊँचा सिंहनिषद्या के आकार में आयातन बनवाया। कोई आक्रमण न कर दे इसीलिए लोहमय यंत्रपुरुषों को द्वारपाल के रूप में नियुक्त किया। दंडरत्न से अष्टापद की खुदाई करवाकर एक-एक योजन पर आठ-आठ सीढ़ियाँ बनवा दीं। सगर के पुत्रों ने अपनी कीर्ति एवं वंश के लिए दंडरत्न से गंगा का अवतरण करवाया।^२

✽ भरत को कैवल्य-प्राप्ति :

भगवान् के निर्वाण के पश्चात् भरत अयोध्या आ गये। कुछ समय पश्चात् वह शोक से मुक्त हो गया और पाँच लाख पूर्व तक भोग भोगता रहा। एक बार वह सभी अलंकारों से विभूषित होकर अपने आदर्शगृह में गया। वहाँ एक कांच में सर्वांग पुरुष का प्रतिबिम्ब दीखता था। वह स्वयं का प्रतिबिम्ब देख रहा था। इतने में ही उसकी अंगूठी नीचे गिर पड़ी। उसको ज्ञात नहीं हुआ। वह अपने पूरे शरीर का निरीक्षण कर रहा था। इतने में ही उसकी दृष्टि अपनी अंगुलि पर पड़ी। उसे वह असुन्दर लगी। तब उसने अपना कंकण भी निकाल दिया। इस प्रकार वह एक-एक कर सारे आभूषण निकालता गया। सारा शरीर आभूषण रहित हो गया। उसे पद्मविकल पद्मसरोवर की भाँति अपना शरीर अशोभायमान लगा। उसके मन में संवेग उत्पन्न हुआ। वह सोचने लगा— ‘आगन्तुक पदार्थों से विभूषित मेरा शरीर सुन्दर लगता था पर वह स्वाभाविक रूप से सुंदर नहीं है।’ इस प्रकार चिन्तन करते हुए अपूर्वकरणध्यान में उपस्थित भरत को केवलज्ञान की प्राप्ति हो गई। देवराज शक्र ने आकर कहा— ‘आप द्रव्यलिंग धारण करें, जिससे हम आपका निष्क्रमण-महोत्सव कर सकें।’ तब भरत ने पंचमुष्टि लुंचन किया। देवताओं ने रजोहरण, पात्र आदि उपकरण प्रस्तुत किए। महाराज भरत दस हजार राजाओं के साथ प्रव्रजित हो गए। शेष नौ चक्रवर्ती हजार-हजार राजाओं से प्रव्रजित हुए। शक्र ने भरत को वन्दना की। भरत एक लाख पूर्व तक केवली पर्याय का पालन कर मासिक संलेखना में श्रवण नक्षत्र में अष्टापद पर्वत पर परिनिर्वृत हो गये। भरत के बाद इन्द्र ने आदित्ययश का अभिषेक किया। इस प्रकार एक के बाद एक आठ पुरुषयुग अभिषिक्त हुए। उसके बाद के राजा उस मुकुट को धारण करने में समर्थ नहीं हुए।^३

१. चैत्यगृह के विस्तृत वर्णन हेतु देखें आवचू. १ पृ. २२४-२२७।

२. आवनि. २३०, आवचू. २ पृ. २२१-२२७, हाटी. १ पृ. ११३, मटी. प. २४५-२४६।

३. आवनि. २५७, आवचू. १ पृ. २२७-२२८, हाटी. १ पृ. ११३, ११४, मटी. प. २४६।

5 ॥ पउमचरियं ॥

प्रास्ताविक :

पउमचरियं की रचना आचार्य विमलसूरि ने ईस्वीसन् की तृतीय-चतुर्थ शताब्दी में की थी। उसकी मूल भाषा प्राकृत है।

इस ग्रन्थ में पद्म (राम का अपर नाम) के चरित्र का सुन्दर वर्णन किया गया है। जिससे ग्रन्थ का नाम सार्थक सिद्ध होता है। इसमें सगरपुत्रों एवं रावण की अष्टापद यात्रा का विस्तृत वर्णन किया गया है। जिसे यहाँ संपादित करके प्रस्तुत किया गया है।

पउमचरियं के राक्षसवंश नामक अधिकार के पांचवे उद्देश में सगरपुत्रों की अष्टापदयात्रा का संदर्भ-
सगरपुत्राणामष्टापदयात्रा नागेन्द्रेण दहनं च :

सगरो वि चक्रवर्ती, चउसद्विसहस्सजुवइकयविहवो। भुञ्जइ एगच्छत्तं, सयलसमत्थं इमं भरहं ॥१६८॥
अमरिन्दरुवसरिसा, सद्विसहस्सा सुयाण उप्पन्ना। अट्ठावयम्मि सेले, वन्दणहेउं समणुपत्ता ॥१६९॥
वन्दणविहाणपूयं, कमेण काऊण सिद्धपडिमाणं। अह ते कुमारसीहा, चेइयभवणे पसंसन्ति ॥१७०॥
मन्तीहि ताण सिद्धं, एयाइं कारियाइं भरहेणं। तुम्हेत्थ रक्खणत्थं, किंचि उवायं लहुं कुणह ॥१७१॥
दण्डरयणेण घायं, दाउं गङ्गनईएँ मज्झम्मि। सयरसुएण उ ताहे, परिखेवो पव्वयस्स कओ ॥१७२॥
दडूण य तं विवरं, नागिन्दो कोहजलणपज्जलिओ। सव्वे वि सयरपुत्ते, तक्खणमेत्तं डहइ रुद्धो ॥१७३॥
न य दडू दोणिं जणे, ताणं मज्झद्विए कुमारणं। काऊणं अणुकम्पं जिणवरधम्मप्पभावेणं ॥१७४॥
दडूण मरणमेयं, सयरसुयाणं समत्तखन्धारो। भइरहि-भीमेण समं, साएयपुरिं समणुपत्तो ॥१७५॥

सगरपुत्रों की अष्टापद यात्रा और नागेन्द्र द्वारा दहन :

चौसठ हजार युवतियों की समृद्धिवाला सगर चक्रवर्ती भी पूर्ण प्रभुत्वयुक्त इस समग्र भरतक्षेत्र का उपभोग करने लगा। (१६८) उसके देवेन्द्र के समान रूपवाले साठ हजार पुत्र थे। वे एकबार अष्टापद पर्वतके पर वन्दन के हेतु आये। (१६९) क्रमशः सिद्ध प्रतिमाओं के दर्शन एवं पूजाविधि करके कुमारों में सिंह जैसे उन्होंने चैत्यभवन में प्रवेश किया। (१७०) मंत्रियों ने उनसे कहा कि ये चैत्यभवन भरत ने बनवाये हैं। इनकी रक्षा के लिये तुम कोई उपाय जल्दी ही करो। (१७१) इस पर गंगा नदी के बीच दण्डरत्न से प्रहार करके सगरपुत्रों ने पर्वत के चारों ओर परिखा तैयार की। (१७२) इस छिद्र को देखकर रुष्ट नागेन्द्र ने क्रोधरूपी अग्नि से प्रज्वलित होकर सभी सगरपुत्रों को तत्क्षण भस्म कर डाला। (१७३) जिनवर के धर्म के प्रभाव से अनुकम्पा करके उन कुमारों में से दो कुमारों को भस्मसात् न किया। (१७४) सगर के पुत्रों की ऐसी मृत्यु देखकर भगीरथ एवं भीम के साथ समस्त सैन्य अयोध्या लौट आया। (१७५)

**पउमचरियं के वाली निर्वाणप्राप्ति नामक नवमें उद्देश में
रावण का अष्टापदगमन तथा वालीमुनि द्वारा पराभव का संदर्भ -**

सुग्रीवो वि हु कन्नं, सिरिप्पमं देह रक्खसिन्दस्स । किक्किन्धिमहानयरे, करेइ रज्जं गुणसमिद्धं ॥५०॥
विज्जाहरमणुयाणं, कन्नाओ रूवजोव्वणधरीओ । अक्कमिय विक्कमेणं, परिणेइ दसाणणो ताओ ॥५१॥
निच्चालोए नयरे, निच्चालोयस्स खेयरिन्दस्स । रयणावलि त्ति दुहिया, सिरिदेवीगब्भसंभूया ॥५२॥
तीए विवाहहेउं, पुप्फविमाणद्वियस्स गयणयले । वच्चन्तस्स निरुद्धं, जाणं अट्ठावयस्सुवरिं ॥५३॥
दट्ठूण अवच्चन्तं, पुप्फविमाणं तओ परमरुद्धो । पुच्छइ रक्खसनाहो, मारीइ ! किमेरिसं जायं ? ॥५४॥
अह साहिउं पयत्तो, मारीई को वि नाह ! मुणिवसहो । तप्पइ तवं सुघोरं, सूराभिमुहो महासत्तो ॥५५॥

रावणस्य अष्टापदे अवतरणम् :

एयस्स पभावेणं, जाणविमाणं न जाइ परहुत्तं । अवयरह नमोक्कारं, करेह मुणि पावमहणस्स ॥५६॥
ओयारियं विमाणं, पेच्छइ कविलासपव्वयं रम्मं । दूरुन्नयसिहरोहं, मेहं पिव सामलायारं ॥५७॥
घणनिवह-तरुणतरुवर-कुसुमालिनीलीणगुमुगुमायारं । निज्जरवहन्तनिम्मल-सलिलोहप्फुसियवरकडयं ॥५८॥
कडयतडकिन्नरोरग-गन्धव्वुग्गीयमहुरनिग्घोसं । मय-महिस-सरह-केसारि-वराह-रुरु-गयउलाइण्णं ॥५९॥
सिहरकरनियरनिग्गय-नाणाविहरणमणहरालोयं । जिणभवणकणयनिम्मिय-उब्भासेन्तं दस दिसाओ ॥६०॥
अवइण्णो दहवयणो, अह पेच्छइ साहवं तहिं वाली । झाणपइद्वियभावं, आयावन्तं सिलावट्टे ॥६१॥

रावण का अष्टापद-गमन तथा वाली मुनि द्वारा पराभव :

सुग्रीव ने श्रीप्रभा नामक कन्या राक्षसेन्द्र रावण को दी और महानगरी किष्किन्धि में सुख, सदाचार आदि गुणों से समृद्ध ऐसा राज्य करने लगा। (५०) बलपूर्वक आक्रमण करके विद्याधर एवं मनुष्यों की रूप व यौवन से युक्त कन्याओं के साथ दशानन ने विवाह किया। (५१) नित्यालोक नामक नगर में खेचरेन्द्र नित्यालोक की तथा श्रीदेवी के गर्भ से उत्पन्न रत्नावली नामक लड़की थी। (५२) उसके साथ विवाह के निमित्त पुष्पक विमान में बैठकर आकाश मार्ग से जाते हुए रावण का विमान अष्टापद के ऊपर रुक गया। (५३) जाते हुए विमान को इस प्रकार स्थिर देखकर अत्यन्त रुष्ट राक्षसनाथ पूछने लगा कि मारीचि, ऐसा क्यों हुआ ? (५४) इस पर मारीचि ने कहा कि, हे नाथ ! सूर्य की ओर अभिमुख होकर कोई महाशक्तिशाली मुनिवर अत्यन्त घोर तप कर रहा है। (५५)

उसके प्रभाव से यह विमान आगे नहीं जा रहा है। अतः नीचे उतरो और पाप का नाश करनेवाले मुनि को नमस्कार करो। (५६) विमान को नीचे उतारकर उसने सुन्दर, बहुत ऊँचे शिखरों के समूह से युक्त तथा। बादल सदृश श्याम वर्णवाले कैलास पर्वत को देखा। (५७) वह सघन एवं तरुण वृक्षराजि के पुष्पों में लीन भौरों की गुंजार से व्याप्त था, बहते हुए झरनों के निर्मल पानी के समूह से उसका सुन्दर मध्य भाग स्पृष्ट था; उसका मूल भाग किन्नर, नाग एवं गन्धर्वों के सुमधुर संगीत के निर्घोष से युक्त था; हिरन, भैंसे, गैंडे, सिंह, सूअर, रुरु (मृगविशेष) व हाथी के समूहों से वह व्याप्त था; शिखररूपी हाथों के समूह में से बाहर निकले हुए अनेक प्रकार के रत्नों के मनोहर आलोक से वह आलोकित था तथा दसों दिशाओं को प्रकाशित करनेवाले स्वर्णविनिर्मित जिनमन्दिरों से वह युक्त था। (५८-६०) ऐसे कैलास पर्वत पर रावण उतरा। वहाँ पर उसने ध्यानभाव में स्थित तथा एक गोल शिला पर सूर्य की धूप में शरीर को तपाते हुए वाली को देखा। (६१) उसका वक्षःस्थल बड़ा और विशाल था, तप की शोभा

वित्थिण्णविउलवच्छं, तवसिरिभरियं पलम्बभुयजुयलं । अचलियझाणारूढं, मेरुं पिव निच्चलं धीरं ॥६२॥
 संभरिय पुव्ववेरं, भिउडिं काऊण फरुसवयणेहिं । अह भणिऊण पवत्तो, दहवयणो मुणिवरं सहसा ॥६३॥
 अइसुन्दरं कयं ते, तवचरणं मुणिवरेण होऊणं । पुव्वावराहजणिण, जेण विमाणं निरुद्धं मे ॥६४॥
 कत्तो पव्वज्जा ते?, कत्तो तवसंजमो सुचिण्णो वि? । जं वहसि राग-दोसं, तेण विहत्थं तुमे सव्वं ॥६५॥
 फेडेमि गारवं ते, एयं चिय पव्वयं तुमे समयं । उम्मूलिऊण सयलं, घत्तामि लहुं सलिलनाहे ॥६६॥
 काऊण घोररूवं, रुद्धो संभरिय सव्वविज्जाओ । अह पव्वयस्स हेट्ठा, भूमी भेतुं चिय पविट्ठो ॥६७॥
 हक्खुविऊण पयत्तो, भुयासु सघायरेण उप्पिच्छो । रोसाणलरत्तच्छो, खरमुहररवं पकुव्वन्तो ॥६८॥
 आकम्पियमहिवेढं, विहडियदढसन्धिबन्धणामूलं । अह पव्वयं सिरोवरि, भुयासु दूरं समुद्धरइ ॥६९॥
 लम्बन्तदीहविसहर-भीउद्दुयविविहासावय-विहज्जं । तडपडणखुभियनिज्झर-चलन्तघणसिहरसंघायं ॥७०॥
 खरपवणरेणुपसरिय-गयणयलोच्छइयदसदिसायक्कं । जायं तम-उन्धयारं, तहियं अट्ठावउद्धरणे ॥७१॥
 उव्वेल्ला सलिलनिही, विवरीयं चिय वहन्ति सरिसायओ । निग्घायपडन्तरवं, उक्का-उसणिगब्भिणं भुवणं ॥७२॥
 विज्जाहरा वि भीया, असि-खेडय-कप्प-तोमरविहत्थं । किं किं? ति उल्लावन्ता, उप्पइया नहयलं तुरिया ॥७३॥
 परमावहीएँ भगवं, वाली नाऊण गिरिवरुद्धरणं । अणुकम्पं पडिवत्तो, भरहकयाणं जिणहराणं ॥७४॥
 एयाण रक्खणट्ठं, करेमि न य जीवियव्वयनिमित्तं । मोत्तूण राग-दोसं, पवयणवच्छल्लभावेण ॥७५॥

से वह पूर्ण था, उसकी दोनों भुजाएँ लटक रही थीं, वह निश्चल ध्यान में आरूढ़ था और मेरु की भाँति वह अडिग और धीर था। (६२) पहले का बैर याद करके दशवदन भीहें तानकर मुनिवर वाली को एकदम कठोर वचन कहने लगा कि मुनि होकर के भी पहले के अपराध से उत्पन्न रोषवश जो यह मेरा विमान तूने रोक रखा है यह बहुत ही सुन्दर किया ! (६३-६४) तेरी प्रव्रज्या कहाँ गई ? सम्यग् आचरित तेरा संयम और तप कहाँ गया ? चूँकि तू राग एवं द्वेष धारण किये हुए है, अतः तेरा सब कुछ विनष्ट हो गया। (६५) मैं तेरा घमण्ड और इस पर्वत को भी तेरे ही सामने चकनाचूर करता हूँ। सबको जड़मूल से उखाड़कर समुद्र में जल्दी ही फेंकता हूँ। (६६)

इस प्रकार कहकर और सर्व विद्याओं को यादकर रुष्ट रावण ने भयंकर रूप धारण किया। बादमें ज़मीन तोड़कर वह पर्वतके नीचे प्रविष्ट हुआ। (६७) रोषरूपी अग्नि से लाल-लाल आँखों वाला तथा कठोर एवं तुमुल कोलाहल करता हुआ वह गुस्से में आकर पूरे बल के साथ अपनी भुजाओं से उसे उखाड़ने लगा। (६८) पृथ्वी से वेष्टित उस पर्वत को हिलाकर, मूल में से ही उसके मज़बूत जोड़ों को विच्छिन्न करके तथा सिर पर उसे धारण करके भुजाओं द्वारा वह उसे दूर तक उठा ले गया। (६९) उस पर्वत पर बड़े-बड़े साँप लटक रहे थे, अनेक प्रकार के पशु एवं पक्षी भयवश इधर-उधर भाग रहे थे, किनारों के गिरने से झरने क्षुब्ध हो उठे थे और शिखरों के समूह बादलों की तरह चल-से रहे थे। (७०) उस समय अष्टापद के उठाने के कारण तेज पवन में मिली धूल के फैलने से आकाश आच्छादित हो गया तथा सभी दिशाओं में अन्धकार व्याप्त हो गया। (७१) समुद्र अपना किनारा लाँघकर चारों ओर फैल गया, नदियाँ उल्टी बहने लगीं, बिजली के गिरने का भयंकर शब्द होने लगा और पृथ्वी में भीतर से उथल-पुथल मच गई। (७२) तलवार, ढाल, कल्प (शस्त्रविशेष) एवं बाण हाथों में से गिरने के कारण विद्याधर भी भयभीत हो गये। 'यह क्या हुआ ? यह क्या हुआ ?' ऐसा बोलते हुए वे शीघ्र ही आकाश में उड़े। (७३) परमावधिज्ञान से पर्वत का ऊपर उठाना जानकर भरत चक्रवर्तिकृत जिनमन्दिरों की रक्षा के लिये भगवान् वाली को दया आई। (७४) 'राग-द्वेष का त्याग करके जिनोपदेश के प्रति वात्सल्यभाव के कारण, न कि अपने जीवन के हेतु, मैं इनकी रक्षा करता हूँ ऐसा सोचकर उसने अपने पैर के अँगूठे

एव मुणिऊण तेणं, चलणङ्कुट्टेण पीलियं सिहरं । जह दहमुहो निविट्ठो, गुरुभरभारोणयसरीरो ॥७६॥
विहडन्तमउडमोत्तिय-नमियसिरो गाढसिढिलसव्वङ्गो । पगलन्ततक्खणुप्पन्नसेयसंघायजलनिवहो ॥७७॥
ववगयजीयासेणं, रओ कओ जेण तत्थ अइघोरो । तेणं चिय जियलोए, विक्खाओ रावणो नामं ॥७८॥
सोऊण मुहरवं तं, मूढा सन्नज्झिऊण रणसूरा । किं किं? ति उल्लवन्ता, भमन्ति पासेसु चलवेगा ॥७९॥
मुणितवगुणेण सहसा, दुन्दुहिसदो नहे पवित्थरिओ । पडिया य कुसुमवुट्ठी, सुरमुक्का गयणमग्गाओ ॥८०॥
जाहे अणायरेणं, सिढिलो अङ्गुट्ठओ कओ सिग्घं । मोत्तूण पव्वयवरं, विणिग्गओ दहमुहो ताहे ॥८१॥
सिग्घं गओ पणामं, दसाणणो मुणिवरं खमावेउं । थोऊण समाढत्तो, तव-नियमबलं पसंसन्तो ॥८२॥
मोत्तूण जिणवरिन्दं, अन्नस्स न पणमिओ तुमं जं से । तस्सेयं बलमउलं, दिट्ठं चिय पायडं अम्हे ॥८३॥
रूवेण य सीलेण य, बलमाहप्पेण धीरपुरिस ! तुमे । सरिसो न होइ अन्नो, सयले वि य माणुसे लोए ॥८४॥
अवकरिस्स मह तुमे, दत्तं चिय जीवियं न संदेहो । तह वियखलो अलज्जो, विसयविरागं न गच्छामि ॥८५॥
धन्ना ते सप्पुरिसा, जे तरुणत्ते गया विरागत्तं । मोत्तूण सन्तविहवं, निस्सङ्गा चेव पव्वइया ॥८६॥
एवं थोऊण मुणी, दसाणणो जिणहरं समल्लीणो । निययजुवईहि सहिओ, रणइ पूयं अइमहन्तं ॥८७॥
तो चन्दहासअसिणा, उक्कत्तेऊण निययबाहं सो । ण्हारुमयतन्तिनिवहं, वाणइ सविब्भमं वीणं ॥८८॥
थोऊण समाढत्तो, पुण्णपवित्तक्खरेहि जिणयन्दं । सत्तसरसंपउत्तं, गीयं च निवेसियं विहिणा ॥८९॥

से शिखर को ऐसा दबाया कि अत्यन्त भार के कारण झुके हुए शरीरवाला वह दशमुख बैठ गया। (७५-७६) उसके मुकुट के मोती विखर गये, सिर झुक गया, सब अंग अत्यन्त ढीले पड़ गये और उस समय उत्पन्न पसीने के समूह से पानी का प्रवाह बह चला। (७७) जीवन की आशा नष्ट होने से उसने उस समय जो अति भयंकर आवाज की उससे वह जीवलोक में रावण के नाम से विख्यात हुआ। (७८) मुँह में से निकली हुई उस आवाज को सुनकर मूढ सुभट कवच धारण करके 'क्या है ? क्या है ?' ऐसा बोलते हुए तेजी के साथ अगल-बगल घूमने लगे। (७९)

उस समय अचानक मुनि के तप के प्रभाव से आकाश में दुन्दुभि का शब्द फैला गया और आकाशमार्ग में से देवताओं द्वारा मुक्त पुष्पों की वृष्टि होने लगी। (८०) जब अनादर के साथ वाली ने अपना अँगूठा अविलम्ब शिथिल किया तब पर्वत का त्याग करके दशमुख बाहर निकला। (८१) शीघ्र ही आकर रावण ने प्रणाम किया और मुनिवर से क्षमायाचना करके तप एवं नियम के बल की प्रशंसा करता हुआ वह उन की स्तुति करने लगा कि जिनवरेन्द्र को छोड़कर दूसरे को प्रणाम न करने की जो तुम्हारी प्रतिज्ञा है उसकी वजह से यह अतुल बल प्राप्त हुआ है, ऐसा मैं समझता हूँ। (८२-८३) हे धीरपुरुष ! रूप, शील एवं बल की महत्ता में तुम्हारे सदृश कोई भी पुरुष इस मनुष्यलोक में नहीं है। (८४) अपकार करनेवाले मुझको तुमने जीवनदान दिया है, इसमें सन्देह नहीं है; फिर भी धृष्ट और निर्लज्ज मैं विषयों में रागभाव का परित्याग नहीं करता। (८५) वे सत्पुरुष धन्य हैं जो तरुणावस्था में ही विरक्त हुए और अपने वर्तमान वैभव का त्याग करके निःसंग हो प्रव्रजित हुए। (८६) इस प्रकार मुनि की स्तुति करके दशानन अपनी युवती स्त्रियों के साथ जिनमन्दिर में गया और वहाँ बड़ी भारी पूजा की। (८७) इसके पश्चात् चन्द्रहास नामक तलवार के द्वारा अपनी भुजा काटकर उसकी शिराओं से वीणा के तार जोड़कर उसने भक्तिभाव से पूर्वक वीणा बजाई। (८८) इसके पश्चात् शुभ एवं पवित्र अक्षरों से वह जिनचन्द्र की स्तुति करने लगा और सातों स्वरों का जिसमें उपयोग किया गया है ऐसा गीत विधिपूर्वक गाने लगा कि चिरकाल से उत्पन्न मोहरूपी अन्धकार को जिसने केवल ज्ञानरूपी किरणोंसे सर्वदा नष्ट किया है ऐसे उस ऋषभ जिनरूपी सूर्य

अष्टापदस्थ जिनस्तुति :

मोहन्धयारतिमिरं, जेणेयं नासियं चिरपरुढं । केवलकरेसु दूरं, नमामि तं उसभजिणभाणुं ॥९०॥
 अजियं पि संभवजिणं, नमामि अभिनन्दणं सुमइनाहं । पउमप्पहं सुपासं, पणओ हं ससिपभं भयवं ॥९१॥
 थोसामि पुप्फदन्तं, दन्तं जेणिन्दियारिसंघायं । सिवमग्गदेसणयरं, सीयलसामिं पणमिओ हं ॥९२॥
 सेयंसजिणवरिन्दं, इन्दसमाणन्दियं च वसुपुज्जं । विमलं अणन्त धम्मं, अणन्नमणसो पणिवयामि ॥९३॥
 सन्तिं कुन्थु अरजिणं, मल्लिं मुणिसुव्वयं नमिं नेमिं । पणमामि पास वीरं भवनिग्गमकारणट्ठाए ॥९४॥
 जे य भविस्सन्ति जिणा, अणगारा गणहरा तवसमिद्धा । ते वि हु नमामि सव्वे, वाया-मण-कायजोएसु ॥९५॥
 गायन्तस्स जिणथुइं, धरणो नाऊण अवहिविसएण । अह निग्गओ तुरन्तो, अट्ठावयपव्वयं पत्तो ॥९६॥
 काऊण महापूयं, वन्दित्ता जिणवरं पयत्तेणं । अह पेच्छह दहवयणं, गायन्तं पङ्कयदलच्छं ॥९७॥
 तो भणइ नागराया, सुपुरिस ! अइसाहसं ववसियं ते । जिणभत्तिरायमउलं, मेरुं पिव निच्चलं हिययं ॥९८॥
 तुट्ठो तुहं दसाणण, जिणभत्तिपरायणस्स होऊणं । वत्थुं मणस्स इट्ठं, जं मग्गसि तं पणावेमि ॥९९॥
 लङ्काहिवेण सुणिउं, धरणो फणमणिमऊहदिप्पन्तो । भणिओ किं न य लद्धं, जिणवन्दणभत्तिराएण ? ॥१००॥
 अहिययरं परितुट्ठो, धरणिन्दो भणइ गिणहसु पसत्था । सत्ती अमोहविजया, जा कुणइवसे सुरगणा वि ॥१०१॥
 अह रावणेण सत्ती, गहिया अहिउज्जिऊं सिरपणामं । धरणो वि जिणवरिन्दं, थोऊण गओ निययठाणं ॥१०२॥

को मैं नमस्कार करता हूँ। (८९-९०) अजित, सम्भव, जिनेश्वर, अभिनन्दन तथा सुमतिनाथ को प्रणाम करता हूँ। पद्मप्रभ, सुपार्श्व तथा भगवान् शशिप्रभ (चन्द्रप्रभ) को मैं वन्दन करता हूँ। (९१) इन्द्रियरूपी शत्रुसमूह का दमन करनेवाले पुष्पदन्त की मैं स्तुति करता हूँ। शिव-मार्ग का उपदेश देनेवाले शीतल स्वामी को मैं वन्दन करता हूँ। (९२) जिनवरों में इन्द्रतुल्य श्रेयांस को, इन्द्रों को आनन्द देनेवाले वासुपूज्य स्वामी को तथा विमल, अनन्त और धर्म को अनन्य मन से प्रणाम करता हूँ। (९३) शान्ति, कुन्थु, अर, जिनेश्वर, मल्लि, मुनिसुव्रतस्वामी, नमि, नेमि, पार्श्व तथा महावीरस्वामी को जन्म के चक्र में से बाहर निकलने के लिए प्रणाम करता हूँ। (९४) भविष्य में जो जिन, अनगार, गणधर और तप से समृद्ध तपस्वी होंगे उन सबको मैं मन, वचन एवं काय इन तीनों प्रकार के योग से नमस्कार करता हूँ। (९५)

धरणेन्द्र से शक्ति की प्राप्ति और स्वदेशगमन :

इस प्रकार रावण जब स्तुति कर रहा था अवधिज्ञान से जानकर धरणेन्द्र फौरन अपने स्थान से निकला और अष्टापद पर आ पहुँचा। (९६) बड़ी भारी पूजा करके तथा आदरपूर्वक जिनवरों को वन्दन करके उसने कमलदल के समान नेत्रों वाले रावण को गाते हुए देखा। (९७) इसके बाद नागराज धरणेन्द्र ने कहा- 'हे सुपुरुष ! तुमने यह एक बहुत बड़ा साहस किया है। जिनेश्वर के ऊपर तुम्हारा भक्तिराग अतुल है और तुम्हारा हृदय मेरु पर्वत की भाँति अविचल है। (९८) हे दशानन ! तुम जिनवर की भक्ति में निरत हो, इसलिए मैं तुम पर प्रसन्न हुआ हूँ। तुम्हारे मन में जो इष्ट वस्तु हो वह माँगो। मैं उसे हाज़िर करता हूँ। (९९) फणों में स्थित मणियों में से निकलनेवाली किरणों से देदीप्यमान धरणेन्द्र का ऐसा कथन सुनकर लङ्काधिप रावण ने कहा कि जिनेश्वरदेव के वन्दन से तथा उनमें जो भक्तिराग है उससे मुझे क्या नहीं मिला ? अर्थात् सब कुछ मिला है। (१००) इस उत्तर से और भी अधिक प्रसन्न होकर धरणेन्द्र ने कहा कि जिससे देवगण भी वश में किये जा सकते हैं ऐसी अमोघविजया शक्ति तुम ग्रहण करो। (१०१) इसके पश्चात् सिर से प्रणाम करके रावण ने वह शक्ति ग्रहण की। उधर धरणेन्द्र भी जिनवरेन्द्र की स्तुति करके अपने स्थान पर चला गया। (१०२) उस अष्टापद पर्वत के ऊपर एक मास व्यतीत करके मुनीन्द्र

अद्वावयसेलोवरि, मासं गमिऊण तत्थ दहवयणो । अणुचरिउं पच्छित्तं, वालिमुणिन्दं खमावेइ ॥१०३॥
 जिणहरपयाहिणं सो, काऊण दसाणणो तिपरिवारे । पत्तो निययपुरवरं, थुघन्तो मङ्गलसएसु ॥१०४॥
 झाणाणलेण कम्मं, दहिऊण पुराकयं नरवसेसं । अक्खयमयलमणहरं, वाली सिवसासयं पत्तो ॥१०५॥
 एवंविहं वालिविचेद्धियं जे, दिणावि सघाणि सुणन्ति तुट्ठा ।
 काऊण कम्मक्खयदुक्खमोक्खं, ते जन्ति ठाणं विमलं कमेणं ॥१०६॥

पउमचरियं के तीर्थकर आदिके भवोंका अनुकीर्तण नामक बीसवें उद्देश में जिनवरोंके नगरी, माता व पिता, नक्षत्र, वृक्ष एवं निर्वाणगमनस्थान ये सब कहा है जिसमें से ऋषभदेव भगवान का संदर्भ - तीर्थकराणां जन्मनगर्यः माता-पितवः नक्षत्राणि ज्ञानपादपाः निर्वाणस्थानं च-

साएयं मरुदेवी, नाही तह उत्तरा य आसाढा । वडरुक्खो अद्वावय, पढमजिणो मङ्गलं दिसउ ॥२७॥
 अद्वावयम्मि उसभो, सिद्धो चम्पाएँ वासुपुज्जजिणो । पावाएँ वद्धमाणो, नेमी उज्जेन्तसिहरम्मि ॥५१॥
 अवसेसो तित्थयरा, सम्मेए निव्वुया सिवं पत्ता । जो पढइ सुणइ पुरिसो, सो बोहिफलं समज्जेइ ॥५२॥

वाली से रावण ने क्षमायाचना की। (१०३) चैत्यकी प्रदक्षिणा करके शतशः मंगलों से स्तुति करता हुआ दशानन सपरिवार अपने नगरमें आ पहुँचा। (१०४) इधर वाली ने भी ध्यानरूपी अग्नि से पहले के किये हुए कर्मों को समूल जलाकर अक्षत, निर्मल, मनोहर और शाश्वत सुखरूप मोक्षपद प्राप्त किया। (१०५) इस प्रकार वाली के सुचरित को जो तुष्ट होकर सब दिन सुनते हैं वे कर्म का क्षय करके तथा दुःख से मुक्त हो क्रमशः विमल मोक्षस्थान प्राप्त करते हैं। (१०६)

तीर्थकर आदि के भवों का अनुकीर्तन :

साकेत नगरी, मरुदेवी माता तथा नाभि पिता उत्तराषाढा नक्षत्र वट वृक्ष तथा अष्टापद पर्वत-प्रथम जिन ऋषभदेव तुम्हारा कल्याण करें।

अष्टापद पर्वत पर ऋषभदेव, चम्पा में वासुपूज्य जिन, नेमिनाथ उज्जयन्त पर्वत के शिखर पर तथा वर्धमान स्वामी पावापुरी में सिद्ध हुए। (५१) बाकी के तीर्थकर सम्मेतशिखर पर मुक्त होकर मोक्ष में पहुँचे हैं । जो पुरुष इसे पढ़ता है और सुनता है वह सम्यक्त्वका फल प्राप्त करता है । (५२)

॥ वसुदेव हिंडी ॥

(પ્રિયંગુસુંદરી લાંબક-વિવરણ)

પ્રસ્તાવના :

શ્રી સંઘદાસગણિ વિરચિત (વિ.સં.૭૩૨) ‘વસુદેવ-હિંડી’ ગ્રંથ જૈન સાહિત્યની સર્વ ઉપલબ્ધ આગમોત્તર કથાગ્રંથોમાં પ્રાચીન છે. આ ગ્રંથનો પ્રથમ ખંડ પ્રાકૃત ગદ્યમાં રચાયેલો પ્રાયઃ સાડા દસ હજાર શ્લોકપ્રમાણ છે.

‘વસુદેવ હિંડી’ એટલે વસુદેવનું પરિભ્રમણ. શ્રી કૃષ્ણના પિતા વસુદેવ પોતાની યુવાવસ્થામાં ગૃહત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા. તેમના અનેક વર્ષોના પરિભ્રમણ દરમ્યાન થયેલ ચિત્રવિચિત્ર અનુભવોનો વૃત્તાંત આ ગ્રંથમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

વસુદેવની આત્મકથારૂપ મુખ્ય કથાના વિભાગોને ‘લાંબ-લાંબક’ નામ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રિયંગુસુંદરી લાંબક એ ૧૮મું લાંબક છે. તેમાં અષ્ટાપદ તીર્થની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ તેનું વિશિષ્ટ વર્ણન દર્શાવવામાં આવ્યું છે. (પૃ. ૩૯૨ થી ૪૦૧)

- વસુદેવ હિંડી, પ્રથમ ખંડ, પ્રિયંગુસુંદરી લાંબક.

*** સગરના પુત્રોએ અષ્ટાપદમાં ખાઈ ખોદાવી :**

સાકેત નગરમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં જન્મેલા બે ભાઈઓ જિતશત્રુ અને સુમિત્ર એ રાજાઓ હતા. તેમની બન્નેની બે ભાયાઓ હતી-વિજયા અને વૈજયંતી, તે બન્નેએ આ પ્રમાણે ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયાં. તે જેમકે- ગજ, વૃષભ, સિંહ, લક્ષ્મી, માળા, ચંદ્ર, સૂર્ય, દ્વજ, કુંભ, પદ્મસર, સાગર, વિમાન અને ભવન,^૧ રત્નોનો સમૂહ અને અગ્નિ, તે રાજાઓએ સ્વપ્નપાઠકોને એ સ્વપ્નો કહ્યા. તેઓએ એ સ્વપ્નો સમજાવ્યાં કે, “પુત્રોમાંથી એક તીર્થંકર થશે, બીજો ચક્રવર્તી થશે.” કાળે કરીને તે સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિ થઈ. બાર દિવસ થતાં જિતશત્રુએ પુત્રનું નામ અજિત પાડ્યું, અને સુમિત્રે સગર પાડ્યું. અનુક્રમે ઊછરેલા તેઓ યૌવનમાં આવ્યા, અને તેમને ઉત્તમ રાજકન્યાઓનું પાણિગ્રહણ કરાવવામાં આવ્યું.

અન્યદા જિતશત્રુ રાજાએ પોતાના પુત્ર અજિતને રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડ્યો, અને ભાઈના પુત્ર સગરને યુવરાજપદે સ્થાપિત કર્યો. પછી જિતશત્રુ રાજા શ્રી ઋષભદેવના તીર્થમાં સ્થવિરોની પાસે સંયમ સ્વીકારીને સિદ્ધિમાં ગયો. પછી અજિત રાજા પણ ઘણા કાળ સુધી રાજ્યનું પાલન કર્યા પછી તે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને તીર્થંકર થયા. સગર પણ ચૌદ રત્નો અને નવ નિધિનો અધિપતિ એવો ચક્રવર્તી થયો. તે સગરના જહનુકુમાર આદિ સાઠ હજાર પુત્રો હતા. હાર અને મુકુટને ધારણ કરનારા તેઓ સર્વે પિતાની રજા માંગી, ચક્રવર્તીનાં રત્નો અને નિધિઓને સાથે લઈને વસુધામાં વિચરવા લાગ્યા. સર્વ જનોને હિરણ્ય-સુવર્ણ આદિ સંપત્તિ આપતા અને યશ તથા કીર્તિ ઉપાર્જન કરતા તેઓ અષ્ટાપદ પર્વત આગળ પહોંચ્યા. ત્યાં સિદ્ધોને વંદન કરીને

૧. જે ઉર્ધ્વલોકમાંથી આવે છે તેની માતા વિમાન જુએ છે અને અધોલોકમાંથી આવે છે તેની માતા ભુવન જુએ છે.

જિનાયતન, સ્તૂપરચના તથા પ્રતિમા જોઈને અમાત્યને પૂછ્યું: આ આયતન કોણે કરાવ્યું છે? ક્યારે કરાવેલું છે? આના જવાબમાં અષ્ટાપદતીર્થની ઉત્પત્તિનો સંબંધ:-

*** અષ્ટાપદ તીર્થની ઉત્પત્તિ :**

ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત ઋષભ નામે રાજા હતા. જેમણે પ્રજાઓને પૂર્વે વ્યવસ્થિત કરી હતી. જેમણે રાગને દમ્યો છે, જે કામભોગોથી વિરક્ત છે તથા જેમણે કર્મોને ધમી નાખ્યાં છે એવા તે મહાત્મા ભગવાન ઉત્તમ શ્રામણ્ય પાળીને દશ હજાર અણગારોની સાથે આ અષ્ટાપદગિરિ ઉપર મોક્ષે પધાર્યા છે તેમનું આ આયતન અને સ્તૂપરચના છે. ભરત નામે તેમનો પુત્ર પ્રથમ ચક્રવર્તી ચૌદ રત્નો અને નવ નિધિનો અધિપતિ હતો તેણે આયતન, પ્રતિમા અને સ્તૂપ કરાવ્યાં છે.

સમુદ્ર કેવલજ્ઞાની એવા તે ભરત શ્રામણ્ય સ્વીકારીને મોક્ષે ગયા. તેમનો આદિત્યચંદ્ર નામે પુત્ર હતો. જેનો સ્વયં ઈન્દ્રે રાજા તરીકે અભિષેક કર્યો હતો. તે આદિત્યચંદ્રે સકલ ભારતવર્ષને ભોગવીને દીક્ષા લીધી. આ સાંભળીને સંતુષ્ટ અને વિસ્મિત મનવાળા થયેલા જહનુકુમાર વગેરે કુમારોએ ‘અમારું કુળ જય પામે છે’ એ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ-સિંહનાદથી ગગનતલ ભરી દીધું. પછી જહનુ વગેરે કુમારો પરસ્પરને કહેવા લાગ્યા, “આપણી પાસે પણ તે જ રત્નો છે, તે જ નિધિઓ છે, તે જ વસુધા અને રાજાઓ છે, તો સર્વરત્નમય જિનાયતન આપણે કરીએ.” આ પ્રમાણે તેઓ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પછી તે જહનુ વગેરે કુમારોએ પોતાનાં માણસોને આજ્ઞા આપી, “અષ્ટાપદ જેવા પર્વતની શોધ કરો.” તેઓએ શોધ કરી, પણ અંતે ‘અષ્ટાપદ જેવો પર્વત નથી’ એ પ્રમાણે તેમણે નિવેદન કર્યું. પછી તે કુમારોએ અમાત્યને પુછ્યું, “આયતન ક્યાં સુધી રહેશે?” એટલે અમાત્યે કહ્યું, “આ અવસર્પિણી સુધી રહેશે, એમ મેં કેવલી જિનોની પાસે સાંભળ્યું છે.” પછી તે કુમારો એકબીજાને કહેવા લાગ્યા, “આ પર્વતનું જ રક્ષણ કરીએ, કેમ કે કાળદોષથી લોભગ્રસ્ત મનુષ્યો પેદા થશે, જેઓ આયતનનો વિનાશ કરશે.” પછી તેમણે તે પર્વતને ચારે બાજુએ પહેલા કાંડતલ સુધી દંડરત્ન વડે છિન્નકટક નાખ્યો (અર્થાત્ ચડવાના રસ્તા કાપી નાખ્યા) અને ખાઈ ખોદવા લાગ્યા. એટલે ત્રાસ પામેલો જવલનપ્રભ નાગ ઊઠ્યો અને આવીને કુમારોને કહેવા લાગ્યો, “અરે ! અરે ! મારા ભવનદ્વારને ભાંગશો નહીં.” આથી કુમારોએ તેને કહ્યું, “આ ભૂમિ કોની છે ?” નાગ બોલ્યો, “તમારી છે, પરન્તુ તો પણ ભાંગશો નહીં, કારણ હું પહેલાંથી અહીં રહું છું,” ‘જો અમારી ભૂમિ છે તો તું શા માટે અટકાવે છે ?’ એ પ્રમાણે કુમારોએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો, એટલે તે પોતાના ભવનમાં ગયો. પછી તે કુમારો પૂર્ણ દિશામાં પ્રવાહ-નદી સુધી ગયા. ત્યાંથી દંડરત્ન વડે ખોદીને ગંગાને ઉદ્વર્તિત કરીને તેઓ પર્વતની ખાઈ સુધી લાવ્યા. ખાઈમાં પડતી ગંગા અતિશય શોભાવાળી લાગી. પછી સન્તુષ્ટ થયેલા તે કુમારોએ તૂંચના શબ્દથી મિશ્ર એવો ઉત્કૃષ્ટ-સિંહનાદરૂપી કોલાહલ કર્યો. તે શબ્દ સાંભળીને, જળ વડે પુરાતું પોતાનું ભવન જોઈને રોષાગ્નિ વડે પ્રજ્વલિત થઈને ધમધમતા જવલનપ્રભ નાગે બહાર આવીને તે સૈન્યમાંના રાજાઓ, આમાત્ય અને પ્રાકૃત મનુષ્યોને છોડી દઈને જહનુ વગેરે સાઠ હજાર કુમારોને પોતાના દૃષ્ટિવિષયી બાળી નાખ્યા. પછી બાકી રહેલા રાજાઓ, અમાત્ય અને સૈન્ય એ સૌ સાકેત નગરમાં આવ્યાં.

જહનુકુમાર વગેરે સગરના સાઠ હજાર પુત્રોને કુપિત જવલનપ્રભ નાગે દૃષ્ટિવિષયના અગ્નિથી બાળીને ભસ્મસાત્ કર્યા છે. પુત્રોનું મરણ સાંભળીને મૂર્ચ્છિત રાજા જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો પછી આશ્વાસિત થતાં ભાન આવતાં અમાત્યને પૂછ્યું- જવલનપ્રભ નાગે મારા પુત્રોને કેવી રીતે બાળી નાખ્યા. તેમ જ શું કારણ હતું? ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું- સ્વામિન્ ! કુમારોએ મહાનદી ગંગાને અષ્ટાપદમાં આણી છે. હવે આગળ માર્ગ નહીં મળતાં તે નદી સર્વજનપદોનો જળથી વિનાશ કર્યો છે માટે રાજન્ ! ગંગાને સમુદ્રગામિની કરો. પછી રાજાએ પુત્ર ભાગીરથને આજ્ઞા આપી કે- આ દંડરત્ન લઈને ગંગા મહાનદીને સમુદ્રમાં લઈ જા. પછી તે

ભાગીરથીકુમાર રાજાની આજ્ઞા સ્વીકારીને દંડરત્ન લઈ અષ્ટાપદ પાસે ગયો ત્યાં અક્રમભક્તની તપશ્ચર્યા કરીને દર્ભના સંથારા ઉપર રહીને જ્વલનપ્રભ નાગનું ધ્યાન ધરતો તે બેઠો. પછી અક્રમભક્ત સમાપ્ત થતાં તે જ્વલનપ્રભ નાગ ભાગીરથિ પાસે આવ્યો. પછી ભાગીરથિએ અર્ધ્ય, બલિ, ગંધ, માલ્ય અને ધૂપ વડે તેનો સત્કાર કર્યો, એટલે તે બોલ્યા, “તારું શું કાર્ય કરું ?” કુમારે કહ્યું, “તમારી કૃપાથી દંડરત્ન ગ્રહણ કરીને મહાનદી ગંગાને એક માર્ગે સમુદ્રગામિની કરીશ.” એટલે નાગે કહ્યું, “જા, જલદી તેમ કર. ભરતમાં જે નાગો છે તે સર્વે મારા વશવર્તી છે.” પછી ભાગીરથીકુમાર રથ ઉપર બેસીને દંડરત્ન વડે ગંગાનદીને, હસ્તિનાપુરને સ્પર્શ કરે તેમ કુરુજનપદનાં મધ્યમાં થઈને અને કોસલા જનપદની દક્ષિણમાં થઈને, ખેંચી જવા લાગ્યો. પશ્ચિમમાં જ્યાં નાગોનાં ભવનને (નદીના પ્રવાહથી) ઇજા આવતી હતી ત્યાં તે બલિ આપતો હતો. તે સમયથી નાગબલિ શરૂ થયો. પ્રયાગની ઉત્તરે થઈ, કાશીની દક્ષિણે થઈ, કોઈક સ્થળે વિન્ધ્યમાં થઈ, મગધ જનપદની ઉત્તરે અને અંગ જનપદની દક્ષિણે થઈ, હજારો નદીઓ વડે વૃદ્ધિ પામતી ગંગાને તેણે સાગરમાં ઉતારી. ત્યાં ગંગાસાગર નામનું તીર્થ થયું. જહનુએ તેને પૂર્વે ખેંચી હતી, તેથી તે નદી જાહનવી કહેવાય છે. પછી ભાગીરથિએ ખેંચી તેથી ભાગીરથી કહેવાય છે. ગંગા મહાનદીને સાગરમાં ઉતારીને ભાગીરથિ સાકેત નગર ગયો, અને સગર ચક્રવર્તીને કહ્યું કે, “મેં ગંગાને સાગરમાં ઉતારી છે.” ગાથા-

તતો અવ્વત્તગં પુત્તં, ભાગીરહિ ભરહસામિયં ઠવિય ।

પવ્વજ્જમભ્ભુવગતો અજિયજિણિંદસ્સ પાસમ્મિ ।।

(અર્થાત્ પછી નાના પુત્ર ભાગીરથિને ભરતના સ્વામી તરીકે સ્થાપિત કરીને સગરે શ્રી અજિતનાથ જિનેશ્વર પાસે દીક્ષા લીધી)

સગર રાજાના પુત્રોએ ભેદી નાખ્યું હતું, તેથી તે ભવન (અમારું ભવન) “સાગરભિન્ન” (સગરના પુત્રો વડે ભેદાયેલું) કહેવાય છે.

ત્યાં હું જ્વલનપ્રભ નાગની ભાર્યા તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. મારો પુત્ર આ એણીપુત્ર રાજા ઉદ્યાનમાં મારું આયતન કરાવીને, ત્યાં મારી મૂર્તિ સ્થાપિત કરીને દરરોજ ગંધ, માલ્ય અને ધૂપ વડે પૂજા કરે છે. હું પણ પૂર્વસ્નેહથી સાન્નિધ્ય કરતી તેને ઇચ્છિત ભોગો આપું છું.

પછી પુત્રીની ઇચ્છાવાળો તે કોઈ એક વાર અક્રમભક્તથી મને આરાધીને કહેવા લાગ્યો, “મને પુત્રી આપ.” સંભ્રાન્ત થયેલી હું ‘તેને પુત્રી કેવી રીતે થાય ?’ એનો વિચાર કરવા લાગી.

એ સમયે નાગરાજ ધરણ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જતો હતો. અમે પણ ત્યાં ગયાં અને ધર્માચાર્યો-શાન્ત અને પ્રશાન્ત નામે અણગારો જેઓ અવધિજ્ઞાની હતા તેમને વિનય પૂર્વક વંદન કર્યા અને ત્યાં અમે સંશયો પૂછવા લાગ્યાં. હવે નાગરાજ ધરણે તે ભગવંતોને પૂછ્યું, “હું સુલભ બોધિવાળો છું કે દુર્લભ બોધિવાળો ? અહીંથી ઉદ્ધર્તિત થઈને હું ક્યાં પેદા થઈશ ?” એટલે તેઓએ નાગરાજ ધરણને કહ્યું, “તું આ ઇન્દ્રપણાથી ઉદ્ધર્તિત થઈને ઐરવત વર્ષમાં અવસર્પિણીમાં ચોવીસમો તીર્થંકર થઈશ. અલ્લા, અક્કા, સતેરા, સૌત્રામણિ, ઇન્દ્રા અને ઘનવિદ્યુતા એ તારી જે છ અગ્રમહિષીઓ છે તેમાંની અલ્લા સિવાય બાકીની પાંચ તારા ગણધર થશે. તેઓ પૈકી એક દેવી અલ્લા આજથી સાતમે દિવસે ઉદ્ધર્તિત થઈને આ ભારતવર્ષમાં એણીપુત્ર રાજાની પુત્રી થશે. અર્ધભરતના સ્વામી (કૃષ્ણ)ના પિતા સાથે ભોગો ભોગવીને, સંયમ સ્વીકારીને તે સિદ્ધિમાં જશે.”

એ સાંભળીને સન્તુષ્ટ થયેલો નાગરાજ ધરણ દેવીઓની સાથે જે પ્રમાણે આવ્યો હતો તે પ્રમાણે પાછો ગયો.

॥ आदिपुराण ॥

प्रास्ताविक :

आदिपुराण संस्कृत-साहित्य का एक अनुपम रत्न है। इसके कर्ता जिनसेनाचार्य हैं। ऐसा कोई विषय नहीं है जिसका इसमें प्रतिपादन न हो। यह पुराण है, महाकाव्य है, धर्मकथा है, धर्मशास्त्र है, राजनीतिशास्त्र है, आचारशास्त्र है, और युग की आद्यव्यवस्था को बतलाने वाला महान् इतिहास है।

* विषय-वस्तु :

युग के आदिपुरुष श्री भगवान् ऋषभदेव और उनके प्रथम पुत्र सम्राट् भरत चक्रवर्ती आदिपुराण के प्रधान नायक हैं। इन्हीं से सम्पर्क रखने वाले अन्य कितने ही महापुरुषों की कथाओं का भी इसमें समावेश हुआ है। प्रत्येक कथानायक का चरित्र-चित्रण इतना सुन्दर हुआ है कि वह यथार्थता की परिधि को न लाँघता हुआ भी हृदयग्राही मालूम होता है। हरे-भरे वन, वायु के मन्द-मन्द झकोरे से थिरकती हुई पुष्पित-पल्लवित लताएँ, कलकल करती हुई सरिताएँ, प्रफुल्ल कमलोद्भासित सरोवर, उत्तुंग गिरिमालाएँ, पहाड़ी, निर्झर, बिजली से शोभित श्यामल घनघटाएँ, चहकते हुए पक्षी, प्राची में सिन्दूररस की अरुणिमा को बिखेरने वाला सूर्योदय और लोक-लोचनाऽह्लादकारी चन्द्रोदय आदि प्राकृतिक पदार्थों का चित्रण कवि ने जिस चातुर्य पूर्वक किया है वह हृदय में भारी आह्लाद की अनुभूति कराता है।

तृतीय पर्व में चौदहवें कुलकर श्री नाभिराज के समय गगनांगण में सर्वप्रथम घनघटा छायी हुई दिखती है, उसमें बिजली चमकती है, मन्द-मन्द गर्जना होती है, सूर्य की सुनहरी रश्मियों के सम्पर्क से उसमें रंग-बिरंगे इन्द्रधनुष्य दिखायी देते हैं, कभी मध्यम और कभी तीव्र वर्षा होती है, पृथ्वि जलमय हो जाती है, मयूर नृत्य करने लगते हैं, चिरसन्तप्त चातक सन्तोष की साँस लेते हैं, और प्रकृष्ट वारिधारा वसुधातल में व्याकीर्ण हो जाती है। इस प्राकृतिक सौन्दर्य का वर्णन कवि ने जिस सरसता और सरलता के साथ किया है वह एक अध्ययन की वस्तु है। अन्य कवियों के काव्य में आप यही बात क्लिष्ट-बुद्धिगम्य शब्दों से परिवेष्टित पाते हैं और इसी कारण स्थूलपरिधान से आवृत कामिनी के सौन्दर्य की भाँति वहाँ प्रकृति का सौन्दर्य अपने रूप में प्रस्फुटित नहीं हो पाता है, परन्तु यहाँ कवि के सरल शब्द-विन्यास से प्रकृति की प्राकृतिक सुषमा परिधानावृत नहीं हो सकी है बल्कि सूक्ष्म...महीन वस्त्रावलि से सुशोभित किसी सुन्दरी के गात्र की अवदात आभा की भाँति अत्यन्त प्रस्फुटित हुई है।

श्रीमती और वज्रजंघ के भोगोपभोगों का वर्णन भोगभूमि की भव्यता का व्याख्यान, मरुदेवी के गात्र की गरिमा, भगवान् ऋषभदेव के जन्म-कल्याणक का दृश्य, अभिषेककालीन जल का विस्तार, क्षीरसमुद्र

का सौन्दर्य, भगवान् की बाल्य-क्रीडा, पिता नाभिराज की प्रेरणा से यशोदा और सुनन्दा के साथ विवाह करना, राज्यपालन, नीलांजना के विलय का निमित्त पाकर चार हजार राजाओं के साथ दीक्षा धारण करना, छह माह का योग समाप्त होने पर आहार के लिए लगातार छह माह तक भ्रमण करना, हस्तिनापुर में राजा सोमप्रभ और श्रेयांस के द्वारा इक्षुरस का आहार दिया जाना, तपोलीनता, नमि-विनमि की राज्य प्रार्थना, समूचे सर्ग में व्याप्त नानावृत्तमय विजयार्धगिरि की सुन्दरता, भरत और बाहुबली का महायुद्ध, सुलोचना का स्वयंवर, जय-कुमार और अर्ककीर्ति का अद्भुत युद्ध, आदि-आदि विषयों के सरस सालंकार-प्रवाहान्वित वर्णन में कवि ने जो कमाल किया है उससे पाठक का हृदय-मयूर सहसा नाच उठता है। बरबस मुख से निकलने लगता है—धन्य महाकवि धन्य ! गर्भकालिक वर्णन के समय षट् कुमारिकाओं और मरुदेवी के बीच प्रश्नोत्तर रूप में कवि ने जो प्रहेलिका तथा चित्रालंकार की छटा दिखलायी है वह आश्चर्य में डालने वाली वस्तु है।

यदि आचार्य जिनसेन स्वामी भगवान् का स्तवन करने बैठते हैं तो इतने तन्मय हुए दिखते हैं कि उन्हें समय की अवधि का भी भान नहीं रहता और एक-दो नहीं अष्टोत्तर हजार नामों से भगवान् का विशद सुयश गाते हैं। उनके ऐसे स्तोत्र आज सहस्रनाम स्तोत्र के नाम से प्रसिद्ध हैं। वे समवसरण का वर्णन करते हैं तो पाठक और श्रोता दोनों को ऐसा विदित होने लगता है मानो हम साक्षात् समवसरण का ही दर्शन कर रहे हैं। चतुर्भेदात्मक ध्यान के वर्णन से पूरा सर्ग भरा हुआ है। उसके अध्ययन से ऐसा लगने लगता है कि मानो अब मुझे शुक्लध्यान होने वाला ही है और मेरे समस्त कर्मों की निर्जरा होकर मोक्ष प्राप्त हुआ ही चाहता है। भरत चक्रवर्ती की दिग्विजय का वर्णन पढ़ते समय ऐसा लगने लगता है कि जैसे मैं गंगा, सिन्धु, विजयार्ध, वृषभाचल हिमाचल आदि का प्रत्यक्ष अवलोकन कर रहा हूँ।

भगवान् आदिनाथ जब ब्राह्मी, सुन्दरी-पुत्रियों और भरत, बाहुबली आदि को लोककल्याणकारी विविध विद्याओं की शिक्षा देते हैं तब ऐसा प्रतीत होता है मानो एक सुन्दर विद्यामन्दिर है और उसमें शिक्षक के स्थान पर नियुक्त भगवान् ऋषभदेव शिष्य-मण्डली के लिए शिक्षा दे रहे हों। कल्पवृक्षों के नष्ट हो जाने से त्रस्त मानव-समाज के लिए जब भगवान् सान्त्वना देते हुए षट्कर्म की व्यवस्था भारत-भूमि पर प्रचारित करते हैं, देश-प्रदेश, नगर, स्व और स्वामी आदि का विभाग करते हैं तब-तब ऐसा जान पड़ता है कि भगवान् सन्तस्त मानव-समाज का कल्याण करने के लिए स्वर्ग से अवतीर्ण हुए दिव्यावतार ही हैं। गर्भान्वय, दीक्षान्वय, कर्त्तव्य आदि क्रियाओं का उपदेश देते हुए भगवान् जहाँ जनकल्याणकारी व्यवहार-धर्म का प्रतिपादन करते हैं वहाँ संसार की ममता-माया से विरक्त कर इस मानव को परम निवृत्ति की ओर जाने का भी उन्होंने उपदेश दिया है। सम्राट् भरत दिग्विजय के बाद आश्रित राजाओं की जिस राजनीति का उपदेश करते हैं वह क्या कम गौरव की बात है ? यदि आज के जननायक उस नीति को अपनाकर प्रजा का पालन करें तो यह निःसन्देह कहा जा सकता है कि सर्वत्र शान्ति छा जाये और अशान्ति के काले बादल कभी के क्षत-विक्षत हो जायें। अन्तिम पर्वों में गुणभद्राचार्य ने जो श्रीपाल आदि का वर्णन किया है उसमें यद्यपि कवित्व की मात्रा कम है तथापि प्रवाहबद्ध वर्णन-शैली पाठक के मन को विस्मय में डाल देती है। कहने का तात्पर्य यह है कि श्री जिनसेन स्वामी और उनके शिष्य गुणभद्राचार्य ने इस महापुराण के निर्माण में जो कौशल दिखाया है वह अन्य कवियों के लिए ईर्ष्या की वस्तु है। यह महापुराण समस्त जैनपुराण-साहित्य का शिरोमणि है। इसमें सभी अनुयोगों का विस्तृत वर्णन है। आचार्य जिनसेन से उत्तरवर्ती ग्रन्थकारों ने इसे बड़ी श्रद्धा की दृष्टि से देखा है जो आगे चलकर आर्ष नाम से प्रसिद्ध हुआ और जगह-जगह 'तदुक्तं आर्षे' इन शब्दों के साथ इसके श्लोक उद्धृत मिलते हैं। इसके प्रतिपाद्य

विषय को देखकर यह दृढ़ता पूर्वक कहा जा सकता है कि जो अन्यत्र ग्रन्थों में प्रतिपादित है वह इसमें प्रतिपादित है और जो इसमें प्रतिपादित नहीं है, वह अन्यत्र कहीं भी प्रतिपादित नहीं है।

* कथानायक :

महापुराण के कथानायक त्रिषष्टिशलाकापुरुष हैं। २४ तीर्थकर, १२ चक्रवर्ती, ९ बलभद्र, ९ नारायण और ९ प्रतिनारायण—ये त्रेसठ ‘शलाकापुरुष’ कहलाते हैं। इनमें से आदिपुराण में प्रथम तीर्थकर श्री ऋषभनाथ और उनके पुत्र प्रथम चक्रवर्ती भरत का ही वर्णन हो पाया है। अन्य पुरुषों का वर्णन गुणभद्राचार्य प्रणीत उत्तरपुराण में हुआ है। आचार्य जिनसेन स्वामी ने जिस रीति से प्रथम तीर्थकर और भरत चक्रवर्ती का वर्णन किया है, यदि वह जीवित रहते और उसी रीति से अन्य कथानायकों का वर्णन करते तो यह महापुराण संसार के समस्त पुराणों तथा काव्यों से महान् होता। श्री जिनसेनाचार्य के देहावसान के बाद गुणभद्राचार्य ने अवशिष्ट भाग को अत्यन्त संक्षिप्त रीति से पूर्ण किया है परन्तु संक्षिप्त रीति से लिखने पर भी उन्होंने सारपूर्ण समस्त बातों का समुल्लेख कर दिया है। वह एक श्लाघनीय समय था कि जब शिष्य अपने गुरुदेव के द्वारा प्रारब्ध कार्य को पूर्ण करने की शक्ति रखते थे।

भगवान् ऋषभदेव इस अवसर्पिणी काल के चौबीस तीर्थकरों में आद्य तीर्थकर थे। तृतीय काल के अन्त में जब भोगभूमि की व्यवस्था नष्ट हो चुकी थी और कर्मभूमि की रचना प्रारम्भ हो रही थी, तब उस सन्धिकाल में अयोध्या के अन्तिम मनु-कुलकर श्री नाभिराज के घर उनकी पत्नी मरुदेवी से इनका जन्म हुआ था। आप जन्म से ही विलक्षण प्रतिभा के धारक थे। कल्पवृक्षों के नष्ट हो जाने के बाद बिना बोये धान से लोगों की आजीविका होती थी; परन्तु कालक्रम से जब वह धान भी नष्ट हो गया तब लोग भूख-प्यास से अत्यन्त क्षुभित हो उठे और सब नाभिराज के पास पहुँचकर ‘त्राहि-त्राहि’ करने लगे। नाभिराज शरणागत प्रजा को भगवान् ऋषभनाथ के पास ले गये। लोगों ने अपनी करुण-कथा उनके समक्ष प्रकट की। प्रजाजनों की विह्वल दशा देखकर भगवान् की अन्तरात्मा द्रवीभूत हो उठी। उन्होंने उसी समय अवधिज्ञान से विदेहक्षेत्र की व्यवस्था का स्मरण कर इस भरतक्षेत्र में वही व्यवस्था चालू करने का निश्चय किया। उन्होंने असि (सैनिक कार्य), मसि (लेखन कार्य), कृषि (खेती), विद्या (संगीत-नृत्यगान आदि), शिल्प (विविध वस्तुओं का निर्माण) और वाणिज्य (व्यापार) —इन छह कार्यों का उपदेश दिया तथा इन्द्र के सहयोग से देश, नगर, ग्राम आदि की रचना करवायी। भगवान् के द्वारा प्रदर्शित छह कार्यों से लोगों की आजीविका चलने लगी। कर्मभूमि प्रारम्भ हो गयी। उस समय की सारी व्यवस्था भगवान् ऋषभदेव ने अपने बुद्धिबल से की थी, इसलिए वह आदि-पुरुष, ब्रह्मा, विधाता आदि संज्ञाओं से व्यवहृत हुए।

नाभिराज की प्रेरणा से उन्होंने कच्छ, महाकच्छ राजाओं की बहनों यशस्वती और सुनन्दा के साथ विवाह किया। नाभिराज के महान् आग्रह से राज्य का भार स्वीकृत किया। आपके राज्य से प्रजा अत्यन्त सन्तुष्ट हुई। कालक्रम से यशस्वती की कूख से भरत आदि १०० पुत्र तथा ब्राह्मी नामक पुत्री हुई और सुनन्दा की कूख से बाहुबली पुत्र तथा सुन्दरी नामक पुत्री उत्पन्न हुई। भगवान् ऋषभदेव ने अपने पुत्र-पुत्रियों को अनेक जनकल्याणकारी विद्याएँ पढ़ायी थीं जिनके द्वारा समस्त प्रजा में पठन-पाठन की व्यवस्था का प्रारम्भ हुआ था।

नीलांजना का नृत्य-काल में अचानक विलीन हो जाना भगवान् के वैराग्य का कारण बन गया। उन्होंने बड़े पुत्र भरत को राज्य तथा अन्य पुत्रों को यथायोग्य स्वामित्व देकर प्रव्रज्या धारण कर ली। चार हजार अन्य राजा भी उनके साथ प्रव्रजित हुए थे परन्तु वे क्षुधा, तृषा आदि की बाधा न सह सकने के कारण कुछ ही दिनों में भ्रष्ट हो गये। भगवान् ने प्रथमयोग छह माह का लिया था। छह माह समाप्त होने के बाद वे आहार के लिए निकले, परन्तु उस समय लोग, मुनियों को आहार किस प्रकार दिया जाता है, यह नहीं जानते थे। अतः

विधि से न मिलने के कारण आपको छह माह तक भ्रमण करना पड़ा। आपका यह विहार अयोध्या से उत्तर की ओर हुआ और आप चलते-चलते हस्तिनापुर जा पहुँचे। वहाँ के तत्कालीन राजा सोमप्रभ थे। उनके छोटे भाई का नाम श्रेयांस था। इस श्रेयांस का भगवान् ऋषभदेव के साथ पूर्वभव का सम्बन्ध था। वज्रजंघ की पर्याय में यह उनकी श्रीमती नाम की स्त्री था। उस समय इन दोनों ने एक मुनिराज के लिए आहार दिया था। श्रेयांस को जाति-स्मरण होने से वह सब घटना स्मृत हो गयी। इसलिए उसने भगवान् को देखते ही पडगाह लिया और इक्षुरस का आहार दिया। वह आहार वैशाख सुदी तृतीया को दिया गया था तभी से इसका नाम 'अक्षयतृतीया' प्रसिद्ध हुआ। राजा सोमप्रभ, श्रेयांस तथा उनकी रानियों का लोगों ने बड़ा सम्मान किया। आहार लेने के बाद भगवान् वन में चले जाते थे और वहाँ के स्वच्छ वायु-मण्डल में आत्मसाधना करते थे। एक हजार वर्ष के तपश्चरण के बाद उन्हें दिव्यज्ञान-केवलज्ञान प्राप्त हुआ। अब वे सर्वज्ञ हो गये, संसार के प्रत्येक पदार्थ को स्पष्ट जानने लगे।

उनके पुत्र भरत प्रथम चक्रवर्ती हुए। उन्होंने चक्रवर्त्तन के द्वारा षट्खण्ड भरतक्षेत्र को अपने अधीन किया और राजनीति का विस्तार करके आश्रित राजाओं को राज्य-शासन की पद्धति सिखलायी। उन्होंने ही ब्राह्मण वर्ण की स्थापना की। ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य और शुद्र ये चार वर्ण इस भारत में प्रचलित हुए। इसमें क्षत्रिय, वैश्य और शूद्र ये तीन वर्ण आजीविका के भेद से निर्धारित किये गये थे और ब्राह्मण व्रती के रूप में स्थापित हुए थे। सब अपनी-अपनी वृत्ति का निर्वाह करते थे, इसलिए कोई दुःखी नहीं था।

भगवान् ऋषभदेव ने सर्वज्ञ दशा में दिव्य ध्वनि के द्वारा संसार के भूले-भटके प्राणियों को हित का उपदेश दिया। उनका समस्त आर्यखण्ड में विहार हुआ था। आयु के अन्तिम समय वे कैलास पर्वत पर पहुँचे और वहीं से उन्होंने निर्वाण प्राप्त किया। भरत चक्रवर्ती यद्यपि षट्खण्ड पृथ्वि के अधिपति थे, फिर भी उसमें आसक्त नहीं रहते थे। यही कारण था कि जब उन्होंने गृहवास से विरक्त होकर प्रव्रज्या-दीक्षा धारण की तब अन्तर्मुहूर्त में ही उन्हें केवलज्ञान हो गया था। केवलज्ञानी भरत ने भी आर्य देशों में विहार कर समस्त जीवों को हित का उपदेश दिया और आयु के अन्त में निर्वाण प्राप्त किया।

* भगवान् ऋषभदेव और भरत का जैनेतर पुराणादि में उल्लेख :

भगवान् ऋषभदेव और सम्राट् भरत ही आदिपुराण के प्रमुख कथानायक हैं। उनका वर्तमान पर्याय-सम्बन्धी संक्षिप्त विवरण उपर लिखे अनुसार है। भगवान् ऋषभदेव और सम्राट् भरत इतने अधिक प्रभावशाली पुण्य पुरुष हुए हैं कि उनका जैनग्रन्थों में तो उल्लेख आता ही है, उसके सिवाय वेद के मन्त्रों, जैनेतर पुराणों, उपनिषदों आदि में भी उल्लेख मिलता है। भागवत में भी मरुदेवी, नाभिराय, ऋषभदेव और उनके पुत्र भरत का विस्तृत विवरण दिया है। यह दूसरी बात है कि वह कितने ही अंशों से भिन्न प्रकार से दिया गया है। इस देश का भारत नाम भी भरत चक्रवर्ती के नाम से ही प्रसिद्ध हुआ है।

निम्नांकित' उद्धरणों से हमारे उक्त कथन की पुष्टि होती है—

“अग्निध्रसूनो नभिस्तु ऋषभोऽभूत् सुतो द्विजः। ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताद् वरः॥३९॥

सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं महाप्राज्यमास्थितः। तपस्तेपे महाभागः पुलहाश्रमसंशयः॥४०॥

हिमाह्वं दक्षिणं वर्ष भरताय पिता ददौ। तस्मात्तु भारतं वर्ष तस्य नाम्ना महात्मनः”॥ ४१॥

—मार्कण्डेयपुराण, अध्याय ४०

“हिमाह्वयं तु यद्वर्ष नाभेरासीन्महात्मनः। तस्यर्षभोऽभवत्पुत्रो मरुदेव्या महाद्युतिः॥३७॥

ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रः शताग्रजः। सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं भरतं पृथिवीपतिः”॥३८॥

—कूर्मपुराण, अध्याय ४१

“जरामृत्युभयं नास्ति धर्माधमौ युगादिकम्। नाधर्मं मध्यमं तुल्या हिमादेशात् नान्धितः॥१०॥
 ऋषभो मरुदेव्यां च ऋषभाद् भरतोऽभवत्। ऋषभोदात्तश्रीपुत्रे शाल्यग्रामे हरिं गतः॥११॥
 भरताद् भारतं वर्षं भरतात् सुमतिस्त्वभूत्॥”

-अग्निपुराण, अध्याय १०

नाभिस्त्वजनयत्पुत्रं मरुदेव्या महाद्युतिः। ऋषभं पार्थिवश्रेष्ठं सर्वक्षत्रस्य पूर्वजम्॥ ४०॥
 ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताग्रजः। सोऽभिषिच्यथ भरतं पुत्रं प्रावाज्यमास्थितः॥४१॥
 हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय न्यवेदयत्। तस्माद् भारतं वर्षं तस्य नाम्ना विदुर्बुधाः॥४२॥

-वायुमहापुराण पूर्वार्ध, अध्याय ३३

“नाभिस्त्वजनयत् पुत्रं मरुदेव्या महाद्युतिम्॥५९॥

ऋषभं पार्थिवं श्रेष्ठं सर्वक्षत्रस्य पूर्वजम्। ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताग्रजः॥६०॥
 सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं महाप्रावाज्यमास्थितः। हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं तस्य नाम्ना विदुर्बुधाः॥ ६१॥”

-ब्रह्माण्डपुराण पूर्वार्ध, अनुषङ्गःपाद, अध्याय १४

“नाभिर्मरुदेव्यां पुत्रमजनयत् ऋषभनामानं तस्य भरतः पुत्रश्च तावदग्रजः तस्य भरतस्य पिता ऋषभः
 हेमाद्रेर्दक्षिणं वर्षं महद् भारतं नाम शशास।”

- वाराहपुराण, अध्याय ७४

“नाभेर्निसर्गं वक्ष्यामि हिमांकेडस्मिन्निबोधत। नाभिस्त्वजनयत् पुत्रं मरुदेव्यां महामतिः॥१९॥
 ऋषभं पार्थिवश्रेष्ठं सर्वक्षत्रस्य पूजितम्। ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताग्रजः॥२०॥
 सोऽभिषिच्यथ ऋषभो भरतं पुत्रवत्सलः। ज्ञानं वैराग्यमाश्रित्य जित्वेन्द्रियमहोरगान्॥२१॥
 सर्वात्मनात्मन्यास्थाप्य परमात्मानमीश्वरम्। नग्नो जटो निराहारोऽचीरी ध्वान्तगतो हि सः॥२२॥
 निराशस्त्यक्तसंदेहः शैवमाप परं पदम्। हिमाद्रेर्दक्षिणं वर्षं भरताय न्यवेदयत्॥ २३॥
 तस्मात् भारतं वर्षं तस्य नाम्ना विदुर्बुधाः।”

-लिङ्गपुराण, अध्याय ४७

“न ते स्वस्ति युगावस्था क्षेत्रेष्वष्टसु सर्वदा। हिमाह्वं तु वै वर्षं नाभेरासीन्महात्मनः॥२७॥
 तस्यर्षभोऽभवत्पुत्रो मरुदेव्यां महाद्युतिः। ऋषभाद्भरतो जज्ञे ज्येष्ठः पुत्रशतस्य सः॥२८॥”

- विष्णुपुराण, द्वितीयांश, अध्याय १

“नाभेः पुत्रश्चय ऋषभः ऋषभाद् भरतोऽभवत्। तस्य नाम्ना त्विदं वर्षं भारतं चेति कीर्त्यते॥५७॥”

-स्कन्धपुराण, माहेश्वरखण्ड, कौमारखण्ड, अध्याय ३७

* भगवान् ऋषभदेव और ब्रह्मा :

लोक में ब्रह्मा नाम से प्रसिद्ध जो देव है वह जैन-परम्परानुसार, भगवान् ऋषभदेव को छोड़कर दूसरा नहीं है। ब्रह्मा के अन्य अनेक नामों में निम्नलिखित नाम अत्यन्त प्रसिद्ध हैं :

हिरण्यगर्भ, प्रजापति, लोकेश, नाभिज, चतुरानन, स्रष्टा, स्वयम्भू । इनकी यथार्थ संगति भगवान् ऋषभदेव के साथ ही बैठती है। जैसे :

- हिरण्यगर्भ** - जब भगवान् माता मरूदेवी के गर्भ में आये थे, उसके छह माह पहले से अयोध्या नगर में हिरण्य-सुवर्ण तथा रत्नों की वर्षा होने लगी थी, इसलिए आपका हिरण्यगर्भ नाम सार्थक है।
- प्रजापति** - कल्पवृक्षों के नष्ट हो जाने के बाद असि, मसि, कृषि आदि छह कर्मों का उपदेश देकर आपने ही प्रजा की रक्षा की थी, इसलिए आप प्रजापति कहलाते थे।
- लोकेश** - समस्त लोक के स्वामी थे, इसलिये लोकेश कहलाते थे।
- नाभिज** - नाभिराज नामक चौदहवें मनु से उत्पन्न हुए थे, इसलिए नाभिज कहलाते थे।
- चतुरानन** - समवसरण में चारों ओर से आपका दर्शन होता था, इसलिए आप चतुरानन कहे जाते थे।
- स्रष्टा** - भोगभूमि नष्ट होने के बाद देश, नगर आदि का विभाग, राजा, प्रजा, गुरु, शिष्य आदि का व्यवहार, विवाह-प्रथा आदि के आप आद्य प्रवर्तक थे, इसलिए स्रष्टा कहे जाते थे।
- स्वयंभू** - दर्शन-विशुद्धि आदि भावनाओं से अपने आत्मा के गुणों का विकास कर स्वयं ही आद्य तीर्थंकर हुए थे, इसलिए स्वयंभू कहलाते थे।

॥ आदिपुराण ॥

प्रास्ताविक :

श्री जिनसेनाचार्य रचित महापुराण का आदि अंग आदिपुराण है। उसमें प्रथम तीर्थंकर श्री ऋषभदेव और उनके प्रथम पुत्र भरत चक्रवर्ती के जीवनचरित्र का वर्णन किया गया है। अत्र निर्दिष्ट आदिपुराण के सैंतालीसवें पर्व के श्लोकों में भरत चक्रवर्ती श्री ऋषभदेव भगवान् को कैलास पर्वत पर वंदन करने के लिए आते हैं। ऐसे उल्लेख प्राप्त होते हैं। यहाँ अष्टापद को कैलास पर्वत के रूप में दर्शाया गया है।

तद्ययं संसृतेर्हेतुं परित्यज्य गृहाश्रमम् । दोषदुःखजरामृत्युपापप्रार्य भयावहं ॥३१३॥ शक्तिमन्तस्समासन्नविनेया विदितागमाः । गुप्त्यादिषड्विधं सम्यगनुगत्य यथोचितं ॥३१४॥ प्रोक्तोपेक्षादिभेदेषु वीतरागादिकेषु च । पुलकादिप्रकारेषु व्यपेतागारकादिषु ॥३१५॥ प्रमत्तादिगुण-स्थानविशेषेषु च सुस्थिताः । निश्चयवहारोक्तमुपाध्वं मोक्षमुत्तमम् ॥३१६॥ तथा गृहाश्रमस्थाश्च सम्यग्दर्शनपूर्वकं । दानशीलोपवासाहर्दादिपूजोपलक्षिताः ॥३१७॥ आश्रितैकादशोपासकव्रताः सुशुमाशयाः । संप्राप्तपरमस्थानसप्तकाः संतु धीधनाः ॥३१८॥ इति सत्तत्त्वसंदर्भगर्भवाग्विभवात्प्रभो । ससभोभरताधीशः सर्वमेवमन्यत ॥३१९॥ त्रिज्ञाननेत्रसम्यक्त्व-शुद्धिभाग्देशसंयतः । स्त्रष्टारमभिवंद्यायात्कैलासान्नगरोत्तमम् ॥३२०॥ जगत्त्रितयनाथोऽपि धर्मक्षेत्रेष्वनारतं । उप्त्वा सद्धर्मबीजानि न्यषिंचद्धर्मवृष्टिभिः ॥३२१॥ सतां सत्फलसंप्राप्त्यै विहरन्स्वगणैः समं । चतुर्दशदिनो-

दोष, दुःख, बुढ़ापा, मरण और पाप भरे हुये हैं और जो भयानक हैं ऐसे इस गृहस्थाश्रम को, छोड़ो ॥३१३॥ तुम लोग भक्तिमान हो, निकट भव्य हो और आगम वा शास्त्रों को अच्छी तरह जानते हो इसलिये अपनी अपनी योग्यतानुसार गुप्ति, समिति, धर्म अनुप्रेक्षा, परिषहजय और चारित्र इन छहों को अच्छी तरह पालन करो ॥३१४॥ उपेक्षा संयम और वीतराग संयम को पालन करनेवाले जो मुनि हैं तथा पुलाक, बकुश, कुशील, निर्गन्ध, स्नातक आदि जो मुनियों के भेद हैं, उनमें से किसी एक अवस्था को धारण करो ॥३१५॥ तथा प्रमत्त आदि जो उच्च गुणस्थान हैं उनमें अनुक्रम से निवास करो और इस तरह निश्चय तथा व्यवहार दो प्रकार के कहे हुये मोक्ष का सेवन करो अर्थात् दोनों तरह की मोक्ष प्राप्त करो ॥३१६॥ इसी तरह जो गृहस्थाश्रम में रहनेवाले हैं, वे दान, शील, उपवास, और अरहंतादि परमेष्ठियों की पूजा करें ॥३१७॥ शुभ परिणामों से श्रावकों की कही हुई ग्यारह प्रतिमाओं का पालन करें और वे ही बुद्धिमान सातों परमस्थानों को प्राप्त हों ॥३१८॥ इस तरह भरतेश्वर ने तत्त्वों की रचना से भरी हुई भगवान की बचन रूपी विभूति सुनी और उसे सुनकर सब सभा के साथ-साथ ज्योंका त्यों माना अर्थात् उनपर पूर्ण श्रद्धान् किया ॥३१९॥ मतिज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान इन तीनों ज्ञानरूपी नेत्रों को तथा सम्यग्दर्शन की विशुद्धि को धारण करनेवाला और देशसंयमी महाराज भरत आदि ब्रह्मा श्री ऋषभदेव की वंदना कर कैलासपर्वत से अपने उत्तम अयोध्या नगर को आया ॥३२०॥ इधर तीनों लोकों के स्वामी भगवान् ऋषभदेव ने निरन्तर ही धर्मक्षेत्र में सद्धर्म

पेतसहस्रान्दोनपूर्वकं ॥३२२॥ लक्षं कैलासमासाद्य श्रीसिद्धशिखरांतरे । पौर्णमासीदिने पौषे निरिच्छः समुपाविशत् ॥३२३॥ तदा भरतराजेन्द्रो महामंदरभूधरं । आप्राग्भारं व्यलोकिष्ट स्वप्ने दैर्घ्येण संस्थितं ॥३२४॥ तदैव युवराजोऽपि स्वर्गदित्य महौषधिः । द्रुमश्छित्त्वा नृणां जन्मरोगं स्वयान्तमैक्षत ॥३२५॥ कल्पद्रुममभीष्टार्थं दत्वा नृभ्यो निरंतरं । गृहेट् निशामयामास स्वर्गप्राप्तिमुद्यतं ॥३२६॥ रत्नद्वीपं जिघृक्षुभ्यो नानारत्नकदंबकं । प्रादायाभ्रगमोद्युक्तमद्राक्षीत्सचिवाग्रिमः ॥३२७॥ वज्रपंजरमुद्भिद्य कैलासं गणवैरिणं । उल्लंघयितुमुद्यतं सेनापतिमपश्यत ॥३२८॥ आलुलोके बुधोऽनंतवीर्यः श्रीमान् जयात्मजः । यान्तं त्रैलोक्यमाभास्य सतारं तारकेश्वरं ॥३२९॥ यशस्वतीसुनंदाभ्यां सार्द्धं शक्रमनःप्रिया । शोचंती-श्रिरमद्राक्षीत्सुभद्रा स्वप्नगोचरा ॥३३०॥ वाराणसीपतिश्चित्रांगदोऽप्यालोकाकुलः । खमुत्पतंतं भास्वंतं प्रकाश्य धरणीतलं ॥३३१॥ एवं आलोकितस्वप्ना राजराजपुरस्सराः । पुरोधसं फलं तेषामपृच्छन्नयमोदये ॥३३२॥ कर्माणि हत्वा निर्मूलं मुनिभिर्बहुभिः समं । पुरोः सर्वेऽपि शंसन्ति स्वप्नाः स्वर्गाप्रगामितां ॥३३३॥ इति स्वप्नफलं तेषां भाषमाणे पुरोहिते । तदैवानंदनामैत्य भर्तुः स्थितिमवेदयत् ॥३३४॥ ध्वनौ भगवता दिव्ये संहते मुकुलीभवत् ! करांबुजा सभा जाता पूष्णीव सरसीत्यससौ ॥३३५॥ तदाकर्णनमात्रेण सत्वरः सर्वसंगतः । चक्रवर्ती तमभ्येत्य त्रिःपरीत्य कृतस्तुतिः ॥३३६॥ महामहमहापूजां भक्त्या निरवर्तयन्स्वयं । चतुर्दश दिनान्येवं भगवंतमसेवत ॥३३७॥ माघकृष्णचतुर्दश्यां भगवान्

का बीज बोया और धर्मवृष्टि के द्वारा उसे सींचा ॥३२१॥ सज्जनों को मोक्षरूप उत्तम फल मिलने के लिये उन्होंने अपने गणधरों के साथ-साथ एक हजार वर्ष और चौदह दिन कम एक लाख पूर्व विहार किया । (उनकी चौरासी लाख पूर्व की आयु थी उसमें से बीस लाख पूर्व कुमार काल के, तिरसठलाख पूर्व राज्य अवस्था के, एक हजार वर्ष तपश्चरण के, एक हजार वर्ष और चौदह दिन कम एक लाख पूर्व विहार के और चौदह दिन योगनिरोध के थे) जब आयु के चौदह दिन बाकी रहे तब योगों का निरोधकर पोष शुक्ल पौर्णमासी के दिन श्रीशिखर और सिद्धशिखर के बीच में कैलास पर्वत पर पद्मासन से विराजमान हुये ॥३२२-३२३॥ जिस दिन भगवान् योग निरोधकर कैलास पर विराजमान हुये उसी दिन महाराज भरत ने स्वप्न में देखा कि सुमेरुपर्वत लम्बा होकर सिद्धक्षेत्र तक पहुँच गया है ॥३२४॥ उसी दिन युवराज अर्ककीर्ति ने भी स्वप्न में देखा कि एक महौषधि का पेड़ स्वर्ग से आया था और मनुष्यों का जन्म रोग नष्टकर फिर स्वर्ग में चला गया ॥३२५॥ उसी दिन गृहपति ने देखा कि एक कल्पवृक्ष लोगों को सदा उनकी इच्छानुसार पदार्थ देता था परन्तु अब वह स्वर्ग जाने के लिये तैयार हुआ है ॥३२६॥ मुख्यमंत्री ने स्वप्न में देखा कि एक रत्नद्वीप चाहनेवाले लोगों के लिये अनेक तरह के रत्नसमूह देकर अब आकाश में जाने के लिये तैयार हुआ है ॥३२७॥ सेनापतिने देखा कि एक सिंह वज्र के पिंजरे को तोड़कर कैलास पर्वत को उल्लंघन करने के लिये तैयार हुआ है ॥३२८॥ जयकुमार के पुत्र श्रीमान् बुद्धिमान अनंतवीर्य ने स्वप्न में देखा कि चंद्रमा तीनों लोकों को प्रकाशकर ताराओं सहित जा रहा है ॥३२९॥ चक्रवर्ती की रानी सुभद्रा ने स्वप्न में देखा कि श्री ऋषभदेव की रानी यशस्वती और सुनंदा के साथ-साथ बैठी हुई इन्द्राणी बहुत देर तक शोक कर रही है ॥३३०॥ बनारस के राजा चित्रांगद ने भी व्याकुल होकर यह स्वप्न देखा कि सूर्य पृथ्वी का प्रकाश कर आकाश की ओर उड़ा जा रहा है ॥३३१॥ इस तरह भरतादि को लेकर सब लोगोंने स्वप्न देखे और सूर्योदय होते ही पुरोहित से उनके फल पूछे ॥३३२॥ पुरोहित ने कहा कि ये सब स्वप्न यही सूचित करते हैं कि भगवान् वृषभदेव सब कर्मों को बिल्कुल नाशकर अनेक मुनियों के साथ-साथ मोक्ष पधारेंगे ॥३३३॥ पुरोहित इन सब स्वप्नों का फल कह ही रहा था कि इतनेमें ही आनंद नाम का एक मनुष्य आया और उसने भगवान् वृषभदेव की सब हालत कही ॥३३४॥ उसने कहा कि जिस प्रकार सूर्य के अस्त हो जाने पर सरोवर के कमल सब मुकुलित हो जाते हैं उसी प्रकार भगवान की दिव्यध्वनि बंद हो जाने पर सब सभा हाथ जोड़े हुये मुकुलित हो रही है ॥३३५॥ यह समाचार सुनकर वह चक्रवर्ती बहुत ही शीघ्र सब लोगों के साथ-साथ कैलास पर्वत पर पहुँचा, उसने जाकर भगवान् की तीन प्रदक्षिणायें दीं, स्तुति की, भक्तिपूर्वक अपने हाथ से महामह नाम

भास्करोदये । मुहूर्तेऽभिजिति प्राप्तपल्यंको मुनिभिः समं ॥३३८॥ प्राग्दिङ्मुखस्तृतीयेन शुक्लध्यानेन रुद्धवान् । योगत्रितयमत्येन ध्यानेनाघातिकर्मणां ॥३३९॥ पंचह्रस्वस्वरोच्चारणप्रमाणेन संक्षयं । कालेन विद्धत्प्रांतगुणस्थानमधिष्ठितः ॥३४०॥ शरीरत्रितयापाये प्राप्य सिद्धत्वपर्ययं । निजाष्टगुणसंपूर्णः क्षणात्तनुवातकः ॥३४१॥ नित्यो निरंजनः किंचिदूनो देहादमूर्तिभाक् । स्थितः स्वसुखसाद्भूतः पश्यन्विश्वमनारतं ॥३४२॥ तदाऽऽगत्य सुराः सर्वे; प्रांतपूजाचिकीर्षया । पवित्रं परमं मोक्षसाधनं शुचि निर्मलं ॥३४३॥ शरीरं भर्तुरस्येति पराद्धर्मशिविकार्पितं । अग्नींद्ररत्नभा-भासिप्रोत्तुंङ्गमुकुटोद्भुवा ॥३४४॥ चंदनागरु-कर्पूरपारीकामीरजादिभिः । घृतक्षीरादिभिश्चाप्त वृद्धिना हुतभोजिना ॥३४५॥ जगद्गृहस्य सौगंध्यं संपाद्याभूतपूर्वकं । तदाकारोपमर्देन पर्यायांतरमानयन् ॥३४६॥ अभ्यर्चितामग्निकुंडस्य गंधपुष्पादिभिस्तथा । तस्य दक्षिणभागेऽभूदगणभृत्संस्क्रियानलः ॥३४७॥ तस्यापरस्मिन् दिग्भागे शेषकेवलिकायगः । एवं वह्नित्रयं भूमाववस्थाप्यामरेश्वराः ॥३४८॥ ततो भस्म समादाय पंचकल्याणभागिनः । वयं चैवं भवामेति स्वललाटे भुजद्वये ॥३४९॥ कंठे हृदयदेशे च तेन संस्पृश्य भक्तितः । तत्पवित्रतमं मत्वा धर्मरागरसाहिताः ॥३५०॥ तोषात्सपादयामांसुः संभूयानंदनाटकं । सप्तमोपासकाद्यास्ते सर्वेऽपि ब्रह्मचारिणः ॥३५१॥ गार्हपत्यामिध, पूर्वं परमाहवनीयकं । दक्षिणाग्निं ततो न्यस्य संध्यासु तिसृषु स्वयं ॥३५२॥ तच्छिखित्रयसान्निध्ये चक्रमातपवारणं ।

की महापूजा की और इसी तरह चौदह दिन तक भगवान की सेवा की ॥३३६-३३७॥ माघकृष्णा चतुर्दशी के दिन सूर्योदय के शुभ मुहूर्त और अभिजित् नक्षत्र में भगवान् वृषभदेव ने पूर्व दिशा की ओर मुँहकर अनेक मुनियों के साथ-साथ पर्यकासन विराजमान हुये, उन्होंने तीसरे सूक्ष्म-क्रियाप्रतिपाति नाम के शुक्ल ध्यान से मन बचन काय तीनों योगों का निरोध किया और फिर अंत के चौदहवें गुणस्थान में ठहरकर जितनी देर में अ, इ, उ, ऋ, लृ, इन पाँच ह्रस्व अक्षरों का उच्चारण होता है उतने ही समय में चौथे व्युपरत क्रियानिवृत्ति नाम के शुक्लध्यान से वेदनीय, आयु, नाम, गोत्र इन चारों अघाति कर्मों का नाश किया ॥३३८-३४०॥ औदारिक, तैजस, कार्मण इन तीनों शरीरों के नाश होनेसे उन्हें सिद्ध पर्याय प्राप्त हुई, सम्यक्त्व ज्ञान, दर्शन, वीर्य, सुख, सूक्ष्मत्व, अव्याबाध और अवगाहनत्व ये निजके आठ गुण पूरे-पूरे प्रकट हो गये, क्षणभर में ही (उसी समय में) तनुवात वलय में जा पहुँचे तथा वहाँ पर नित्य, निरंजन, अपने शरीर से कुछ कम, अमूर्त, आत्मा से उत्पन्न हुये सुख में तल्लीन और निरंतर संसार को देखते हुये विराजमान हुये ॥३४१-३४२॥ उसी समय मोक्षकल्याण की पूजा करने की इच्छा करते हुये सब देव आये, उन्होंने पवित्र, उत्कृष्ट, मोक्ष का साधन, स्वच्छ और निर्मल ऐसे भगवान के शरीर को बहुमूल्य पालकी में विराजमान किया । तदनन्तर जो अग्निकुमार जाति के देवों के इंद्र के रत्नों की कांति से देदीप्यमान ऐसे बड़े भारी मुकुट से उत्पन्न हुई है तथा चंदन, अगर, कपूर, केशर आदि सुगन्धित पदार्थों से और घी दूध आदि से बढ़ाई गई है ऐसी अग्नि से जो पहिले कभी देखने सुनने में नहीं आई ऐसी जगत्स्वरूपी धर की सुगंधी प्रगटकर उस शरीर का पहिला आकार नष्टकर दूसरा आकार बना दिया अर्थात् उसे भस्म कर दिया ॥३४३-३४६॥ गंध, पुष्प आदि द्रव्यों से उस अग्निकुंड की पूजा की तथा उसके दाईं ओर गणधर देवों के शरीर का अग्निसंस्कार किया और बाईं ओर तीर्थकर तथा गणधरों को छोड़कर बाकी बचे हुये केवलज्ञानियों के शरीर का अग्निसंस्कार किया । इस तरह इन्द्र ने पृथ्वी पर तीन तरह की वह्नि स्थापित की ॥३४७-३४८॥ तदनंतर सब देव और इन्द्रो ने बड़ी भक्ति से जिनके पाँचों कल्याणक हुये हैं ऐसे तीर्थकर भगवान् वृषभदेव के शरीर की भस्म उठाई और “हम भी ऐसे हों” यही सोचकर अपने माथे पर, दोनों भुजाओं में, गले में और छाती पर लगाई । उन्होंने वह भस्म बड़ी ही पवित्र मानी और उसे लगाकर, वे धर्म के रस में डूब गये ॥३४९-३५०॥ संतुष्ट होकर सबने मिलकर आनन्द नाटक किया और फिर उन्होंने श्रावकों को उपदेश दिया कि “तुम लोगों में से सातवें उपासकाध्ययन को पढ़नेवाले जो सात, आठ, नौ दश, ग्यारहवीं प्रतिमा के ब्रह्मचारी हैं उन्हें वे गार्हपत्य, परमाहवनीयक और दक्षिणाग्नि ये तीन अग्निकुण्ड बनाने चाहियें और उनमें सबेरे, दुपहर तथा शाम

जिनेन्द्रप्रतिमाचैवास्थाप्य मंत्रपुरत्सरं ॥३५३॥ तासिकालं समभ्यर्च्य गृहस्थैर्विहितादराः । भवतातिथयो
यूयमित्याचख्युरुपासकान् ॥३५४॥ स्नेहेनेष्टवियोगोत्थः प्रदीप्तः शोकपावकः । तदा प्रबुद्धमप्यस्य
चेतोऽधाक्षीदधीशितुः ॥३५५॥ गणी वृषभसेनाख्यस्तच्छोकापनिनीषया । प्राक्रंस्त वक्तुं सर्वेषां स्वेषां व्यक्तां
भवावलीम् ॥३५६॥ जयवर्मा भवे पूर्वं द्वितीयेऽभून्महाबलः । तृतीये ललितांगारख्यो वज्रजंघश्चतुर्थके ॥३५७॥
पंचमे भोगभूजोऽभूत षष्ठेऽयं श्रीघरोऽमरः । सप्तमे-सुविधिः क्षमाभृदष्टमेऽच्युतनायकः ॥३५८॥ नवमे वज्रनाभीशो
दशमेऽनुत्तरांत्यजः । ततोऽवतीर्य सर्वेद्रवंदिते वृषभोऽभवत् ॥३५९॥ धनश्रीरादिमे जन्मन्यतो निर्णायिकां ततः ।
स्वयंप्रभा ततस्तस्माच्छ्रीमत्यार्या ततोऽभवत् ॥३६०॥ स्वयंप्रभः सुरस्तस्मादस्मादपि च केशवः । ततः
प्रतींद्रयस्तस्माच्च धनदत्तोऽहमिंद्रतां ॥३६१॥ गतस्ततस्ततः श्रेयान् दानतीर्थस्य नायकः । आश्चर्यपंचकस्यपि
प्रथमोऽभूत्प्रवर्तकः ॥३६२॥ अतिगृद्धः पुरा पश्चान्नारकोऽनु चमूरकः । दिवाकरप्रभो देवस्तथा मतिवराह्वयः
॥३६३॥ ततोऽहमिंद्रस्तस्माच्च सुबाहुर्हमिंद्रतां । प्राप्य त्वं भरतो जातः षट्खंडाखंडपालकः ॥३६४॥

इन तीनों संध्याओं में स्वयं इन तीनों अग्निओं की स्थापना करनी चाहिये। उन तीनों अग्निओं के समीप ही चक्र, छत्र तथा श्री जिनेन्द्रदेव की स्थापना करनी चाहिये और तीनों समय मंत्र पूर्वक उनकी पूजा करनी चाहिये। इस तरह गृहस्थों के द्वारा आदर-सत्कार पाते हुये लोग अतिथि बनो। यह सब उपदेश इन्द्रने ब्रह्मचारियों को दिया ॥३५१-३५४॥ उस समय इष्ट के वियोग से उत्पन्न हुई और स्नेह से बढ़ी हुई भरत की शोकरूपी अग्नि जग उठी थी और वह उनके प्रबुद्ध हुए चित्त को भी जला रही थी ॥३५५॥ तब श्री वृषभसेन गणधर भरत के शोक को दूर करने की इच्छा से अपने सब लोगों के पहिले भव स्पष्ट रीति से कहने लगे ॥३५६॥ कि श्री वृषभदेव का जीव पहिले जयवर्मा था, दूसरे जन्म में राजा महाबल हुआ, तीसरे भव में ललितांग देव हुआ और चौथे भव में राजा सुविधि हुआ और आठवें भव में भोगभूमि में उत्पन्न हुआ, छठे में श्रीधर देव हुआ, सातवें में राजा वज्रजंघ हुआ ॥३५७॥ पाँचवें भव में भोगभूमि में उत्पन्न हुआ, छठे में श्रीधर देव हुआ, सातवें में राजा सुविधि हुआ, और आठवें भव में अच्युतस्वर्ग का इन्द्र हुआ ॥३५८॥ नौवें भव में राजा वज्रनाभि हुआ, दशवें भव में सर्वार्थसिद्धि में अहमिन्द्र हुआ और वहाँ से आकर सब इन्द्रों के द्वारा पूज्य ऐसा श्री वृषभदेव हुआ है ॥३५९॥ श्रेयानक जीव पहिले धनश्री था, दूसरे जन्म में निर्णायिका, तीसरे भव में स्वयंप्रभा देवी, चौथे भव में वज्रजंघ की रानी श्रीमती, पाँचवें भव में भोगभूमि में आर्या, छठे भव में स्वयंप्रभदेव, वहाँ से आकर सातवें भव में राजा सुविधि का पुत्र केशव, आठवें भव में सोलहवें स्वर्ग में प्रतीन्द्र, नौवें भव में वज्रनाभिचक्रवर्ती का गृहपति रत्न धनदत्त और फिर दशवें भव में अहमिन्द्र हुआ ॥३६०-३६१॥ वहाँ से आकर दानतीर्थ की प्रवृत्ति करनेवाला और पंचाश्चर्य का स्वामी यह राजा श्रेयान् हुआ ॥३६२॥ तेरा जीव पहिले राजा अतिगृद्ध था। दूसरे जन्म में नरक गया, तीसरे भव में सिंह, चौथे में दिवाकरप्रभ नाम का देव और पाँचवें भव में राजा वज्रजंघ का मतिवर नामका मंत्री हुआ था ॥३६३॥ छठे भव में अहमिन्द्र, सातवें भव में वज्रनाभि चक्रवर्ती का छोटा भाई सुबाहु हुआ। आठवें भव में अहमिन्द्र पद पाकर नौवें भव में छहों खण्ड पृथ्वी का पालन करनेवाला राजा भरत हुआ है ॥३६४॥

॥ પુરાણસાર સંગ્રહ ॥

વિગત : ઋષભદેવનું કૈલાસ ઉપર નિર્વાણનો ઉલ્લેખ

પ્રસ્તાવના :

પુરાણસાર સંગ્રહ સકલકીર્તિ ભટ્ટારક કૃત દિગંબર સાહિત્યનો અનુપમ ગ્રંથ છે. તેના પાંચમાં સર્ગમાં ભગવાન ઋષભદેવના જીવન વિષયક માહિતી જોવા મળે છે.

પञ्चमः सर्गः

जिनेन्द्रोऽपि हितं धम्मं प्रजाभ्यो देशयन्महीम् ।
 तारयंश्च बहून्भव्यान् विजहार निरञ्जनः ॥१॥
 आसंश्चतुशीतिश्च गणा 'गणभृतोऽपि च ।
 तावन्त्येव सहस्राणि मुनीनां मोक्षकाङ्क्षिणाम् ॥२॥
 आर्यिकाणां सहस्राणि त्रिंशद् दशगुणानि तु ।
 तथोक्तानि तु पञ्चाशत्सहस्राण्यधिकानि च ॥३॥
 श्रावकाणां सहस्राणि त्रिंशद् दशगुणानि तु ।
 श्राविकाणां प्रमाणं तु सहस्रैः शतपञ्चकैः ॥४॥
 ययुः पूर्वसहस्राणि शताभ्यस्तानि विंशतिः ।
 कौमारेऽतस्त्रयः षष्टिः राज्यस्यैकं च संयमे ॥५॥

उक्तञ्च—

सप्ततिलक्षा कोटिः पट्पञ्चाशत्सहस्रसंयुक्ता ।
 पूर्वस्य तु प्रमाणं बोद्धव्या वर्षकोटीनाम् ॥६॥
 ॥७०५६००००००००००॥

नक्षत्रं चोत्तराषाढं माङ्गल्येषु च सप्तसु ।
 निर्वाणमभिजिद्योगे पुरुदेवस्य पूज्यते ॥७॥

उक्तञ्च—

स्वर्गावतरणं जन्म विवाहराज्याभिषેकનિઃક્રમણમ્ ।
 કેવલબોધો નિર્વાણં સપ્ત ચ મજ્જલાનિ પુરોઃ ॥૮॥

अथाऽन्तेऽष्टापदं शैलं देवेन्द्रैर्बहुशोऽर्चितः ।
 चतुर्विधेन संघेन सहारुह्य जिनेश्वरः ॥९॥
 सहस्रैर्दशभिः सार्द्धमृषिभिः सन्निविष्टवान् ।
 चतुर्दशदिनादूर्ध्वं प्राप्य स्थानं चतुर्दशम् ॥१०॥
 पूर्वाह्णे शेषकर्मान्तं कृत्वा लोकं प्रकम्पयन् ।
 अव्याबाधं सुखं क्षेमं सम्प्रापत्परमं पदम् ॥११॥
 ततः सदेविका इन्द्रा आगम्य चतुरष्टकाः ।
 शरीरमहिमां तस्य महर्ध्यां चक्रुरन्तिमाम् ॥१२॥

उक्तञ्च—

दशभवनेन्द्रा द्वादश कल्पेन्द्रा व्यन्तराऽमरेन्द्रास्त्वष्टौ ।
 ज्योतिष्केन्द्रौ द्वाविति द्वात्रिंशत्सम्मिता इन्द्राः ॥१३॥
 राजराजोऽपि तज्ज्ञात्वा स्वप्नैरुक्तः पुरोधसा ।
 ससैन्यस्तूर्णमागत्य जिनदेहमपूजयन् ॥१४॥
 ततोऽग्नीन्द्रकिरीटस्थचूडामणिजवह्निना ।
 दग्ध्वा निर्वाप्य तद्देहं गन्धाम्बुकुसुमाक्षतैः ॥१५॥
 गणेशामार्षभाणाञ्च चितां संस्कृत्य दक्षिणे ।
 शेषाणां वामके पार्श्वे त्रीनप्यग्नीन् समर्चयत् ॥१६॥
 अथेन्द्रा नृपतीन्द्राय कृत्वा हस्तप्रसारणम् ।
 आश्वास्याभाष्य मधुरं गणेशस्तं समर्पयन् ॥१७॥
 ततो वृषभसेनस्तं विलपन्तं वियोगतः ।
 अनुशास्ति स्म राजेन्द्रमितिहासमिमं ब्रुवन् ॥१८॥
 अस्माकमर्हतश्चापि सम्बन्धं शृणु राजराट् ।
 चित्रसंसारकान्तारे भवादारब्धमाप्तवान् ॥१९॥
 यदासीद् वज्रजङ्घोऽयं भगवानष्टमे भवे ।
 तदा मतिवरो मन्त्री तस्याभूस्त्वं हिते रतः ॥२०॥
 सैन्येशोऽकम्पनो यश्च सोऽयं बाहुबली नृपः ।
 स्वसा याऽनुन्दरी तस्य सेयं ब्राह्मी तव स्वसा ॥२१॥
 योऽभूदानन्दपुरोधा स इह सुन्दरसुन्दरी ।
 पुत्रा ये वीरबाह्वाद्याः श्रीमत्यास्ते वयं नृपेद् ॥२२॥
 वयं कृत्वा तपः सम्यगाराधितचतुष्टयाः ।
 आद्यग्रैवेयके सर्वे चाहमिन्द्रा बभूविम ॥२३॥

(क्रमशः)

पुराणसार संग्रह : पञ्चम सर्ग (गाथार्थ)

- * कर्ममलरहित जिनेन्द्र आदिनाथ भगवान् भी प्रजा के लिए हितकारी धर्म का उपदेश करते हुए तथा बहुतसे भव्यों को तारते हुए पृथ्वि पर विहार करने लगे ॥१॥
- * उनके समवशरण में ८४ गण थे तथा चौरासी ही गणधर थे और उतने ही हजार मोक्ष चाहनेवाले मुनि थे। आर्यिका भी तीन लाख पचास हजार थीं। और श्रावक तीन लाख प्रमाण थे। श्राविकाओं की संख्या पाँच लाख थी। भगवान् का बीस लाख पूर्व वर्ष कुमार काल में, तिरेसठ लाख पूर्व वर्ष राज्य-काल में तथा एक लाख पूर्व वर्ष संयम काल में बीता ॥२-५॥
- * कहा भी है-सत्तर लाख छप्पन हजार कोड़ाकोडि वर्ष प्रमाण पूर्व होता है ॥६॥
- * उत्तराषाढ़ा नक्षत्र में तथा अभिजित् योग में सात मांगल्य युक्त भगवान् के निर्वाण पद की पूजा की गई ॥७॥
- * कहा भी है— (१) स्वर्गावतरण, (२) जन्म कल्याणक, (३) विवाह, (४) राज्याभिषेक, (५) दीक्षा कल्याणक, (६) केवलज्ञान कल्याणक और (७) निर्वाण कल्याणक ये सात भगवान् ऋषभदेव के माङ्गल्य हैं ॥८॥
- * देवेन्द्रों के द्वारा नाना प्रकार से पूजित वे भगवान् चार प्रकार के संघ सहित कैलाश पर्वत पर आरूढ़ हुए ॥९॥
- * वहाँ दश हजार साधुओं के साथ उन्होंने समाधि लगाई। तथा चौदह दिनों के बाद चौदहवें गुणस्थान को प्राप्त हुए ॥१०॥
- * उन्होंने प्रातःकाल ही शेष कर्मों का अन्त कर लोक को कंपाते हुए, अव्याबाध सुखवाले कल्याणकारी मोक्ष पद को पाया ॥११॥
- * तब अपनी देवियों सहित बत्तीस इन्द्रों ने परिवार सहित आकर बड़े ठाट-बाट से भगवान् का निर्वाण कल्याणक किया ॥१२॥
- * कहा भी है— भवनवासी देवों के दस इन्द्र, कल्पवासी देवों के बारह इन्द्र, व्यन्तर देवों के आठ इन्द्र तथा ज्योतिषियों के दो इन्द्र, इस प्रकार मिलकर बत्तीस इन्द्र होते हैं ॥१३॥
- * चक्रवर्ती को अपने पुरोहित द्वारा स्वप्न के फलस्वरूप भगवान् के निर्वाण की सूचना मिली जिससे सैन्यसहित शीघ्र आकर उन्होंने निर्वाण कल्याणक की पूजा की ॥१४॥
- * तब अग्निकुमार देवों के इन्द्र के मुकुट में लगे हुए चूडामणि रत्न की अग्नि से, सुगन्धित जल, पुष्प और अक्षतों से सिञ्चित उनकी देह का दाह संस्कार किया ॥१५॥
- * वृषभसेन आदि गणधरों की अग्नि को दक्षिण भाग में तथा अन्य मुनियों की अग्नि को वाम भाग में स्थापित कर गार्हपत्य, दक्षिणाग्नि तथा आह्वनीय अग्नि की उन लोगों ने पूजा की ॥१६॥
- * इसके बाद इन्द्रों ने चक्रवर्ती भरत को हाथ फैलाकर आश्वासन दिया तथा मधुरालाप कर गणधरों को उन्हें सौंप दिया ॥१७॥

- * तब वृषभसेन गणधर ने वियोग से विलाप करते हुए उस चक्रवर्ती को समझाया और सब लोगों का पूर्व वृत्तान्त कहा ॥१८॥
- * हे चक्रवर्ती ! हम सबका और भगवान् आदिनाथ का सम्बन्ध सुनो। जो इस विचित्र संसार रूपी जंगल में अनेक भवों में घूमते हुए प्राप्त हुआ ॥१९॥
- * जब आठ भव पहले भगवान् वज्रजंघ थे तब तुम उनके हितकारी मतिवर नामके मंत्री थे। जो उनका अकम्पन नामका मंत्री था वह बाहुबली राजा हुआ और उसकी जो अनुन्दरी नामकी बहिन थी वह तुम्हारी ब्राह्मी नामकी बहिन हुई है ॥२०-२१॥
- * जो आनन्द नामका पुरोहित था वह सुन्दरी नामकी बहिन हुई है और श्रीमती के जो वीरबाहु आदि पुत्र थे वे सब हम लोग हुए हैं ॥२२॥
- * हम लोगों ने, तपकर तथा चार आराधनाओं का आराधनकर आद्य ग्रैवेयक में अहमिन्द्र पद पाया था ॥२३॥

॥ શ્રી ગૌતમ અષ્ટક ॥

પ્રસ્તાવના :

ગૌતમ અષ્ટકના કર્તા અજ્ઞાત છે. તેમાં અનંતલબ્ધિનિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામીનું વિશિષ્ટ મહાત્મ્ય વર્ણવી, વાંછિતની પ્રાપ્તિની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

શ્રી ઇંદ્રભૂતિ વસુભૂતિપુત્રં, પૃથ્વીભવં ગૌતમગોત્રરત્નમ્;
સ્તુવન્તિ દેવાઃ સુરમાનવેન્દ્રાઃ સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૧)

શ્રી ઇંદ્રભૂતિ વસુભૂતિ અને પૃથ્વી માતાના પુત્ર, ગૌતમ ગોત્રમાં થયેલા છે. સુરો અને માનવો વડે સ્તુતિ કરાયેલા ગૌતમસ્વામી મને વાંછિત આપો.(૧)

શ્રીવર્ધમાનાત્ ત્રિપદીમવાપ્ય, મુહૂર્તમાત્રેણ કૃતાનિ યેન;
અંગાનિ પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૨)

શ્રી વર્ધમાનસ્વામી પાસેથી ત્રિપદીને ગ્રહણ કરીને ૧૪ પૂર્વાંગોની રચના કરી તેવા ગૌતમસ્વામી મને ...(૨)

શ્રી વીરનાથેન પુરા પ્રણીતં, મંત્રં મહાનંદસુખાય યસ્ય;
ધ્યાયંત્યમી સૂરિવરાઃ સમગ્રાઃ, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૩)

શ્રી મહાવીરસ્વામી વડે પહેલાં કહેવાયેલો મહાનંદ અને સુખને આપનાર મંત્ર, જેનું ધ્યાન સર્વે સૂરિવરો કરે છે તે ગૌતમસ્વામી મને...(૩)

યસ્યાભિધાનં મુનયોઽપિ સર્વે, ગૃહ્ણન્તિ ભિક્ષાભ્રમણસ્ય કાલેઃ
મિષ્ટાન્નપાનામ્બરપૂર્ણકામાઃ, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૪)

જેમનું નામ સર્વે મુનિઓ ભિક્ષાભ્રમણના કાળે ગ્રહણ કરે છે જે મિષ્ટાન્ન, પાન, અંબરની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરે છે. તે ગૌતમસ્વામી મને...(૪)

અષ્ટાપદાદ્રૌ ગગને સ્વશક્ત્યા યયૌ જિનાનાં પદવંદનાયઃ
નિશમ્ય તીર્થાતિશયં સુરેભ્યઃ, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૫)

દેવો પાસેથી તીર્થના અતિશયને સાંભળીને જિનેશ્વરોના ચરણને વંદન કરવા માટે ગગનમાં સ્વશક્તિથી અષ્ટાપદ પર્વત પર ગયા તેવા ગૌતમસ્વામી મને...(૫)

ત્રિપંચસંખ્યા શતતાપસાનાં તપઃકૃશાનામપુનર્ભવાય;
અક્ષીણલબ્ધ્યા પરમાન્નદાતા, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિત મે । (૬)

તપથી કૃશ થયેલા ૧૫૦૦ તાપસોને અપુનર્ભવ થવા અક્ષીણલબ્ધિ વડે ખીરનું દાન આપ્યું તેવા ગૌતમસ્વામી મને...(૬)

સદક્ષિણં ભોજનમેવ દેયં, સાધાર્મિકં સંઘસપર્યયેતિ;
કૈવલ્યવસ્ત્રં પ્રદદૌ મુનીનાં, સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૭)

સંઘની પૂજા માટે સાધર્મિકને દક્ષિણા સહિત ભોજન અને મુનિઓને કેવળજ્ઞાનરૂપી વસ્ત્ર આપનારા તેવા ગૌતમસ્વામી મને...(૭)

શિવં ગતે ભર્તરિ વીરનાથે, યુગપ્રધાનત્વમિહૈવ મત્વાઃ
પટ્ટાભિષેકો વિદધે સુરેન્દ્રૈઃ સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૮)

ભગવાન મોક્ષમાં ગયે છતાં યુગપ્રધાનપણથી દેવેન્દ્રોએ જેનો પટ્ટાભિષેક કર્યો તેવા ગૌતમસ્વામી મને...(૮)

ત્રૈલોક્યબીજં પરમેષ્ઠિબીજં સદ્જ્ઞાનબીજં જિનરાજબીજં;
યન્નામ યોક્ત વિદધાતિ સિદ્ધિં સ ગૌતમો યચ્છતુ વાંછિતં મે । (૯)

ત્રૈલોક્યબીજ, પરમેષ્ઠિબીજ, સદ્જ્ઞાનનું બીજ તથા જિનરાજના બીજ સમું બોલાયેલું જેનું નામ જ સિદ્ધિને આપે છે. તેવા ગૌતમસ્વામી મને...(૯)

શ્રીગૌતમસ્યાષ્ટકમાદરેણ પ્રબોધકાલે મુનિપુંગવા યે;
પઠન્તિ તે સૂરિપદં સદૈવા - નન્દં લભન્તે સુતરાં ક્રમેણ । (૧૦)

જે મુનિઓ પ્રાતઃકાળે આદરસહિત શ્રી ગૌતમઅષ્ટકનો પાઠ કરે છે તેઓ ક્રમે કરીને હંમેશા આનંદરૂપ સૂરિપદને પ્રાપ્ત કરનારા થાય છે.(૧૦)

॥ જ્ઞાનપ્રકાશદીપાર્ણવ ॥

ઉત્તરાર્ધ

પ્રસ્તાવના :

‘જ્ઞાનપ્રકાશદીપાર્ણવ’ મંદિર નિર્માણને લગતો પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથ છે. તેના મૂળ કર્તા વિશ્વકર્મા છે. પ્રભાશંકર સોમપુરાએ આ ગ્રંથ પર ‘શિલ્પ-પ્રભા’ નામની ગુજરાતી ટીકા રચી છે. આ ગ્રંથ પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ એમ બે ભાગોમાં વિભાજિત છે. તેના ઉત્તરાર્ધના ૨૬માં અધ્યાયમાં અષ્ટાપદનું સ્વરૂપ તથા સિંહનિષદ્યા પ્રાસાદનું વર્ણન સુપેરે કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના દેહેનો અગ્નિસંસ્કાર અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર થયો. ત્યાં ભરત ચક્રવર્તી મહારાજે સિંહનિષદ્યા નામે પ્રાસાદની રચના વાર્ધકીરત્ન (શિલ્પી-સ્થપતિ) પાસે કરાવી.

ભરતસ્તત્ર ચ સ્વામિ સંસ્કારાસન્નભૂતલે ।

પ્રાસાદં યોજયામાસ ત્રિગવ્યૂતિસમુચ્છ્રયઃ ॥૧॥

નામતઃ સિંહનિષદ્યા પદ્માનિર્વાણવેશ્મનઃ ।

ઉચ્ચૈર્વાર્ધકીરત્નેન રત્નાશ્માભિરકારયત્ ॥૨॥

ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભદેવના અગ્નિસંસ્કારના સમીપ ભૂમિ પર ત્રણ ગાઉ ઊંચો અને જાણે મોક્ષ મંદિરની વેદિકા હોય તેવો “સિંહનિષદ્યા” નામનો પ્રાસાદ રત્નમય પાષાણોથી વાર્ધકી^૧રત્ન (સ્થપતિ) પાસે કરાવ્યો.

તેની ચારે તરફ પ્રભુના સમવસરણની જેમ સ્ફટિક રત્નનાં ચાર રમણીય દ્વારો કરાવ્યાં. તે દ્વારોની બંને તરફ શિવલક્ષ્મીના ભંડારની જેવા રત્ન ચંદનના સોળ કળશો રચાવ્યા. દરેક દ્વારની જાણે સાક્ષાત પુણ્ય વલ્લી હોય તેવાં સોળ સોળ રત્નમય તોરણો રચાવ્યાં. ફરતા મંડપના પ્રશસ્તિ લિપિના જેવા અષ્ટમંગળની સોળ સોળ પંક્તિઓ રચી. જાણે ચાર દિગ્પાલોની સભા ત્યાં લાવ્યા હોય તેવા વિશાળ મુખમંડપો રચ્યા. તે ચાર મુખમંડપોની આગળ ચાલતાં શ્રી વલ્લી મંડપની અંદર ચાર પ્રેક્ષાસદન મંડપો

૧ જેમ અર્હત જિન તીર્થંકરોના આ લોકભોગ્ય પુણ્ય ફળરૂપ વરેલી સિદ્ધિઓ તરીકે અષ્ટપ્રાતિહાર્યો હોય છે તેમ મહા ચક્રવર્તીની પાસે ચૌદ રત્નો હોય છે. તેમાં વાર્ધકી-સ્થપતિ શિલ્પી એ તેમનું છઠું રત્ન કહ્યું છે. મહાચક્રવર્તી કલ્પે તે કાર્ય તે ચૌદ રત્નથી, અસાધ્ય હોય તો પણ પળવારમાં સાધ્ય થાય છે તે મહાચક્રવર્તીની સાથે જ તે રત્નો હાજર હોય છે.

સેનાપતિગૃહપતિપુરોહિતગજતુરગ વાર્ધકીઃ સ્ત્રી ।

ચક્રં છત્રં ચર્મ મણિઃ કાંકિની ચ્વહ્નગદ્ધઃ ચ ॥૩॥

મહાચક્રવર્તીનાં ચૌદ રત્નોમાં સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, હાથી, ઘોડો, શિલ્પી વાર્ધકી અને સ્ત્રી એ સાત રત્નો પંચેન્દ્રિય છે. ચક્ર, છત્ર, ઢાલ, મણિ, કાંકિણી રત્ન, ખડગ અને દંડ એ સાત રત્નો એકેન્દ્રિય છે. આ ચૌદ રત્નો મહાચક્રવર્તીની સેવામાં સદા સર્વદા હાજર હોય છે. આ એકેક રત્નના હજાર-હજાર દેવો અધિષ્ઠાયક હોય છે. (જૈન દર્શન)

(રસિક મંડપ જેવા કક્ષાસનવાળા) કરાવ્યા. તે પ્રેક્ષા મંડપોની મધ્યમાં સૂર્યબિંબને ઉપહાસ્ય કરનારા વજ્રમય અક્ષવાટ રચ્યા અને દરેક અક્ષવાટની મધ્યમાં કમળમાં કણિકાની જેમ એકેક મનોહર સિંહાસન રચ્યું. પ્રેક્ષા મંડપની આગળ એકેક મણિપીઠિકા રચી. તેની પર રત્નના મનોહર ચૈત્યસ્તૂપ રચ્યા. તે દરેક ચૈત્યસ્તૂપમાં આકાશને પ્રકાશિત કરનારી દરેક દિશાએ મોટી મણિપીઠિકા રચી.

મણિપીઠિકોપરિસ્થા: પંચશતધનુમિતા: ।

શાશ્વત પ્રતિમા: સ્થિતા ઋષભ ચંદ્રાનનયો: ॥૩॥

વારિષેણ વર્ધમાન પર્યકાસનસ્થિતા: ।

સિંહનિષદ્યાપ્રાસાદે નંદીશ્વર દ્વીપસમ: ॥૪॥

તે મણિપીઠિકાની ઉપર ચૈત્યસ્તૂપની સન્મુખ પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણવાળી રત્નનિર્મિત અંગવાળી ઋષભાનન, ચંદ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન નામની ચારે પર્યકાસને બેઠેલી મનોહર નેત્રરૂપી પોયણાને ચંદ્રિકા સમાન નંદીશ્વર મહાદ્વીપના ચૈત્યની અંદર છે તેવી શાશ્વતજિન પ્રતિમાઓ રચાવી સ્થાપન કરી.

તે દરેક ચૈત્યસ્તૂપની આગળ અમૂલ્ય માણિક્યમય વિશાળ એવી સુંદર પીઠિકાઓ રચી. તેના પર એકેક ઈંદ્રધ્વજ રચ્યો. જાણે દરેક દિશાએ ધર્મે પોતાના જયસ્તંભો આરોપ્યા હોય તેવા તે ઈંદ્રધ્વજ જણાતા હતા.

દરેક ઈંદ્રધ્વજ આગળ ત્રણ ત્રણ પગથિયાં અને તોરણવાળી નંદા નામે પુષ્કરિણી (વાવડીઓ) રચી. સ્વચ્છ શીતલ જળથી ભરેલી અને વિચિત્ર કમળોથી શોભતી તે પુષ્કરિણીઓ દધિમુખ પર્વતના આકારભૂત પુષ્કરિણીઓ જેવી મનોહર લાગતી હતી.

તે સિંહનિષદ્યા નામના મહાચૈત્યના મધ્ય ભાગમાં મોટી મણિપીઠિકા બનાવી અને સમવસરણની જેમ તેના મધ્ય ભાગમાં વિચિત્ર રત્નમય એક દેવચંદ્ર રચ્યો (જ્યાં પ્રભુ ચડતાં વિશ્રામ લઈ દેશના દે છે).

તે ચૈત્યની ભીંતોમાં વિચિત્ર મણિમય ગવાક્ષ (ઝરૂખા) રચ્યા હતા. તેના પ્રભાપટલથી જાણે તેમાંથી પડદા ઉત્પન્ન થયેલા હોય તેવા જણાતા હતા....

દેવચ્છંદે પ્રતિષ્ઠિતા: પ્રતિમાસ્તત્ર નિર્મલા: ।

ઋષભસ્વામિમુખ્યાનાં ચતુર્વિંશતિરર્હતામ્ ॥૫॥

પ્રતિમા: સ્વસ્વસંસ્થાના માનવર્ણાધરાસ્તુ તા: ।

સાક્ષાદિવ સ્વામિનો ભાસ: શૈલેષીધ્યાનવર્તિન: ॥૬॥

આગળ કહેલા દેવચંદ્રની ઉપર શૈલેશી ધ્યાનમાં વર્તતી હોય તેવી દરેક પ્રભુના પોતપોતાના દેહના માન જેવડી ને પોતપોતાના દેહના વર્ણ (રંગ)ને ધારણ કરનારી, જાણે દરેક પ્રભુ પોતે જ બિરાજમાન હોય તેવી ઋષભ આદિ ચોવીસ અર્હતોની નિર્મલ રત્નમય પ્રતિમા રચીને સ્થાપન કરી.

તત્ર ષોડશ સૌવર્ણા લાજવર્તસમદ્વયે ।

દ્વૌ સ્ફટિકૌ દ્વે વૈદૂર્યે દ્વે ચ રક્તમણિમયે ।

તાસાં ચાર્હત્પ્રતિમાનાં સર્વાસામપિજહવિરે ॥૭॥

તેમાં સોળ પ્રતિમા સોનાવર્ણની, બે રાજવર્ણ (શ્યામ) રત્નની, બે સ્ફટિકની, બે (લીલા) વૈદૂર્યની અને બે રક્તવર્ણની (પૂર્વે 'બે', દક્ષિણે ચાર, પશ્ચિમે આઠ ને ઉત્તરે દશ) એમ ચોવીસ પ્રતિમાઓ બેસાડી દેવચંદ્ર ઉપર ઉજ્જવલ રત્નની ચોવીસ ઘંટાઓ શામરણ રચી.

અષ્ટાપદસ્ય શિખરે મણિમાણિક્યભૂષણમ્ ।
 નંદીશ્વરસ્ય ચૈત્યાનાં પ્રતિસ્પર્દિનં પાવનમ્ ॥૮॥
 ચૈત્યં ભરતચત્રિમાત્ આજ્ઞાનુસારં કારિતમ્ ।
 તેન વાર્ધ્વકી રત્નેન યથાવિધિ પ્રમાણતઃ ॥૯॥

અષ્ટાપદ પર્વતની ઉપર મસ્તકના મુકુટ - મણિ જેવા તથા નંદીશ્વરાદિના ચૈત્યની સ્પર્ધા કરે તેવું પવિત્ર એવું તે ચૈત્ય ભરત મહારાજની આજ્ઞા થતાં તત્કાળ સર્વ કળાના જ્ઞાતા એવા વાર્ધ્વકી રત્ને (સ્થપતિ શિલ્પીએ) વિધિ પ્રમાણે બનાવી આપ્યું.

ચક્રિણા દંડરત્નેન શૃંગાણિ ચ છેદિતાનિ ।
 ઋજુસ્તંભવત્સ્થિતત્વાત્ મનુજાનૈવારોહન્તિ ॥૧૦॥
 પર્વતમેખલા ઇવ સોપાનાન્યઘૌ ચ કૃતઃ ।
 યોજનમેકમુચ્ચાનિ તેનાષ્ટાપદઃ પ્રસિદ્ધઃ ॥૧૧॥
 તતઃપ્રભૃતિ શૈલોઽસૌ નામ્નાષ્ટાપદ ઇત્યભૂત્ ।

ભરત ચક્રવર્તીએ દંડરત્ન વડે તે પર્વતના દાંતા પાડી નાખ્યા. તેથી સરળ અને ઊંચા સ્તંભની પેઠે એ પર્વત લોકોને ન ચડી શકાય તેવો થઈ ગયો - પછી મહારાજા એ પર્વતની ફરતી મેખલાઓ જેવા અને મનુષ્યોથી ઉલ્લંઘન થઈ શકે નહિ એવા એકેક યોજનને અંતરે આઠ પગથિયાં બનાવ્યા ત્યારથી તે પર્વતનું નામ “અષ્ટાપદ” પડ્યું.

ઉપરોક્ત અષ્ટાપદ વિષયક વર્ણન ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્રના આધારે કરવામાં આવ્યું છે.

“ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ પર્વ” (૧) સર્ગ ૬ શ્લોક ૫૬૬ થી ૬૩૬
 અધ્યાય ૨૬ - અષ્ટાપદ સ્વરૂપ (ચાલુ)

શ્રી વિશ્વકર્મા ઉવાચ

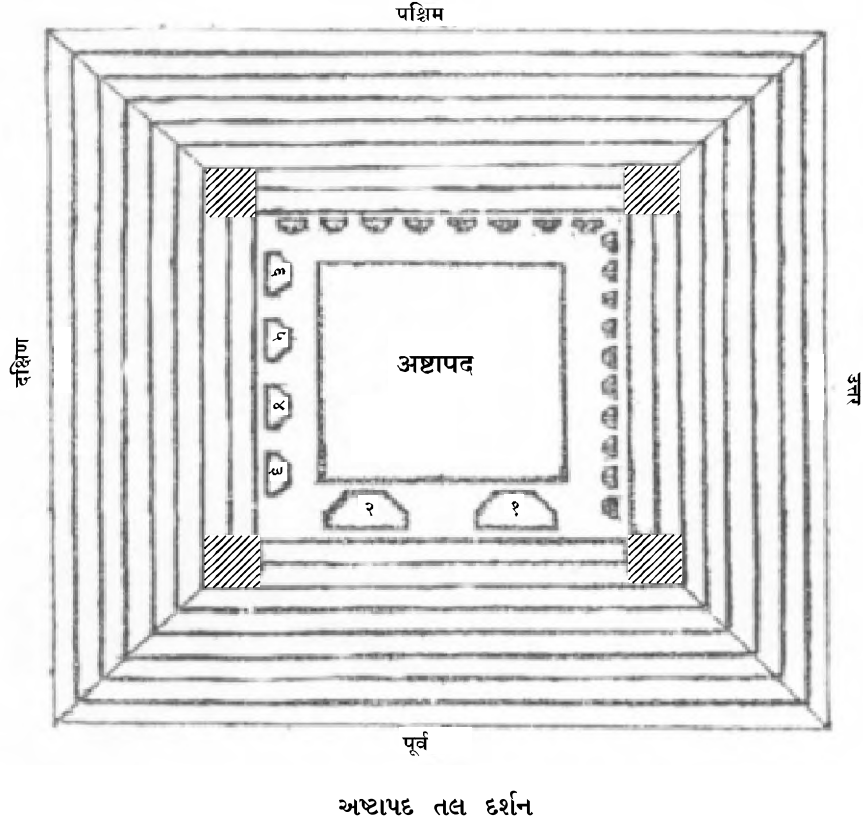
ચતુર્વિંશતિર્જિનચૈત્યં શતાર્ધ્વં ચ દ્વયાધિકમ્ ।
 દ્વયધિકસપ્તતિસ્તથા કાર્યા શતમષ્ટોત્તરમ્ ॥૧॥
 જગત્યાં ચ તથા પ્રોક્તાં મંડપં ચ તથૈવ ચ ।
 સમોસરણમષ્ટાપદં મયા પ્રોક્તં સુવિસ્તૈરઃ ॥૨॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે: ચોવીસ જિનાયતન; બાવન જિનાયતન, બહોતેર જિનાયતન અને એકસો આઠ જિનાયતન અને તેની જગતી અને મંડપોનું પણ મેં કહ્યું છે; હવે સમવસરણ અને અષ્ટાપદનાં સ્વરૂપો વિસ્તારથી કહું છું.

નારદોવાચ

વિશ્વકર્મા સ્વયં દેવો વિશ્વકર્મા જગત્પતિઃ ।
 જિનાલયં કથંદેવ ! અષ્ટાપદસ્ય લક્ષણમ્ ॥૩॥
 તન્મધ્યે દેવતાસ્થાન ચતુર્દિશ્ચુ જિનાસ્તથા ।
 તદ્ ભ્રમૈર્દેવતામાનં પદમાનં કથં પ્રભો ! ॥૪॥

નારદજી કહે છે હું વિશ્વકર્મા ! આપ સ્વયં વિશ્વના કર્તા જગત્પતિ દેવ છો. જિનાયતનો અને અષ્ટાપદનાં લક્ષણો મને કહો. તેની ચારે દિશામાં જિન દેવોનાં સ્થાન અને ફરતા દેવસ્થાનનાં પદના માન મને હું પ્રભો, કહો.

શ્રી વિશ્વકર્મા ઉવાચ

જગત્યોર્ધ્વં ચ શાલાયા ગર્ભે ચ દેવતાપદમ્ ।
 દ્વારસ્ય દ્વારમાનેન સ્તંભ કુંભોદુંબરમ્ ॥૫॥
 પ્રાસાદસ્ય સમં જ્ઞેયમ્ સપાદં સાર્દ્ધમેવ ચ ।
 દ્વિગુણં વાથ કર્તવ્યં મંડપસમસૂત્રતઃ ॥૬॥
 પ્રાસાદા અષ્ટભદ્રં ચ વામદક્ષિણતોઽપિ વા ।
 મંડપગર્ભસૂત્રેણ કર્તવ્યં શુભમીપ્સિતમ્ ॥૭॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે. જગતીની ઉપરની (અષ્ટાપદની) શાલા દેવના ગર્ભગૃહના પદે કરવી. થાંભલા કુંભીને ઉદુંબર તે સર્વદ્વારના માને રાખવા. પ્રાસાદના જેટલો સવાયો દોઢો કે બમણો મંડપ કરવો તે શુભ જાણવું. મૂળ મંદિરની ડાબી જમણી તરફ અષ્ટભદ્રના પ્રાસાદો કરવા. તે તેના ગર્ભસૂત્રને અનુસરીને શુભ ઈચ્છિત ફળની કામનાવાળાએ મંડપો કરવા.

ભૂમિશ્ચ ભૂમિમાનેન ચતુર્દ્વારયુતં શુભમ્ ।
 અષ્ટભાગૈર્દ્વિરષ્ટૈર્વા^૧ નચ્ચાર્ધ દ્વાદશોઽપિ ચ ॥૮॥
 પ્રાસાદમાને પ્રતિમા કર્તવ્યા શુભમીપ્સિતમ્ ।
 ભદ્રે ભદ્રે રાજસેનો વેદી સુખાસનં શુભમ્ ॥૯॥

આ પ્રાસાદમાં એક ભૂમિ ઉપર બીજી એમ મજલાઓ માનથી કરવા અને તેને પ્રાસાદ ચારે તરફ દ્વારવાળો કરવો તે શુભ જાણવું. તે પ્રાસાદ આઠ ભાગ, સોળ ભાગ, દશ ભાગ, બાર ભાગ

^૧ દ્વાદશાંશૈર્જિનૈસ્તથા - પાઠાન્તર

કે ચોવીસ ભાગોની વિભક્તિનો કરવો. પ્રાસાદના પ્રમાણથી પ્રતિભાજી કરતા તે શુભ જાણવું. પ્રાસાદના ભદ્રે ભદ્રે રાજસેનક વેદિકા આસનપટ્ટાદિ સુખાસન (કક્ષાસન) કરવા.

एकवक्त्रो त्रिवक्त्रो वा चतुर्वक्त्रस्तथैव च
एकवक्त्रे च कर्तव्या मुखे चैव त्रिशालिका ॥१०॥

चतुर्दिक्षु चतुर्वक्त्रं तस्याग्रे मंडपः शुभः ।

આ અષ્ટાપદ પ્રાસાદ એક મુખનો - ત્રણ મુખનો, કે ચાર મુખનો કરવો. એક મુખના પ્રાસાદને આગળ ત્રિશાલિકા કરવી. ચાર મુખના પ્રાસાદને ચારે દિશામાં તેની આગળ મંડપો કરવા તે શુભ છે.

तदर्थं च न कर्तव्यं शालावेधः प्रजायते ॥११॥

पटशालाप्रवेशेन दृश्यते यस्य वास्तुषु ।
स्वामिसुखमाचार्यश्च पूजा न लभ्यते नरैः ॥१२॥

तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कर्तव्यं च पूजागमः ।
तत्કृतं च शुભं જેયં સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥૧૩॥

पुत्र पोत्र प्रवर्धन्ते प्रजाराजजयावहम् ।
..... ॥१४॥

..... ।
રાજસેન તથા વેદી આસનં મતવારણમ્ ॥૧૫॥

इलिकातोरणैर्युक्तः शाला पूरितः शुभः।
तन्मध्ये च महामेरुश्चतुर्दिक्षु जिनेश्वरम् ॥१६॥
प्रथमार्चा प्रमाणेन द्विचतुरष्टदिङ्मिताः ।
दृष्टिस्तु दृष्टिमानेन स्तनान्तं वा शुभं भवेत् ॥१७॥

अनुवाद ११ से १४ १/२

અષ્ટાપદના ચાતુર્મુખ (મંડપ)ને રાજસેનક વેદિકા આસનપટ્ટ કક્ષાસન કરવા. શાલા-આગલી ચોકીને ઇલિકાતોરણયુક્ત સુશોભિત કરવું. તેવા પ્રાસાદની મધ્યમાં મહામેરુ જેવી વેદીપર ચારે દિશાએ જિનેશ્વર પધરાવવા. પહેલા આગલા બિમ્બના પ્રમાણના પૂર્વાદિ દિશામાં ક્રમે બે, ચાર, આઠ અને દશ એમ ચોવીસ જિનબિંબ સ્થાપન કરવાં. તે સર્વની દૃષ્ટિ સમસૂત્રમાં એક રાખવી અગર સર્વ પ્રતિમાના સ્તનસૂત્ર એકસૂત્રમાં રાખવા.

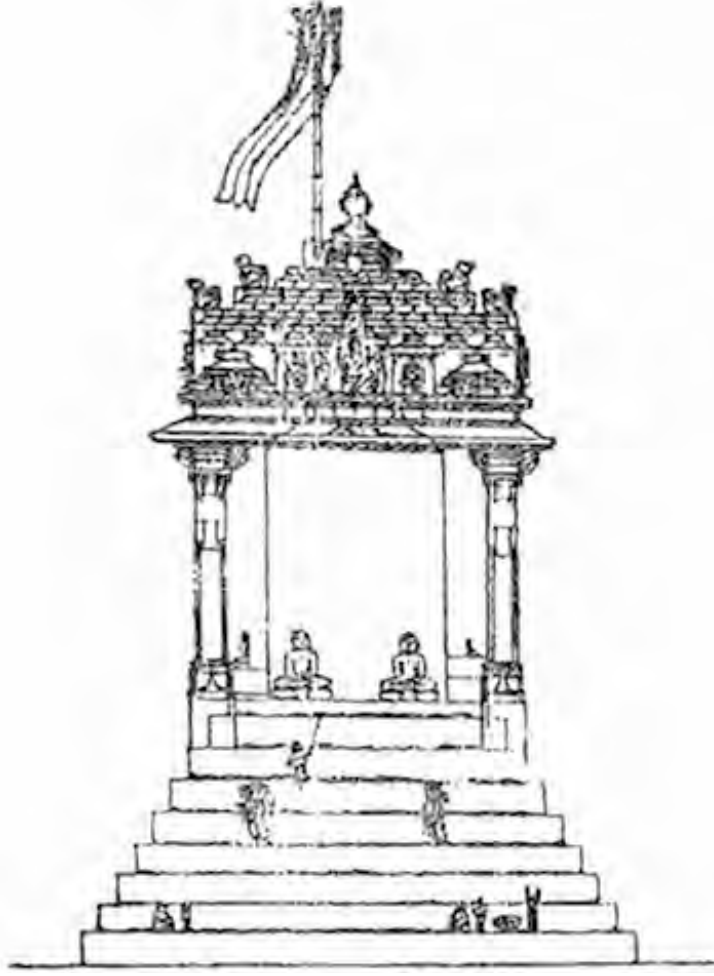
तेन मानेन कर्तव्यमधः स्थानेन नंदति ?

આમ સમસૂત્રના માનથી રાખતાં નીચેની ગાદી ચડાવવી.

पदं च पदमानेन पदं पदानुसारतः? ॥१८॥

एकभूमिर्द्विभूमिर्वा त्रिभूमिर्वा कृतं शुभम् ।
आदिपदानुमानेन कर्तव्यं भूमिमुदयम् ॥१९॥

तदूर्ध्वे शृंगमुत्सेधं जटायां तत्प्रकल्पयेत् ।
तदूर्ध्वे ऊरुशृंगाणि अंडकैः कलशैर्युतम् ॥२०॥ इति अष्टापद ॥

અષ્ટાપદ દર્શન

પદના માને પદો રાખવા, પદના અનુસારે પદો રાખવા. પદના માનથી એક ભૂમિ કે બે ભૂમિ કે ત્રણ ભૂમિનો પ્રાસાદ કરવો તે શુભ છે. મુખ્ય આદિ પદના માને ઉપરનો ભૂમિનો ઉદય રાખવો. તેના ઉપર શૃંગો ચડાવી જટાની કલ્પના જેવું શિખર કરવું. તેના ઉરુશૃંગો અંડકો-કળશ યુક્ત પ્રાસાદ કરવો.

॥ ઇતિ અષ્ટાપદ ॥

ઇતિશ્રી વિશ્વકર્માકૃતે જ્ઞાનપ્રકાશદીપાર્ણવ વાસ્તુવિદ્યાયાં અષ્ટાપદ
લક્ષણાધિકારે ષડ્વિંશતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૨૬॥

ઈતિશ્રી વિશ્વકર્મા વિરચિત જ્ઞાનપ્રકાશ દીપાર્ણવના વાસ્તુવિદ્યાના અષ્ટાપદ લક્ષણાધિકાર પર શિલ્પવિશારદ પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ સોમપુરાએ રચેલી શિલ્પપ્રભા નામની ભાષાટીકાનો છઠ્ઠીસમો અધ્યાય (૨૬).

